

Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav hospodářských a sociálních dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Martin Mejzr

"Kdo nepracuje, ať nejí" : Fenomén „příživnictví“ v socialistickém Československu

„He who does not work, does not eat“ : Phenomenon of „social parasitism“ in socialist
Czechoslovakia

Praha 2019

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl poděkovat všem, bez nichž by tento již značně „vousatý“ text nevznikl. Anče, Toniče, Matyldě a rodičům za trpělivost v mnohdy nervózních chvílích při výzkumu i vzniku samotného textu. Panu prof. Kubů za benevolenci i cenné rady, podněty a konzultace mnohdy i na netradičních místech jako byla například cesta pražským metrem linky B. V neposlední řadě všem zaměstnancům archivů a knihoven, kteří mi umožnili studovat příslušné fondy a materiály, speciálně pak doc. Petru Kreuzovi z AHMP za zpřístupnění spisů týkajících se příživnictví a rovněž dámám z Knihovny Institutu pro kriminologii a sociální prevenci.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších příslušných zdrojů. Zároveň práce nebyla použita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Kutné Hoře, dne 9. srpna 2019

.....

Martin Mejzr

Abstrakt

Předkládaná diplomová práce se zabývá problematikou tzv. „příživnictví“ v socialistickém Československu v období rané normalizace. Vychází sice z existence právního pojmu „příživnictví“, resp. samostatného paragrafu, který v rámci československého trestního zákoníku kriminalizoval „nekalé způsoby obživy“ a „vyhýbání se poctivé práci“, na tento společensky marginální fenomén chce ovšem nahlížet z širší perspektivy. Tzv. „příživnictví“ je v předkládané práci chápáno jako normativní, disciplinární a symbolická kategorie, která definovala základní hodnotovou hierarchii socialistické společnosti a měla pomoci vytvořit nový konsensus v období "konsolidace" poměrů po roce 1968. Těžiště práce se zaměřuje na prostředí Prahy v letech 1969-75 s cílem analyzovat v jednotlivých kapitolách funkci a roli "příživnictví" v politické agendě orgánů obvodní správy, v mediálním diskursu lokálního tisku i v praxi bezpečnostních orgánů. Represe vůči "příživnictví" je zde vysvětlena jako pokus komunistické diktatury a jejích institucí o vytvoření morální paniky jako jednoho z instrumentů k obnovení otřesené mocenské legitimacy v očích československé společnosti po roce 1968.

Klíčová slova: příživnictví, kriminalita, sociální disciplinace, morální panika, normalizační Československo

Abstract

Presented diploma thesis is occupied with issues of so-called “social parasitism” in the socialist Czechoslovakia in early normalization era. It follows existence of a law term “social parasitism”, or more precisely independent paragraph which criminalized “fishy ways of livelihood” and “avoiding righteous job” within the Czechoslovakia penal code. I would like to observe this marginal social phenomenon in a broad perspective. So-called “social parasitism” is understood as a normative, disciplinary and symbolical category which defined basic value hierarchy of socialistic society and had to help make a new consensus for conditions consolidations in 1968. The focal point of the thesis is considering on the environment of Prague in 1969-75 with an aim to analyse the function and role of “social parasitism” in political administration of district authorities, media discourse of local press and in a practice of security authority. The “social parasitism” oppression is explained as an attempt of communist dictatorship and its institutions for creating a moral panic as a restoration tool of undermined legitimacy power in the eyes of Czechoslovakian society after 1968.

Key words: social parasitism, criminality, social disciplination, moral panic, Normalization time in Czechoslovakia

Obsah

1. Uvedení do tématu.....	13
1.1 Vymezení problematiky, předmět výzkumu a jeho časové zařazení.....	15
1.2. Prameny a jejich charakteristika.....	17
1.3. Členění textu a hlavní okruhy výzkumu	21
2 Teoretická a metodologická východiska: disciplinace, sociální kontrola, labeling a morální panika.....	25
2.1. Disciplinace a sociální kontrola.....	25
2.2. Labeling – teorie nálepkování.....	28
2.3. Morální panika.....	31
3 Stav výzkumu a literatura.....	37
3.4 Americká sovětologie a marginální sociální skupiny	37
3.4 Historiografie na území bývalého SSSR.....	43
3.4 Německá historiografie NDR.....	47
3.4 Příživnictví v historiografii československého státního socialismu.....	51
4 Od parazitů k příživníkům: parazitismus, práce, příživnictví a jeho právní zakotvení..	55
4.1. Právo a trestání zahálky v moderní době až po dobu státního socialismu.....	57
4.2. Příživnictví v socialistickém právu.....	61
5. Příživnictví a československá normalizace: politický a sociální kontext	69
6. Od veřejného pořádku po koordinovaný boj proti kriminalitě: Problematika příživnictví jako součást agendy pražských ONV v období rané normalizace	79
6.1. Zpráva dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku 1970.....	81
6.2. Komise a aktivity veřejného pořádku.....	82
6.3. Plán koordinovaných opatření a ostatních státních orgánů k upevnění veřejného pořádku a boje proti delikvenci v roce 1971.....	84
6.4. Zpráva o dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku za léta 1971 a 1972	86
6.5. Kontrolní zpráva o stavu kriminality za rok 1972 a plnění plánu koordinovaných opatření v boji proti kriminalitě	89
6.6. Návrh plánu komplexních koordinovaných opatření na úseku boje proti kriminalitě	91
6.7. Zpráva o dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku za rok 1973	94
6.8. Od konkretizaci plánu komplexních koordinovaných opatření ke zprávě o dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku za rok 1974.....	96

7. Vyhlášený boj příživníkům: Bezpečnostní razie a akce proti kriminalitě v Praze.....	103
7.1. Neklidný rok 1969 a „příživníci“	104
7.2. Akce proti „příživníkům“ v poslední třetině roku 1970.....	108
7.3. Volby 1971 a Spartakiáda 1975	110
7.4. Výročí Srpna a kriminální razie.....	111
7.5. Zabezpečení květnových výročí proti „příživníkům“	112
7.6. Příživníci a slovník symbolického vyloučení	114
8. Příživníkem ve jménu republiky: Vybrané typy „příživnického“ způsobu života na pomezí mediálního diskursu a žité praxe	117
8.1. Ženská prostituce a tzv. tuzexové slečny	119
8.2. Tzv. somráci, bufetáci a jiní dlouhodobě žijící příživníci	125
9. Závěrem	135
10. Seznam použitých pramenů a literatury.....	139
Literatura, odborné články, závěrečné práce, kompendia	139
Archivní prameny	143
Internetové zdroje.....	144

1. Uvedení do tématu

Součástí knihy z roku 1980 s názvem *Slova a dějiny*, která populárně-odborným způsobem zpracovává historii jazyka českého na příkladech významového rozboru vybraných slov a termínů z hovorové (mnohdy středověké a novověké) češtiny, je i stať s názvem „Komu práce nevoněla.“ Autoři v kapitole chytlavým způsobem pojednávají o etymologii dnes už nepříliš často užívaných slov, jako jsou pecivál, darmošlap, obejda, flink či povaleč. Společné rysy těchto nepříliš pozitivních starodávných termínů, které již odedávna vyjadřují odpor k zahálčivému a lenivému způsobu života bez nadměrného pracovního úsilí a žití na úkor jiných, jsou v knize uvedeny příznačně pro dobový slovník v období československé normalizace. Tato kapitola totiž začíná slovy, že snad každá společnost má celý rejstřík „peprných“ označení vyjadřující oprávněné rozhořčení a odpor k lidem, kteří si nárokují „koláče bez práce“, tedy, jak je zde výslovně uvedeno, pro „příživníky“ a „živly práce se štítící.“¹

Užívání samotných označení jako příživník či příživnictví se v současné kolektivní paměti české společnosti neodmyslitelně propojuje právě s dobou sedmdesátých a osmdesátých let minulého století, kdy „každý musel pracovat“, a kdo ne, byl příživník. Někteří pamětníci dokonce vzpomenu policejní „zátahy“ na příživníky v českých městech a kontrolu občanských průkazů, zdali v něm nechybělo razítko zaměstnavatele. Zároveň se dnes jakékoliv reminiscence spojené s příživnictvím začaly až automaticky vztahovat k žité současnosti, a to se silně odlišným, hodnotově zatíženým akcentem. Na jedné straně ve veřejném prostoru působí paměťový rámec odsuzující fenomén příživnictví a tehdejší povinnosti pracovat jako doklad represivní a „totalitní“ povahy minulého režimu. Jinými slovy, příživnictví je v tomto smyslu líčeno v širší souvislosti s „vyrovnáváním se s nedávnou minulostí“ jako jeden z charakteristických projevů represivní povahy komunistického režimu, jeho snah o potlačování svobod jednotlivce,

¹ NĚMEC, Igor a kol. *Slova a dějiny*. Praha: Academia, 1980. s. 151.

a také mocenské manipulace a svévolného používání tehdejšího práva proti politicky nepohodlným jedincům, většinou intelektuálům a umělcům.²

Každodenní život v prostředí komunistického Československa je zde až „hororově“ zobrazován jako jeden velký „pracovní tábor“, ve kterém byla uvězněna a k práci nucena celá společnost. Tento výklad je logicky spojen s dědictvím disentu, kde ostatně měla kritika fenoménu svoji tradici. Václav Havel ve svém eseji nazvaném příznačně Paragraf 203, charakterizuje princip pracovní povinnosti jako premisu „absolutního nároku státu na člověka: je to logický projev státního centralismu s jeho ideálem polovojensky organizované společnosti.“³ Zároveň však zhruba poslední desetiletí začali sílit hlasy, které vidí v postihu „příživnictví“ účinný nástroj na řešení některých neblahých sociálně okrajových jevů, jež přinesla listopadová transformace. Tento pohled se dokonce již promítl do politického diskursu, kde některé proklamace a návrhy mluví o nutnosti návratu i soudním postihům za příživnictví.⁴

Jak vidno, česká společnost má k fenoménu příživnictví značně ambivalentní postoj. Možná proto zůstávala tato problematika mimo záběr akademické vědy a historických výzkumů tak dlouhou dobu. A není náhoda, že pravděpodobně první studie na toto téma pochází od zahraniční autorky, respektive z pera německé historičky Christianne Brenner.⁵ Naštěstí se v nedávné době již objevili výzkumy, které toto téma blíže či vzdáleně rozpracovávají, a které jsou součástí dynamického a poměrně „ohnivého“ historiografického pole dějin československé normalizace.

² DRDA, Adam, MLEJNEK, Josef a ŠKODA, Stanislav. *Mýty o socialistických časech: Jeden svět na školách*. Praha: Člověk v tísni, 2010. s. 9-10.

³ HAVEL, Václav. (ed.). *O lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969 - 1979*. London: Rozmluvy, 1989. s. 167.

⁴ Např. https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/trestani-prizivnictvi-neni-navratem-do-minulosti-tvrdi-predseda-kscm_201702140600_pjadrny

⁵ BRENNER, Christiane. Život na úkor společnosti: "Příživnictví" jako nástroj disciplinace mládeže v socialistickém Československu sedmdesátých a osmdesátých letech. In: *Marginalia Historica: Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury*, Roč. 3, č. 2, 2012. s. 96-104.

1.1 Vymezení problematiky, předmět výzkumu a jeho časové zařazení

Předkládaný text se chce tedy zabývat fenoménem „příživnictví“ a „příživníků“ v období normalizačního Československa. Studie sice vychází ze snahy uchopit problematiku příživnictví (či sociálního parazitismu) v jeho komplexitě. Čili jako sociálně okrajového fenoménu či, řekněme, vedlejšího důsledku industrializačních a urbanizačních procesů a v souvislosti s disciplinární, výchovnou či emancipační rolí „práce“ v moderní společnosti s extrémním vyústěním v moderních diktaturách, a totalitarizujících a autoritativních režimech.

To nutně předpokládá i reflexi problematiky v historickém vývoji SSSR a některých východoevropských režimech státního socialismu, díky dnes už poměrně obsáhlé (aznačně inspirativní) zahraniční literatuře. Samotné jádro studie se chce zaměřit na analýzu problematiky „příživnictví“ v pražském prostředí (respektive prostřednictvím dochovaných pramenů dvou tehdejších správních oblastí – obvodů Praha 1 a 3) na počátku normalizačního období. A to i se zahrnutím politického, sociálního, kulturního i ekonomického kontextu celého fenoménu.

Cílem tohoto poněkud úzkého a specifického vymezení je postihnout problematiku „příživnictví“ v socialistickém Československu v na různých rovinách a pozorovatelných segmentech v synchronní perspektivě, A to od právního rámce, přes místní institucionální správu, mediální obraz v místním tisku až po vybranou typologii těch, kteří byli jako „příživníci“ v té době státními orgány stíháni a označováni (například i prostřednictvím pramenů z bezpečnostní a justiční agendy). Časové vymezení tzv. „raného“ normalizačního období má zaujímat léta 1969 – 1975. Na jedné straně je počátek vytyčen kalendářním rokem 1969 jako všeobecně přijímaným rokem faktického počátku normalizace především na základě dubnového nástupu Gustáva Husáka do pozice prvního tajemníka KSČ. V souvislosti s „příživnictvím“ a diskursem „boje proti kriminalitě“ a „udržováním veřejným pořádku“ jsou však důležité i předcházející „palachovské“ události, proto byl jako počáteční bod zvolen začátek kalendářního roku 1969. Rok 1975 je určen jako mezník z důvodu započnutí helsinského procesu, který později vedl k následnému vzniku Charty 77. Je třeba přiznat, že

objektivní příčinou je i reálná absence pramenů (zejména lokálně správní i trestní a justiční povahy).

Samotné pojmy „příživnictví“, „příživník“ či „příživnictví“ jsou v práci vnímány ve dvou rovinách významu. Užší pojetí se rovná vymezení „příživnictví“ jako právní kategorii, tedy trestnému činu (přečinu), který penalizoval „nekalé způsoby obživy“ a „vyhýbání se poctivé práci“. Širší pojetí pak zaujímá reflexi vyjmenovaných označení v dobovém diskursu, zejména v lokálně správní agendě (zápisy ze zasedání vybraných pražských obvodních národních výborů) a tištěných médiích (Večerní Praha). I když se v tomto kontextu velmi často vyskytuje fenomén „příživnictví“ i ve spojitosti s dalšími označeními (recidivisté, fluktuanti, či později tzv. nepřizpůsobené osoby), nebylo v omezeném (respektive vymezeném) rozsahu a ani silách této diplomové práce tyto spojitosti detailněji vystopovat a vysvětlit.

Předkládaná diplomová práce má ambice ukázat problematiku „příživnictví“ jako více vrstevnatý fenomén (ať už na jedné straně jako specifickou diskursivní kategorii, symbolické označení a negativní „label“ užívaný různými aktéry, či jako určitou škálu velmi rozmanitých způsobů jednání na straně druhé), který měl v dobovém kontextu první poloviny sedmdesátých let svou disciplinární, mobilizační i legitimizační funkci v rámci mocenských nároků socialistického státu a jeho institucí.

Předmětem příspěvku na základě několika úrovně analýzy „příživnictví“ (tedy mezi jeho diskursivně a institucionálně konstruovanou rovinou a podobou v sociální praxi) by pak měl být rozbor role, pozice a funkce celkové problematiky v kontextu politické, sociální, kulturní i ekonomické dynamiky raného období československé normalizace mezi lety 1969-1975. Fenomén „příživnictví“ sledovaný na různých úrovních (od právní roviny jako základního rámce, přes agendu lokálních správních institucí, reprezentace v mediálním diskursu lokálního tisku, až po hloubkové „sociologické“ sondy do života okrajových sociálních vrstev) je zde primárně považován jako nezastupitelná součást diskursu o „udržování veřejného pořádku“ a „boje proti kriminalitě“, jež v době po nástupu Gustáva Husáka v roce 1969 postupně získal viditelnou úlohu v programu politické a celospolečenské konsolidace.

I když rozhodně nestál tento diskurs na nejvyšším stupínku priorit konsolidačního procesu, až přehnaný důraz kladený na potírání kriminality a výslovně i „příživnictví“ v první polovině sedmdesátých let měl svým rozsahem a povahou charakter morální paniky, jež měla mobilizovat československou společnost ve jménu „normalizace poměrů“ právě proti narušování „veřejného“ pořádku a „boje proti kriminalitě“. Prezentovaná studie se tedy pokouší mimo jiné rozklíčovat, jakým dílem přispěly diskurs „udržování veřejného pořádku“ a časté kampaně proti „příživníkům“ mocenské legitimizaci socialistického státu a jeho institucí v očích širokých společenských vrstev a k etablování tzv. normalizační „společenské smlouvy“, jak zní hojně užívaný a diskutovaný termín historiografie soudobých dějin.⁶

1.2. Prameny a jejich charakteristika

Stěžejní penzum pramenů, které se týká zvoleného tématu příživnictví v období 1969-1975, a které celou problematiku reflektuje na úrovni dvou pražských správních obvodů (Praha 1 a 3), pochází z Archivu hlavního města Prahy (AHMP). Jde v první řadě o dochované materiály pražských obvodních soudů (OS), ať už se jedná o soudní rejstříky či dokumenty spisové povahy, dále rovněž agendy vybraných obvodních národních výborů (ONV) a především jejich příslušných komisí (zejména komise veřejného pořádku).

Významná část pramenných zdrojů pocházela z oblasti místních sdělovacích prostředků, v tomto případě Večerní Prahy. Zároveň byly jako pramen doplňkově využity i publikace a literatura z provenience dobového expertního diskursu, a to především kriminalistiky a kriminologie. Většina těchto materiálů pochází z činnosti Výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR, a jsou dnes uloženy v knihovně Institutu pro kriminologii a sociální prevenci.

Pravděpodobně nejobsáhlejší dochovaný soubor v rámci stanoveného období 1969-1975 jsou materiály justiční a bezpečnostní agendy (zejména trestní) z fondů jednotlivých

⁶ Viz OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969–1989: příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha: Maxdorf, 1994.

pražských obvodních soudů uložených v AHMP.⁷ Zdejší fondy pro příslušné obvody nejsou zdaleka kompletní,⁸ avšak i díky tomu, že při přebírání bylo jedním z výběrově podchycovaných trestných činů právě „příživnictví“, v konečném součtu byl k dispozici reprezentativní soubor pramenů.⁹

Primárně jsem se zaměřil na zachovaný soubor trestních rejstříků agendy T a Ta (trestných činů a přečinů) v rámci zmíněných fondů OS Praha 1 a 3.¹⁰ Rejstříky T a Ta týkající se OS Praha 1 byly zachované pouze do roku 1973, rejstříky druhé vybraného soudu (tedy OS Praha 3) byly dostupné až k roku 1975, přičemž ale kompletně chyběly svazky pro rok 1972. Ze samotné spisové agendy dochované pro daný časový úsek (v závislosti na dostupnosti zmíněných rejstříků) mi bylo předloženo celkem 46 trestních spisů agendy T a Ta. Celkem 37 spisů pocházelo z fondu OS Praha 1, zbylých 9 z fondu OS Praha 3.¹¹ Součástí byly velmi často i mnohdy neocenitelné materiály a přílohy (ať už ve formě přiložených dřívějších i pozdějších soudních rozsudků, výtahů z dřívější trestní minulosti spisů obviněného, zpráv o pověsti atd.), které celou problematiku rozšiřují jak z časového, tak i obsahové hlediska. Mnohdy i mění závažnost samotného provinění, z trestného činu se stal např. přečin.

Celistvost a dochovaný obsah zpřístupněných spisů umožnily unikátní vhled jak do soudní a bezpečnostní praxe komunistické diktatury v období rané normalizace, tak

⁷ V původním záměru heuristické práce bylo probádání justičních pramenů i v jednotlivých spisovných současných obvodních soudů. I přes nadějnou komunikaci s úředníky a představiteli soudních instancí, včetně několika místopředsedů soudů, nakonec k tomuto kroku nedošlo. Zdlouhavý proces zpřístupnění justičních materiálů v konkrétních spisovných OS nakonec nebylo nutné absolvovat především díky dostatečnému množství pramenné základny (jak rejstříků, tak i spisové agendy) právě v archivních fondech AHMP.

⁸ Ať už z důvodu postupného procesu skartace či třeba i vlivem nenadálých okolností jako bylo vyplavení některých archivních depozitářů při ničivých povodních v roce 2002 a tím i poškození či ztráty mnoha dokumentů.

⁹ Prvotně jsem se zaměřil na zachovaný soubor trestních rejstříků agendy T a Ta (trestných činů a přečinů) v rámci zmíněných fondů OS Praha 1 a 3.⁹ Rejstříky T a Ta týkající se OS Praha 1 byly zachované pouze do roku 1973, rejstříky druhé vybraného soudu (tedy OS Praha 3) byly dostupné až k roku 1975, přičemž ale kompletně chyběly svazky pro rok 1972.

¹⁰ Celkově se mi do rukou dostalo celkem 36 rejstříkových svazků, z čehož drtivá většina (celkem 31) pocházela z agendy OS Praha 1 a zbytek (tedy pouhých 5 rejstříků) pak příslušel k OS Praha 3. Pozn. autora.

¹¹ Z celkového množství jsem prostudoval pouhé 2 spisy agendy Ta, oba byly z provenience OS Praha 1. Neucelenější soubor samotných spisů, který mi byl k dispozici, pocházel z fondu OS Praha 1 agendy T pro rok 1970 a čítal celých 21 spisů.

i zprostředkovaně do každodenního života i osobnostního i životního profilu obviněných.¹² Tento materiál tak byl neocenitelným zdrojem poznání jak o způsobech zacházení justičních a bezpečnostních orgánů s obviněnými jednotlivci a osobami, tak zejména i o jejich životním způsobu, sociálním postavení, biografickém profilu, vzorcích chování a jednání, kulturních praktikách atd. Spisová agenda T a Ta OS Praha 1 a 3 tedy klíčovou zásobárnu informací o okrajových sociálních fenoménech a vztahu státních orgánů k nim.

Dříve než přistoupíme k reflexi dalšího druhu pramenů, tedy zápisů z rad a schůzí ONV Praha 1 a 3, zastavme se u vysvětlení geografického výběru pramenů justiční provenience i lokální pražské správy. Zpracování zvoleného tématu na příkladu celé Prahy by nebylo v rozsahu diplomové práce možné. Proto jsem z hlediska možnosti komparace, a to jak na základě doporučení o charakteru a rozsahu dochování fondů a archivních sbírek, tak i podle vlastního uvážení, vybral příklady dvou pražských správních obvodů – Prahy 1 a Prahy 3. Praha prodělala ve druhé polovině 20. století překotný správní vývoj, několikrát byla její správní struktura zásadním způsobem upravena a reorganizována, nehledě na rozšiřování Prahy kvůli připojování původních okrajových vesnic a obcí do prostoru dynamicky rostoucí sídlištní aglomerace.¹³

Vybrané obvody zaujímali v rámci období, které nás zajímá (tedy roků 1969-1975) prostor historického jádra a jeho přilehlého okolí – v případě Prahy 1 se jednalo o historické čtvrti a katastrální území Starého Města a Josefova, Malé Strany, části Hradčan a Nového Města, v případě Prahy 3 pak Žižkov a severovýchodní část Vinohrad. Zvolené lokality je třeba vnímat na základě jejich specifického historického vývoje v rámci Prahy, což nelze ztotožňovat jen s urbánní stránkou věci, ale s celkovými sociálními, kulturními i ekonomickými souvislostmi vývoje města v procesu modernizace.¹⁴

¹² Součástí velké většiny spisů byl vyšetřovací i trestní spis, které pak obsahovaly protokoly o zadržení, o výsledku obviněných a svědků, zápisy o výpovědi, zprávy o pověsti, výpisy z trestního rejstříku, návrhy k obžalobě, nejrůznější služební záznamy, protokoly o hlavním líčení a veřejném zasedání a konečně originály i kopie závěrečné obžaloby, rozsudků, případně odvolání.

¹³ Kol. autorů. *Dějiny Prahy II.: Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*. Praha: Paseka, 1997.

¹⁴ Viz přehledně MÍKA, Zdeněk. *Dějiny Prahy v datech*. Praha: Mladá Fronta, 1999.

Pokud hovoříme o institucionálním podloží a politice týkající se „příživnictví“ v širší souvislosti s problematikou kriminality a veřejného pořádku, dalším využitým pramenem v předkládané práci byly již výše uvedené zápisy z rad a schůzí ONV Praha 1 a 3. I přes značnou obsáhlost a různorodost archivního materiálu se mi postupně podařilo „vypreparovat“ poměrně solidní komplex pramenů týkající se zvoleného tématu na lokální úrovni. Samotný obsah zápisů se u obou zkoumaných obvodů lišil co do výpovědní hodnoty, tak i stupně zachovalosti.¹⁵ V tomto nepřilíš záživném materiálu jsem se postupně zaměřil na agendu tzv. komisí veřejného pořádku, kde byl fenomén příživnictví artikulován např. v rámci zpráv o stavu „boje proti kriminalitě“, „udržování veřejného pořádku“ atd.

Tyto materiály pak odkazovaly často i ke skromné agendě jiných orgánů, jako byly aktivity veřejného pořádku. V jejich zápisech lze vcelku dobře vystopovat a zmapovat administrativní a byrokratický proces; proměny významu, formy a obsahu pojmu spjatých s kriminalitou v agendě ONV (včetně „příživnictví“). Řečené komise vykazovaly činnost několikrát ročně, a zejména v případě komise veřejného pořádku to pak bylo ve formě plánů práce na budoucí období, stručnými a spíše proklamativními zprávami o rekapitulaci své činnosti, atd. V případě dalších doplňkových pramenů se jedná o osnovy referátů, rozpracování jednotlivých návrhů či zprávy o „stavu boje proti kriminalitě“. Tyto prameny tak svou formou i obsahem odhalují bližší podrobnosti o institucionální praxi a každodenních postupech v rámci politiky kriminality a veřejného pořádku, a jakou roli a pozici zde sehrávala problematika příživnictví.

Dalším vytěženým a informačně objemným pramenem byla dobově populární pražská tiskovina „Večerní Praha“. Fond tohoto večerníku k vybraným rokům 1969-1975 čítá v AHMP celých 28 fasciкул svázaných po čtvrtletích. V jednotlivých číslech jsem se zaměřil především na sledování kriminálních a policejních rubrik, populárních „soudniček“, kriminálních fejetonů a sloupků či na pravidelně se vyskytující se články o problematice kriminality, soudnictví a veřejného pořádku s povětšinou edukativním podtextem. V tomto ohledu bylo vhodné sledovat jak kvantitativní, tak kvalitativní

¹⁵ V případě ONV Praha 3 se dochovala standardizovaná struktura zápisů, která informovala v jednotlivých bodech o programu jednání a základních organizačních záležitostech. Roční agenda obsahuje mezi 8-12 fascikly dělených na čtvrtletí.

rozměr pramene. V kvantitativní rovině to byly především explicitní statistiky policejních kampaní a raziích.¹⁶ Z kvantitativního souhrnu pak vycházejí podrobnější obsahové analýzy, které se zaměřují na „literárně“ zpracovanou problematiku „příživnictví“ jako kriminálního deliktu. Rozborem kriminalistických fejetonů, sloupků a soudničků a dalších textů se otevírá poměrně široký prostor pro vystižení hlavních diskursivních figur, narativních vzorců či symbolických označení, jejichž pomocí byl zobrazován a artikulován fenomén „příživnictví“.

Významnou oblastí pramenů dotýkajících se problematiky příživnictví jsou materiály expertního a odborného diskursu, kriminalistiky, kriminologie či právní vědy. V případě předkládané práce se jedná z velké většiny o publikace z provenience původního Výzkumného ústavu kriminalistiky založeného v roce 1960, který v období normalizace nesl název Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, a jehož fondy v současné době disponuje knihovna Institutu pro kriminologii a sociální prevenci.

1.3. Členění textu a hlavní okruhy výzkumu

Struktura a členění předkládané práce bude v jistém smyslu kopírovat hlavní oblasti vytěžených zdrojů a pramenné základny. V první řadě bude představen přehled prostudovaných zahraničních výzkumů kriminality a marginálních sociálních skupin v prostředí východoevropských diktatur, které více či méně lze vztáhnout ke studiu fenoménu „příživnictví“. Na základě vybraných badatelských počínů z prostředí americké „sovětologie“, německé historiografie NDR či rusko-sovětské soudobé historické vědy budou prezentovány způsoby, jakými jednotliví autoři a autorky zobrazují problematiku okrajových sociálních vrstev, kriminality a „veřejného pořádku“ v rámci příslušných států, z jaké perspektivy na ni nahlízejí a jaké teoretické koncepty a metody používají.

Další kapitola se zaměří na to jakým způsobem a jakými cestami se utvářel pojem příživnictví (a jeho synonyma sociálního parazitismu), zejména na základě moderního

¹⁶ Jako vděčné ukázalo sledovat samotnou četnost zmínek o „příživnictví“, z čehož lze získat interpretační možnosti k vysledování periodicity postihu příživnictví, stěžejních obdobích represe, za jakých okolností a s jakými výsledky

pojetí „práce“, v jakých kontextech byl artikulován, a to především v souvislosti s právní definicí a jejími proměnami se završením v éře československého státního socialismu. Detailní pohled na politické, ekonomické, sociální, kulturní i ideologické souvislosti normalizačního období první poloviny sedmdesátých let se pak bude v tomto ohledu snažit připravit půdu pro problematiku příživnictví v této době a vysvětlit tak paradox toho, proč byla fenoménu spojeným s okrajovými vrstvami společnosti věnována taková pozornost, a to jak v ideologickém a oficiálním diskursu, tak i v institucionální praxi. Následující kapitoly, které jsou jádrem předkládané diplomové práce, se pak budou snažit rozehrát a rozklíčovat tuto základní otázku na několika zmíněných úrovních – od lokální administrativy pražských ONV, přes mediální diskurs až po bezpečnostní a justiční agendu.

Kapitola věnující se lokálně-správní, bezpečnostní a justiční praxi bude mít za cíl zmapovat administrativně-byrokratické procesy a základní praktiky, postupy a metody, které dotyčné instituce využívali k popisu i řešení problematiky „příživnictví“. Na institucionální praxi a administrativních rozhodnutích jednotlivých orgánů zainteresovaných do „boje proti kriminalitě“ a politiky „veřejného pořádku“ se tak tato část práce pokusí vyložit, v jakých intencích a mantinelech se způsob práce institucí normalizačního státu pohyboval, jaké byly jejich taktiky a strategie.

Další rozměr fenoménu příživnictví v období 1969-1975 bude představovat analýza kriminálních rubrik tehdy populárního večerníku „Večerní Praha“. Tato pasáž předkládané práce se tak bude zabývat mediálním obrazem problematiky, a to zejména v kvalitativní perspektivě, tedy v obsahové analýze tzv. soudniček, sloupků a dalších novinových útvarů. Stěžejním záměrem bude rozkrytí ústředních diskursivních motivů, narativních figur, typických obrazů a imaginativních rámců „příživnictví“. Kromě kategorizace materiálu, zacílí analýza rovněž na otázku, jakými jazykovými prostředky je existence fenoménu „příživnictví“ zdůvodňována, jaké jsou k němu zaujímány postoje a jakými způsoby se v mediálním diskursu vytvářejí hranice symbolické exkluze a stigmatizace. A to především na příkladu zobrazení razií a akcí bezpečnostních orgánů proti „příživníkům“.

Závěrečná část má v úmyslu ukázat vybrané typy „příživníků“, a to nejen na základě mediálního diskursu, rovněž však i formou několika sociologických či kulturně antropologických sond do způsobů života těch, kdo byly za trestný čin „příživnictví“ souzeni. Několik případů souzených či obviněných by tak mělo být ilustrativní pro tázání se po povaze konkrétních vzorců jednání, psychologického profilu dotyčných a jejich osobních motivací. Představení některých jedinců žijících „příživnickým“ způsobem života, bude rovněž ilustrativní pro pochopení toho, proti jakým způsobům jednání byl v socialistickém Československu počátku na začátku sedmdesátých let namířen společenský hněv a morálně panické reakce.

Zároveň se v případě jednotlivých biografii otevírá pole pro zmapování základních strategií, pomocí kterých se konkrétní lidé snažili vyhnout postihu, jaké byly dále dostupné nástroje pro zmizení z hledáčku represivního aparátu či nakonec i taktiky vedoucí ke zmírnění postihu. V tomto ohledu se nabízí srovnání s prostředím disentu či dalších nezávislých občanských a kulturních iniciativ, pro které byla perzekuce za „příživnictví“ podobnou existenciální hrozbou, avšak vzniklou za poněkud jiných okolností a kontextu.

2 Teoretická a metodologická východiska: disciplinace, sociální kontrola, labeling a morální panika

Předkládaná studie se snaží zkombinovat několik oblastí teoretických a metodologických přístupů, které lze vztáhnout a využít ke studiu zvolené problematiky „příživnictví“ v období raně normalizačního Československa. Jedná se jednak o teoretické koncepty disciplinace a sociální kontroly, a dále pak ve spojitosti s teorií nálepkování zejména pojem morální paniky. Tyto převážně sociologické (v případě disciplinace historicko-sociologické) přístupy v sobě zahrnují aspiraci na univerzální platnost, avšak je třeba mít na paměti kontext jejich vzniku v oblasti západních sociálních věd. Při jejich případné aplikaci tak existuje možnost zkreslení a částečného pokřivení specifických souvislostí „socialistické“ reality právě kvůli západní optice a jejich „genetickému kódu“. Tohoto fenoménu si všímá i Sheila Fitzpatrick, průkopnice studia historie sovětské společnosti jako sociální vědy, jejíž výzkumy vedené z perspektivy „history from below“ jsou inspirativní i pro tuto práci.¹⁷

2.1. Disciplinace a sociální kontrola

Základní teoretický model využitý v této práci je koncept „sociální kontroly“. Ten svou obecností a až vágní šíří, pro kterou je někdy nazýván v prostředí sociálních věd „Mickey Mouse concept“¹⁸, rámuje a zastřešuje i ostatní koncepty a pojmy využitě v této práci. Za jeho předchůdce či staršího vzdáleného příbuzného (přeneseně řečeno) je považován i termín sociální disciplinace, který je mnohem více než sociální kontrola spojený se historickou vědou. Za jeho průkopníka je považován německý historik raného novověku, Gerhard Oestereich (1910 -1978), který jako Sozialdisziplinierung označil na konci šedesátých let univerzální proces postupného prorůstání státních

¹⁷ K problematice terminologie západní sociální vědy ve vztahu ke studiu sovětských dějin viz FITZPATRICK, Sheila. Revisionism in Soviet history. In: *History and Theory*, Theme Issue 46, December 2007, s. 77-91.

¹⁸ Metafora myšáka „Mickeyho“ má být zřejmě připodobněním jeho všudypřítomnosti ve světě konzumerismu. Viz COHEN, Stanley. *Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification*. Glasgow: Polity Press, 1985.

institucí a jím prosazovaných mechanismů a způsobů fungování do každodenní reality v období raného novověku.¹⁹

Zásadní vývojová tendence byla v západních společnostech od raného novověku podle Oestereicha spojena s principem etatismu, tedy zvyšující se rolí moderního státu v běžném životě člověka, zejména prostřednictvím mechanismů, které byly vyvinuty v rámci fungování armády, byrokracie, školského systému či manufaktur. Jako sociální disciplinace je charakterizováno systémové donucovací úsilí vedoucí k proměně chování za účelem společenské kontroly. Oestereichovo pojetí vývojového vektoru takřkajíc „seshora“ bylo od šedesátých let kritizováno hned z několika perspektiv. Kritika vyčítala Oestereichovu pojetí sociální disciplinace přílišnou simplifikaci a přehlížení vlivu lidové kultury, roli místních (například náboženských) institucí, zvykového práva a zavedených kulturních vzorců. Tato úroveň společenské reality byla velmi často naprosto mimoběžná či přímo rezistentní k působení a dosahu vznikajícího moderního státu.²⁰

Průlomem do bádání o povaze role mocenských institucí v procesu modernizace je dílo Michela Foucaulta. Jeho teorie moci iniciovala nové směry bádání, které se výrazně mýjeli s univerzalistickým pojetím disciplinace a role státních institucí. Foucault ve svých pracích od sedmdesátých let rozvinul koncept disciplinární společnosti. Jádrem jeho výzkumů je dlouhodobý posun ve vývoji trestání, a to od modelu, jehož hlavním terčem jsou tělesné tresty rituální a inscenovanou formou (například veřejných poprav), směrem k pojetí trestu jako prostředku k nápravě jednání s efektivními účinky pro celou společnost.²¹

I když Foucault přiznává úlohu ideologii humanismu v rámci ústupu od fyzického násilí jako základního principu trestu, zaměřuje svá bádání mnohem více na výzkum měnící se praxe, ve které rezonovaly spíše fenomény spojené s rostoucí pozicí administrativy, aplikace vědeckých poznatků a státem řízených institucí. Postupně rodící moderní mechanismy kontroly a disciplinace jedinců (včetně způsobů trestání) byly podle

¹⁹ MATLAS, Pavel. Modernizační disciplinační teorie a historická kriminologie. In: *Časopis Matice moravské*, roč. 128, č. 2, 2009. s. 381-412.

²⁰ Tamtéž.

²¹ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000.

Foucaulta založeny na základních požadavcích poslušnosti a užitečnosti v rámci celku společnosti. Pro Foucaulta je právě neoddělitelný vztah poslušnosti a užitečnosti základním předpokladem a ústředním módem fungování moderního světa, a nazývá ho disciplínou (odtud pojem disciplinární společnosti). Jejimi netypičtějším institucemi, kde se projevuje disciplinární princip kontroly a dohledu, jsou věznice, dílny či nemocnice.²² Foucaultova disciplinární teorie bývá spojována s „temnou“ kritikou fungování moderní společnosti. Jedním z konceptů, které se podobné mechanismy, snaží popsat s co nejmenším axiologickým akcentem je například pojem sociální kontroly. Ten zavedl do vědecké terminologie v roce 1901 americký sociolog, kriminolog a pro zajímavost i vyznač eugeniky, Edward Alsworth Ross (1866-1951). Se samotným obsahem termínu „sociální kontrola“ však již předtím pracovala durkheimovská sociologie, a to při úvahách o příčinách a kořenech anomických tendencí v moderní společnosti.²³ V průběhu dvacátého století zažil koncept několikrát svůj „revival“ a to jak ve vědecké teorii v rámci jeho kritiky i redefinice, tak i v pokusech o jeho užití v sociální politice a bezpečnostní praxi.²⁴ Ve shrnující podobě sociální kontrolu lze charakterizovat jako širokou a proměnlivou paletu mechanismů, způsobů a postupů, které mají jedince a celé sociální skupiny přimět jednat podle určitých pravidel a schémat v rámci zachování společenského konsensu a udržení sociálního řádu.²⁵

V průběhu desetiletí se vysublimovalo a ustálilo dělení sociální kontroly na formální a neformální, přičemž neformální kontrola je spojená s procesem socializace jedince ve společnosti, jeho fungováním ve společenských sítích a každodenním životě na základě přímých a bezprostředně formovaných vztahů. Mechanismy neformální sociální kontroly reprezentuje především rodina, přátelé, komunity, subkulturní společenství atd. Formální sociální kontrola je oproti tomu charakterizována vnějším a nad-osobním rámcem života jedince i celých společenských skupin, jeho institucionálním a nepřímým

²² Foucault později rozvedl proces osvojování a subjektivizace disciplinačních praktik do pojmu *gouvernementalita*. Viz FOUCAULT, Michel. *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978-1979)*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009.

²³ MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace: Přehled sociologických teorií*. Praha: Karolinum, 2004. s. 59.

²⁴ Tamtéž. s. 59-64.

²⁵ EMSLEY, Clive – JOHNSON, Eric – SPIERENBURG, Pieter. *Social Control in Europe: Volume 2, 1800-2000*. Columbus: The Ohio State University Press, 2004. s. 10.

rozměrem. Tento typ je zastoupen především rolí moderního státu a jeho aparátu.²⁶ Důležitým faktorem, který připomíná rovněž Ross, může být také prolínání, průchodnost a zástupnost obou rozměrů sociální kontroly, případně jejich kombinace. V konečném důsledku je tak sociální kontrola velmi dynamickým a proměňujícím jevem, který se odlišuje případ od případu a závisí i na perspektivě, z které daný jev chceme pozorovat. Tento faktor dlouhou dobu přehlížela historiografie, pro kterou byla svrchovaná role státu v procesu neotřesitelnou paradigmatickou skutečností.²⁷

Obnovený zájem o teorii sociální kontroly v šedesátých letech dvacátého století v sociálních vědách mimo jiné artikuloval na základě intuitivního strachu z přebujení státního dohledu (jehož nejkrajnější formou byl moderní totalitarismus) především negativní dopady formální kontroly na život jednotlivce, omezování jeho svobody a všemožné represivní praktiky ze strany státních institucí. V mnoha případech toto pojetí ztotožňovalo stát se společností, která se tak stala jakýmsi imaginárním nadbiologickým aktérem, který pacifikuje jednotlivce v rámci striktně prosazovaných norem a pravidel.²⁸ Jak však ve shodě s Rossem poukazovala kritika, společnost jako taková je intersubjektivním fenoménem, který nemá schopnost „něco dělat“. Nelze ji personifikovat jako homogenní jednotku, protože vždy ji tvoří jednotlivci, skupiny a třídy se specifickými zájmy, a to v neustálém procesu vyjednávání společenských norem a hodnot. Sociální kontrola tak není pouze otázkou mocenského rozložení, i když je to její významná složka, ale obsahuje i další mechanismy a principy fungování, které ji v abstraktní rovině pomáhají k balancování na pomezí společenského konfliktu a konsensu, sociálního řádu a jeho rozpadu.²⁹

2.2. Labeling – teorie nálepkování

Konceptuálním přístupem, který se rovněž vztahuje k problematice sociální kontroly, je labeling theory či v počeštěné formě teorie nálepkování. Její původ lze vystopovat již

²⁶ MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace...*, c. d., s. 11.

²⁷ Viz MATLAS, Pavel. Modernizační disciplinační teorie a historická kriminologie. In: *Časopis Matice moravské*, roč. 128, č. 2, 2009. s. 381-412.

²⁸ Stát a jeho dohled se stal jakousi noční můrou. Není náhodou, že v této době získává masovou oblibu dílo Franze Kafky a George Orwella. Viz COHEN, Stanley. *Visions of Social Control*, 1985.

²⁹ EMSLEY, Clive – JOHNSON, Eric – SPIERENBURG, Pieter. *Social Control in Europe...*, c. d., s. 9-10.

v třicátých letech v Chicagu, kde v univerzitním prostředí vznikl kulturně antropologický směr myšlení zvaný symbolický interakcionismus. Ten byl pro budoucí teorii nálepkování inspirativní svými analýzami role jazyka a symbolických významů při hodnocení lidského chování a sociálních interakcí. Samotná teorie labelingu, která výrazně přispěla ke změně sociologického paradigmatu, se rozvíjí od padesátých let a jejími hlavními představiteli jsou Edwin Lemert, Howard Becker a Erving Goffmann.³⁰ I když by si každá z těchto osobností zasloužila medailonek s podrobnou charakteristikou jejich díla, v rámci rozsahu a potřeb této práce postačí shrnující přehled základních rysů jejich prací, základních tezí a závěrů v rámci celé teorie nálepkování.

V návaznosti na symbolický interakcionismus se teorie labelingu snažila pochopit smysl, kterým je formováno a symbolicky ožívováno sociální jednání, a to především studiem odchylek od společenských norem, tedy deviací. Oproti dřívějším sociologickým přístupům není deviantní jednání dle této teorie objektivním fenoménem, ale má charakter určitého subjektivního hodnocení, které mu přisuzuje okolí, ať už jsou to jednotlivci, společenské skupiny či instituce. Převráceno na hlavu, je to právě „publikum“, kdo primárně tvoří deviace (a nikoliv samotná povaha jednání), protože určuje pravidla výběru toho, co má být považováno a označeno za deviantní a co nikoliv. V teorii labelingu tak dochází k odklonu od výzkumu příčin a původu deviací, směrem k zájmu o „procesy, ve kterých jsou osoby definovány jako deviantní ostatními.“³¹ Jako výsledek těchto procesů vzniká označení – nálepka, či chcete-li „label“, který má funkci nosič významu a interpretace deviantního jednání, jehož kvalitativní a materiální rozměr se tím potlačuje. V extrémním, čistě teoretickém případě nemusí tedy vůbec existovat sebemenší vazba mezi labelem a samotným deviantním jednáním, mezi významem a jeho reálným obrazem.³²

Kromě tohoto tzv. relativistického posunu směrem k roli významu začali představitelé labeling theory namísto příčin a důvodů deviace analyzovat samotné reakce na deviantní chování. Edwin Lemert v tomto smyslu razil termín sociální reakce, jež definuje jako soubory odpovědí individuálního či kolektivního původu vedený různými

³⁰ MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace...*, c. d., s. 66-87.

³¹ MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace...*, c. d., s. 69.

³² Tamtéž. s. 68-69.

způsoby a intenzitou (mnohdy až přehnanou či dokonce falešnou) vztahující se k chování a jednání, které je považováno za deviantní. Jak dále Lemert i další teoretici nálepkování připomínají, je to zejména okamžik „kulturního konfliktu“, kdy triviální a bezvýznamné odchylky v jednání mohou vést až k přemrštěné reakci na ně.³³ Mnohdy je podle jejich výzkumů obraz deviantního jednání zcela vykonstruovaný a má s jeho povahou jen velmi volnou vazbu. Jak konkrétní analýzy využívající tento teoretický koncept ukazují, na sociálních reakcích se podílejí nejrůznější aktéři mnohdy z velmi odlišných sociálních skupin a milieu. Mnoho autorů labeling theory se v šedesátých letech však soustředí na roli, jakou v procesu nálepkování hrají zejména státní instituce, její nejrůznější instance i zástupci, a to v rámci využití sociálního i kulturního kapitálu při legitimizaci svého mocenského postavení, konzervativních hodnot a stabilizaci etablovaného sociálního řádu.³⁴

Dalším okruhem se značně sociálně kritickým rozměrem, kterým se teorie labelingu zabývala, a to díky autorům jako byly Howard Becker či Erwing Goffmann, je problematika interiorizace deviantního jednání. V návaznosti na některé starší sociology se pod drobnohled výše zmíněných autorů dostává i fáze v procesu tvorby deviací, která souvisí se zvnitřněním, přijetím a osvojením labelu těmi, kteří jsou za devianty označeni. I když je tato situace veskrze individuální a závisí zejména na psychologii jedince, její rámec je vymezován působením společenských tlaků, ať už je to již zmíněná sociální reakce, vliv médií či jednotlivých mechanismů sociální kontroly. Důležitou funkci zde hraje i fenomén stigmatizace, který popisuje Goffmann, kdy na základě existence stereotypních hodnocení často založených na primárních pudech dochází k apriornímu vytváření základů k marginalizaci a sociálnímu vyloučení. Velmi často se tak jedinci i celé společenské skupiny ocitají ve stavu, kdy přijmou stigma či nálepku jako svůj sociální status i roli ve společnosti, a bludný kruh produkce deviantního jednání se tím uzavírá. Stanley Cohen tento paradoxní závěr, ke kterému dospěla teorie nálepkování, shrnuje, že univerzálním katechismem té doby bylo úsloví: „kontrola vyústí v deviaci,

³³ Tamtéž. s. 71.

³⁴ Tamtéž. s. 76.

nikoliv deviace v kontrolu.“³⁵ Ačkoliv byl právě radikální obrat ve vnímání deviace jako jevu produkovaného nadmírou sociální kontroly, zejména ze strany státních institucí a represivního aparátu, terčem kritiky jako nepřiměřený a přitažený za vlasy, po otupění diskusí je pohled na deviaci jako sociálně konstruovaný fenomén hodnocen jako stěžejní přínos teorie labelingu.

2.3. Morální panika

Zmíněný Stanley Cohen stál za rozvojem dalšího pojmu, který je pro předkládanou práci kromě jeho teoretického rozměru velmi užitečný i z hlediska metodologického přístupu. Jedná se o termín morální panika (moral panics), který pro sociální vědy objevil v šedesátých letech mediální teoretik Marshall McLuhan. Stanley Cohen ho později v rámci sociálních věd zpopularizoval ve své dnes už klasické práci *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers* z roku 1972.³⁶ V ní se na příkladu pouličních výtržností v britském přímořském městě Clacton mezi příslušníky dvou tehdejších subkultur mládeže, mods a rockers, věnuje postupné eskalaci společenských reakcí (zejména médií a bezpečnostních orgánů) na tuto vcelku zanedbatelnou lokální událost. Celý proces nazývá právě morální panikou a ilustruje na něm, jak se ve vzájemné korelaci různých aktérů v čele s médii rodí a šíří vlna úzkostí a obav z narušení každodenního běhu světa a panujících hodnot, která nabývá masového charakteru. Cohen na základě rozhovorů a výpovědí svědků, obsahové analýzy tisku i vlastních zúčastněných pozorování, rozvádí, že morální panika vzniká ve chvíli, kdy jedinci, skupiny či pouhé neosobní entity (dané události a dobové podmínky) začnou být vnímány jako hrozba pro existující sociální řád a jeho hodnoty. Ve shodě s teorií labelingu, na kterou explicitně navazuje, přikládá velký důraz symbolickému označení, které, pokud je „srozumitelné“, dokáže zejména za pomoci prezentace v médiích upoutat zájem široké veřejnosti i státních institucí.³⁷

³⁵ COHEN, Stanley. *Visions of Social Control...*, c. d., s. 6.

³⁶ COHEN, Stanley. *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. London: MacGibbon & Kee, 1972.

³⁷ Tamtéž.

Opakující se vlny masové hysterie spuštěné nejrůznějšími důvody a příčinami a provázené obavami o ohrožení společenského pořádku, zavedených a tradičních hodnot i bazálním strachem o „holý život“, a následované různými rituálními postupy označování a trestání domnělých viníků „jsou integrální součástí lidského rodu.“³⁸ Vzpomeňme na proslulé „hony na čarodějnice“, které jsou v souvislosti s morální panikou často užívány jako synonymum. Morální panika jako sociálně vědní koncept je však charakterizována jako moderní fenomén úzce spojený s rozvojem masové urbánní společnosti vytržené z tradičních vazeb a vztahů, technologického pokroku či s rolí státu a jeho institucí.³⁹ Jak z adjektiva „morální“ vyplývá, význam termínu je spojen s hodnotami a společenskými normami; slovo „panika“ pak tento imperativ přenáší do přemrštěné až neadekvátní reakce spojené s vypjatou a hypertrofovanou senzitivitou či davovou psychózou. Dalšími souvisejícími rysy morální paniky jako jistého pocitu ohrožení daných norem a hodnot jsou jednak spontánnost a kolektivní dosah, a na straně druhé pak časová omezenost a krátkodobost. Morální panika má tedy charakter dočasného „výbuchu“ kolektivního hněvu, který však velmi často souvisí s dlouhodobějšími jevy a trendy – technologickými změnami, sociálními a generačními posuny či zásadními politickými událostmi.

Pojítkem těchto rozličných faktorů je subjektivní pocit nejistoty napříč společenskými vrstvami. Jako katalyzátor i ventil obtížně definovatelného „pocitu nejistoty“, o kterém hovoří mnozí klasikové sociologie počínaje Durkheimem, jsou často vnímány problémy a fenomény, které mohou po dlouhá léta i desetiletí být běžnou součástí života, a v krátkém okamžiku se náhle vynořují jako existenční hrozba. Tyto odchylky-deviace tak jsou vlastně testem limitů a hranic norem a hodnot. Jak ostatně ukazuje již Durkheim, deviantní jednání má integrační funkci, protože vystavuje společenské normy zkoušce, čímž paralelně posiluje sociální konsensus.⁴⁰ Stěžejní penzum otázek, jež se odráží v historii teoretizování o tomto pojmu od jeho počátků v sedmdesátých letech až do současnosti, se týká okolností vzniku morálních panik, jejich průběhu, kdo se na nich

³⁸ VOLEK, Jaromír. Konstrukce morální paniky a sociální exkluze. In: *Sociální studia*, Fakulta sociálních studií MU Brno, 2000, č. 5, s. 98.

³⁹ VOLEK, Jaromír. *Konstrukce morální paniky...*, c. d., s. 101.

⁴⁰ MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace...*, c. d., s. 32.

podílí a kdo má být jejich hlavním hybatelem. Tyto výzkumné problémy byly v různé míře, rozsahu i dobovém kontextu artikulovány v několika „proudech“ bádání.

První z nich byl úzce propojen z britskými marxisty, ať už to byly příslušníci tzv. nové či radikální kriminologie, mezi jejíž představitele bývá zařazován i Stanley Cohen, nebo také členové tzv. birminghamské školy kulturních studií, kde za ústřední postavu je právem považován Stuart Hall. Britské výzkumy jsou v návaznosti na svá marxistická a poststrukturalistická myšlenková východiska zaměřené na otázku vytváření a konstruování konsensu mezi různými společenskými skupinami. Inspirováni Michelelem Foucauletem v centru jejich zájmu nestojí hledání konkrétních příčin morálních panik, ale spíše způsoby jejich tvorby v rámci „rozprostřenosti“ mocenských sil napříč společenskými skupinami. Právě toto protkání mocenských sítí skrze „společenské tělo“ (foucauldíanským termínem řečeno) lze podle britských autorů vystopovat především na fluktuaci symbolů a reprezentací (a tedy i hodnot a kolektivních identit) v mediálních diskurzích. Na druhou stranu v rámci jejich kritiky z levicových pozic upozorňovali především na „kulturní hegemonii“ mocenských elit, která se opírala o formování společenských diskurzů právě za pomoci médií. Z jejich hlediska byly morální paniky mnohdy založeny na „shora“ řízené „politice strachu“ a na cíleném odvracení pozornosti od krize systému či sociálních a ekonomických nerovností.⁴¹

Americký historik Phillip Jenkins a izraelsko-americké duo sociologů Ben-Yehuda a Goode přispěli v osmdesátých a devadesátých letech výraznou měrou k diskusím o původu a šíření morálních panik. Výzkumem naprosto odlišných témat dospěli nezávisle na sobě k zobecňující hypotéze o roli tzv. „středních“ úrovní při vzniku morálních panik napříč časem i prostorem. Ať už to byli profesionální kruhy, specialisté a odborníci, vzdělávací a náboženské instituce, lokální politici a úředníci či běžní redaktoři masových médií, ti všichni měli výrazně eskalovat vznik morálně panických kampaní svou aktivitou vznikající nezávisle na nařízeních či popudech ze strany nadřízených či politických a mocenských elit.⁴² Tyto ze své podstaty sociologické (případně historicko-sociologické) výzkumy rezonují s pojmem „strážců morálky“

⁴¹ K vývoji konceptu morální paniky viz MONOD, Sarah Wright. *Making Sense of Moral Panics: A Framework for Research*. London: Palgrave Macmillan, 2017. s. 15-28.

⁴² VOLEK, Jaromír. *Konstrukce morální paniky...*, c. d., s. 108-109.

Howarda Beckera, který tímto expresivním termínem označil osoby a společenské skupiny angažované na morálních panikách, které nebyly přímo navázány na mocenská centra a nejvyšší společenské kruhy. Poněkud stranou těchto proudů lze pak umístit výzkumy Kai Eriksona, který svou optiku zaměřuje na nižší společenské skupiny, kterým podíl na tvorbě morálních panik přisuzuje zejména na základě mobilizace hodnotových stereotypů a až primordiálních pocitů, jež jsou na jakékoliv mocenské manipulaci a vnucení nezávislé. Podle Eriksona jsou stereotypy, vzorce a symbolická označení sice sociálně konstruovány, ale jejich základ vyvěrá takřkajíc zevnitř, z nitra lidské psyché.⁴³

Segment, který si zaslouží bližší pozornost, se týká klíčové role masových médií při vzniku a rozvoji morálních panik. Byli to zejména již zmiňovaní britští autoři Stanley Cohen a Stuart Hall, kdo systematicky konceptualizoval svá pozorování v rámci teorie médií. Cohen či Hall se svými následovníky vycházejí z faktu, že síla médií je nejen ve schopnosti přenosu informace, ale především tvorbě významu, interpretace a označení. Média tak ze své podstaty a povahy pomáhají definovat, reprodukovat a sdílet morální rámce, hodnotové vzorce, kulturní znaky a symboly užívané v konkrétní době. Jsou virtuálním prostorem, kde se upevňuje dominantní řád a „kulturní hegemonie“, protože formují diskurs a jeho pojmové aparáty. A co je pro koncept morální paniky v podání britských marxistů stěžejní, média se stávají platformou negativního labelingu, konstruování deviantního obrazu a v posledku i místem symbolického vyloučení. V situaci, kdy mizí přímá zkušenost (což je typické pro moderní svět), vyplňují média tento prázdný prostor „fakty“.⁴⁴ V souvislosti s konceptem morální paniky je třeba vypíchnout několik elementárních rysů tvorby mediálního významu. Jednak je to zkreslování, snaha o senzacechtivost a zveličování, bombastičnost, což často sklouzává k vykonstruovanosti a vzdalování se realitě. Dalším rozměrem je tzv. negativní predikce ve smyslu apriorního vytváření obrazu negativní budoucnosti ve stylu „to nejhorší

⁴³ Tamtéž. s. 109

⁴⁴ Tamtéž. 105.

teprve přijde...“ Posledním rysem je polarizace reality za pomoci jednoduchých symbolů, na které se vážou zažitá stereotypy a předsudky.⁴⁵

Z celkové perspektivy se na základě jemných mechanismů konstrukce významů profilují média v moderní společnosti jako důležitý aktér a multifunkční element při tvorbě morálních panik i v jejich zarámování v procesu sociální kontroly. Jinými slovy, tím jak se stávají ústředním „distributorem“ morální paniky díky jejich funkcím v diskurzích „ohrožení pořádku a hodnotového řádu“ otevírají pole kontrolním institucím a dalším instancím a aktérům sociální kontroly, ať už se jedná o privátní subjekty a iniciativy či široké spektrum státních institucí. Média tak nemají pouze funkci konstruující a významotvornou, ale i instrumentální – jsou nástrojem sociální kontroly a kolektivní identifikace.⁴⁶ Jejich společenská pozice může v čase a prostoru variovat, jak ostatně poukáže tato práce, jedním z extrémů je jejich podřízení požadavkům institucí státní moci, ať už je to v různých autoritativních režimech či moderních diktaturách s totalitarizujícími tendencemi.

Některé teorie rovněž podrobněji rozpracovávají obecné schéma jednotlivých fází při tvorbě a eskalaci morální paniky. Stanley Cohen například rozeznává pět základních kroků v procesu morální paniky: 1. Jedinec či společenská skupina jsou označeni a nálepkováni jako veřejné ohrožení; 2. Následuje rychlý přenos „labelu“ skrze média; 3. Narůstá společenský zájem; 4. To eskaluje do mnohdy hysterických reakcí nejrůznějších aktérů; 5. Panika buď ustupuje bez čitelných výsledků či produkuje společenskou změnu.⁴⁷ Stuart Hall a další příslušníci birminghamské školy představili v zásadním kriminologickém díle *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order* dvouvrstvou strukturu vývoje morální paniky. Jednak se zaměřili na proměnu povahy morálních panik od šedesátých let ve Velké Británii, kdy rozlišují na „diskrétní“ morální paniky první poloviny šedesátých let, tzv. „křížová tažení“ konce šesté dekády

⁴⁵ COHEN, Stanley. *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. London: MacGibbon & Kee, 1972.

⁴⁶ VOLEK, Jaromír. *Konstrukce morální paniky...*, c. d., s. 103.

⁴⁷ COHEN, Stanley. *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. London: MacGibbon & Kee, 1972.

a kampaně typu „právo a řád“ sedmdesátých let.⁴⁸ Mnohem důležitější než tato dlouhodobá periodizace je pro předkládanou studii užitečnější druhá, „vnitřní“ vrstva členění, která podobně jako Cohenovo schéma sleduje jednotlivá stádia jedné morální paniky. Hall a ostatní autoři označují celý tento proces jako „spirálu zvyznamňování“ obsahující tyto fáze: a) identifikaci předmětu zájmu; b) identifikaci podvratné menšiny; c) „konvergenci“, tedy vyznačení spojitosti mezi předmětem zájmu a jinými společenskými problémy; d) vymezení hranice, která znamená vystupňování ohrožení; e) kolektivní mobilizaci pod hrozbou zhoršení; f) a volání po „přísných“ trestech.⁴⁹

Představené teorie, zejména pak podrobnější koncepty týkající se zrodu, vývoje a jednotlivých fází morální paniky, jsou pro zvolený výzkum problematiky příživnictví se zaměřením na pražské velkoměstské prostředí v letech 1969–1975 neocenitelným rezervoárem metodologického instrumentária. Jak již bylo načrtnuto výše, nelze však jejich poznatky přejímat absolutně, protože celospolečenský kontext vzniku teorie morálních panik je odlišný od situace v socialistickém Československu první poloviny sedmdesátých let. Britští a američtí sociologové, historici či kriminologové formulovali své hypotézy na epistemologických kořenech vyrůstajících z kritiky neoliberálního systému, a na základě jiného vztahu jedince a společnosti, či odlišných ekonomických a sociálních vztahů než panovaly v prostředí státního socialismu před i po roce 1968.

⁴⁸ HALL, Stuart. CRITCHER, Chas. (Et al.) *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. New York: Holmes & Meier, 1978. s. 222-223.

⁴⁹ Tamtéž. V syntetické podobě viz MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace...*, c. d., s. 104-105.

3 Stav výzkumu a literatura

Předkládaná diplomová práce spadá do období československé normalizace, tedy historického tématu, které se po začátku druhého tisíciletí stalo horkou půdou soudobé historiografie. Diskuse o „totalitární“ povaze komunistické diktatury v Československu byly doprovázeny mnohdy zbytečně vyhocenou polarizací mezi „totalitaristy“ a „revizionisty“ včetně zjednodušování a politické instrumentalizace naší nedávné minulosti (a to jak ve veřejném prostoru, tak bohužel i v oblasti odborné a akademické). Po téměř dvou desetiletích oživeného zájmu o tuto oblast soudobých dějin lze rozhodně pozorovat kvalitativní posun v bádání o charakteru a vývoji socialistické diktatury v Československu.⁵⁰ Tento progres se zrcadlí jak ve volbě dílčích témat, která se směrem od studia čistě politické oblasti vydala k výzkumu hospodářských, kulturních a sociálních dějin, tak i v jejich konceptualizaci i teoretickém a metodologickém uchopení. Inspirací byla pro mnoho autorů i znalost zahraničních výzkumů, historiografických škol a směrů bádání, které se problematikou dějin komunistických diktatur a režimů zabývají. Ostatně, v i případě zkoumaného tématu „příživnictví“ se lze opřít a takovéto výsledky bádání.

3.4 Americká sovětologie a marginální sociální skupiny

Výjimkou v rámci studia dějin nedávné minulosti nebyl ani značně společensky a politicky výbušný výzkum moderních diktatur, autoritativních či totalitárních režimů v čele s nacistickým Německem a Sovětským svazem. V případě Sovětského svazu a jeho mocenské pozice v bipolárním rozdělení světa po druhé světové válce, byl zájem o studium jeho krátkých za to však velmi dramatických dějin formován několika faktory. Na jedné straně to byla fascinace a zděšení nad směřováním utopického projektu komunismu, na straně druhé pak i tehdejší politická objednávka, kterou můžeme poněkud paušálně zhustit do sloganu „poznej svého nepřítele“. To je případ zejména americké sovětologie, jež byla na akademické úrovni institucionálně ukotvena na

⁵⁰ Věcné diskusi nechávali prostor i některá vědecká periodika jako byl například časopis *Soudobé dějiny*. Viz například *Soudobé dějiny*. č. 2, 2012. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

počátku padesátých let, a která je motorem bádání v oblasti sovětských dějin dodnes, a to díky její tradici, institucionálnímu zázemí i pomalému etablování kritické historiografie komunismu v post-sovětském prostoru.⁵¹ Co se týče proměn historické vědy v druhé polovině 20. století, zásadním otřesem na poli americké sovětologie byl nástup tzv. revizionismu v sedmdesátých a osmdesátých letech. Revizionističtí autoři a autorky se snažily vykročit za rigidně a z politologické perspektivy vnímané paradigma totalitarismu pomocí aplikace nejrůznějších sociálně vědních teorií a pojmů. Ústřední postavou byla již zmíněná Sheila Fitzpatrick, která v rámci studia sociální mobility ve stalinském Rusku třicátých let a na základě využití přístupu „history from below“ dostala kromě jiného do hledáčku svých prací i nejnižší vrstvy společnosti, kriminální jevy, deviaci a marginální (respektive marginalizované) sociální skupiny a jednotlivce.⁵²

Kromě těžiště svého díla zájmu do stalinských třicátých let napsala Sheila Fitzpatrick i řadu studií vybočujících mimo tento časový rámec. Jeden z těchto příspěvků se věnuje problematice vzniku a zavádění post-stalinských zákonů proti společenským parazitům na konci padesátých a na začátku šedesátých let.⁵³ Fitzpatrick rekapituluje vývoj stíhání marginálních sociálních vrstev v carském i sovětském Rusku první poloviny dvacátého století, a to především těch, kdo byli tehdejšími institucemi označeny za parazity. Zaobírá se i jazykovým rozměrem celé problematiky, obzvláště funkcemi a způsoby užívání tohoto pojmu jak v komunistické ideologii, tak i sociální praxi nově budované společnosti. Jádrem její sondy je však vzhled do okolností vzniku a implementace anti-parazitických zákonů v raně post-stalinském SSSR. Na příkladu právních diskuzí, institucionální agendy a částečně i mediální prezentace problematiky v tehdejší tisku ukazuje rozpory uvnitř profesních a expertních skupin (právníků i tiskových pracovníků), i v nitru samotných sovětských politických orgánů. Podrobnějším popisem

⁵¹ K dějinám americké sovětologie podrobněji ENGERMAN, David C. *Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

⁵² Viz klasická práce FITZPATRICK, Sheila. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. New York: Oxford University Press, 1999.

⁵³ FITZPATRICK, Sheila. Social Parasites: How Tramps, Idle Youth, and Busy Entrepreneurs Impeded the Soviet March to Communism. In: *Cahiers du monde russe et soviétique*. Vol. 47, No. 1-2, 2006. s. 377-408.

jednotlivých společenských skupin, které měly být za parazitismus trestány (a často i byly), ať už se jednalo o rebelující mládež, spekulanty a kšeftaře, sektáře, důchodce, ženy v domácnosti, válečné invalidy, propuštěnce či drobné kriminálníky, prostitutky, tuláky, příslušníky etnických minorit a další, se Fitzpatrick snaží vykreslit celou škálu jednání, jež osciluje mezi nonkonformismem, deviací a kriminalitou, a které vrhá světlo na sociální, ekonomické i kulturní rozpory tehdejšího Sovětského svazu.⁵⁴

Podle Fitzpatrick to byl právě velmi neurčitě a vágně definovaný pojem „parazitů“ jako těch, kteří nevykonávají „společensky užitečnou práci“, jež měl mobilizovat v sovětské společnosti post-stalinské doby novou energii za společnou věc budování socialismu. A to způsobem, který měl být po Chruščovově kritice „kultu osobnosti“ odlišný od období stalinismu. Fitzpatrick však briskně poukazuje, že mnohem spíše než obnovený utopický potenciál odhalilo zavedení tohoto zákona nedostatky a díry v systému, jeho rozpory a paradoxy, které daní aktéři byli nuceni řešit nejrůznějšími neformálními strategiemi a postupy za hrano oficiality. Její závěrečná teze pak pracuje s přesmyčkou, že ačkoliv Chruščov vyhlásil cestu k socialismu, v kontextu zavádění anti-parazitických zákonů to zpětně vypadá jako by tehdejší SSSR kráčelo směle ke kapitalismu s „parazity“ v čele. Fitzpatrick na závěr rovněž uvádí, že sovětský boj proti parazitům měl mnohem větší životnost v legislativní inspiraci v jednotlivých zemích východního bloku. Bohužel zůstalo jen u zmínky, bez jakéhokoliv odkazu, zdroje či bližšího a konkrétního určení.⁵⁵

Další sovětologické práce, které tematizují problematiku deviace, kriminality, okrajových sociálních vrstev a jejich „parazitního způsobu života“, jsou z pera dvou autorů, kteří jsou více či méně profesně mladší než Sheila Fitzpatrick. I když se jejich studie věnují období stalinského „Velkého teroru“ a tím se časovému zařazení předkládané práce vzdalují, terminologické a metodologické zpracování problematiky je natolik precizní, že je nelze opominout. Ve své předmluvě ke sborníku *Stalinism: New Directions* Fitzpatrick přibližuje podmínky, za nichž v devadesátých letech vyrůstala (a tvořila) nastupující generace historiků. Díky otevření archivů a navázání kontaktů

⁵⁴ Celé Tamtéž.

⁵⁵ Tamtéž. s. 406-408.

mezi „východními“ a „západními“ historiografiemi se otevřely nové horizonty studia bývalých komunistických režimů. Svou roli hrál paralelně i odstup od vášnivých a řevnivých debat sedmdesátých a osmdesátých let, které částečně bránili posunu v konceptuálních a teoretických východiscích bádání. Jak Fitzpatrick trefně a stručně poznamenala, tzv. „revizionismus“ se stal vědeckým „establishmentem“. V řadě nových badatelských počinů, které výrazně přispěly k poupravení dosavadního hegemonního diskurzu o stalinském teroru, se objevuje i téma represivní politiky a bezpečnostní praxe policejních složek v SSSR ve třicátých letech v rámci boje proti kriminalitě, problematika policejního zájmu o marginální sociální skupiny a obecně nárok sovětských institucí na udržování a ochranu „veřejného pořádku“.⁵⁶

David R. Shearer ve své monografii *Policing Stalin's Socialism: Social Order and Mass Repression in the Soviet Union, 1924-1953* důkladně popisuje dějiny sovětských policejních složek, proměny jejich institucionálního zázemí, personální politiky a zároveň i praktický výkon jejich agendy a práce v „terénu“ radikálně se proměňující sovětské společnosti. Shearer na příkladu několika oblastí (moskevské a záposibiřské) ilustruje, jak se v rámci celkové policejní hierarchie, její byrokratické struktury i praktického výkonu činnosti proměňuje v průběhu třicátých let artikulace problematiky „veřejného pořádku“ a ohrožení „sociálního řádu“. Kontext stalinské revoluce a jejího vlivu na urychlení společenských procesů v rámci násilné kolektivizace, překotné industrializace a urbanizace byl hlavním příčinou nezamýšlených procesů, které vedly v sociální chaos doprovázený „patologickými“ fenomény včetně kriminality. Vyřešení těchto nechtěných důsledků stalinské revoluce bylo podle Shearera ústředním mottem sovětské represivní politiky ve třicátých letech.

Jeho výklad vyzdvihuje právě otázku každodenní kriminality a ochrany veřejného pořádku jako jednu z priorit tehdejšího Sovětského státu. Empiricky se opírá o pramenný materiál z nejrůznějších policejních kampaní a represivních akcí třicátých let zejména proti tzv. „společensky škodlivým žvlům“ (rusky *sotsvredelementy*), což byla poměrně pružná, z hovorového jazyka do právní a byrokratické praxe převzatá kategorie zahrnující dekulakizované osoby, spekulanty, chuligány, žebráky, prostitutky,

⁵⁶ FITZPATRICK, Sheila. (Ed.). *Stalinism: New Directions*. London/New York: Roudledge, 2000. s. 4-11.

bandity, drobné kriminálníky, delikventy atd. Neefektivnost a neschopnost řešení problematiky masově rozšířené drobné kriminality nakonec vyústila v řadu reforem a strukturálních zvrátů v rámci praxe policejních institucí (například rostoucí role mimosoudní represe), které byly neseny étosem politické bezpečnosti státu a také motivací stalinského státu na kontrolu a dohled nad komplexitou společenských procesů, a jež se staly institucionálním podložím „Velkého teroru“ a tzv. masových operací v letech 1937-38.⁵⁷

V porovnání se Shearerovými dějinami sovětské policie jako svébytné instituce se další autor, Paul Hagenloh, na základě studia prakticky totožného penza pramenů zabývá ve své práci *Stalin's Police: Public Order and Mass Repression in the USSR, 1926-1941* kulturními a ideologickými rozměry policejní praxe stalinského státu ve třicátých letech. Hagenloh mapuje zrod a proměny kategorií a „labelů“ (kromě jiných i výše uvedený termín „společensky škodlivé živly“), které byly jakýmsi jazykovým substrátem pro výklad proměňující se porevoluční sovětské společnosti ze strany nejružnějších zainteresovaných aktérů a kromě jiného i nástrojem symbolického i praktického sociálního vyloučení. Vyzdvihuje především některé charakteristické rysy těchto pojmů (vágnost, rozporuplnost a mnohoznačnost) jako základní předpoklad pro jejich budoucí aplikaci. I když Hagenloh rozhodně neopomíná socio-ekonomický kontext stalinské revoluce a jeho důsledky, otázka udržování „společenského pořádku“ a boje proti kriminalitě je pro něj (na rozdíl od Shearera) ideologicky akcentovaným a kulturně definovaným fenoménem.

Jádro své analýzy zaměřuje na přijetí modernistických vizí a způsobů řízení státu a společnosti (včetně prosazení „foucauldiánských“ biopolitických procedur) v rámci celého sovětského byrokratického systému. Neúčinné snahy o racionalizaci a zefektivnění byrokratických mechanismů, ať už v rámci práva, systémů evidence (zejména pasového systému) nebo výkonných státních orgánů jakým byla právě policie, bazální ekonomické problémy, sociální i geografické rozpory či zhoršující se mezinárodní situace, to vše podle Hagenloha vedlo k radikalizaci sovětské politiky na

⁵⁷ SHEARER, David. *Policing Stalin's Socialism: Social Order and Mass Repression in the Soviet Union, 1924-1953*. New Haven: Yale University Press, 2009.

konci třicátých let a nakonec vyústilo v masové násilí, jež mělo vyřešit veškeré nesnáze sovětské společnosti za pomoci dostupných metod „jednou pro vždy“. Podobně jako pro Shearera jsou tedy i pro Hagenloha tzv. masové operace a „Velký teror“ v určitém směru pokračováním represivní politiky proti kriminalitě marginálních společenských skupin ve třicátých letech, jež se podobně (avšak v menším měřítku) opíraly hlavně o neurčitost stigmatizujících pojmů, byrokratické mechanismy a mimosoudní represí.⁵⁸

K velmi podobné tematické i metodologické perspektivě dospěl svým celoživotním studiem sovětských dějin i francouzský historik Nicolas Werth. Spoluautor známé Černé knihy komunismu⁵⁹ se k tématu okrajových sociálních vrstev dostal skrze výzkum autonomních způsobů jednání v sovětské společnosti, jež metodologicky založil na převzetí a otestování konceptů odporu a rezistentního jednání vytvořených v německé historiografii nacismu. S odkazem na některé autory první sověťologické generace, jako byl např. Merle Fainsod s jeho termínem „neefektivního totalitarismu“, pak Werth ukazuje, jak radikální nároky institucí stalinského sovětského státu na vybudování komunismu, zbrzdování celého procesu i jeho nezamýšlené a mnohdy tragické důsledky, vedly v prostředí tehdejší sovětské společnosti k osvojení strategií chování a jednání, které byly vším možným jen ne v souladu s oficiálně šířeným a proklamovaným obrazem.⁶⁰

Později Werth své poznatky zúročil i v reprezentativní kolektivní monografii *Za obzor totalitarismu*, na které spolupracovala mezinárodní skupina čítající několik desítek věhlasných historiků. V této knize se Nicolas Werth, ve společném příspěvku s Christianem Gerlachem, věnuje roli násilí, a jeho vztahu ke společnosti a k mechanismům fungování institucí moderních diktatur. V komparativní perspektivě stalinismu a nacismu se pak oba autoři soustředí na některé společenské skupiny či vrstvy, které se staly terčem různých forem státem posvěceného násilí, ať už to byly tzv. asociálové a škodlivé živly, přesídlené etnické skupiny a váleční zajatci. Jednotlivé

⁵⁸ HAGENLOH, Paul. *Stalin's Police: Public Order and Mass Repression in the USSR, 1926-1941*. Washington: Woodrow Wilson Center Press, 2009.

⁵⁹ COURTOIS, Stéphane. WERTH, Nicolas. (Et al.). *Černá kniha komunismu: Zločiny, teror, represe*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2009.

⁶⁰ WERTH, Nicolas. Forms of Autonomy in „Socialist society“. In: ROUSSO, Henry. (Ed.). *Stalinism and Nazism: History and Memory Compared*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1999. 111-141.

případové studie pak autory dovedly ke shrnujícímu poznatku o pozoruhodně aktivnímu zapojení veřejnosti a řadových členů různých státních institucí a orgánů do celého procesu represe vůči výše uvedeným skupinám obyvatelstva. Na příkladu tzv. asociálů v nacistickém Německu nebo třeba „společensky škodlivých živlů“, se ta tak podle Wertha s Gerlachem projevuje angažovanost při jejich perzekuci celé „malé armády“ složené z policistů, komunálních představitelů, novinářů, odborníků a specialistů. Jejich příspěvek tak přichází z poznatkem, že násilí i přes některé odlišnosti mezi nacismem a stalinismem bylo v celkové perspektivě legitimním prostředkem státu k prosazování konkrétní vize společenského „pořádku“, na kterém se podílely široké společenské vrstvy.⁶¹

3.4 Historiografie na území bývalého SSSR

Po rozpadu SSSR a v průběhu devadesátých let se pole výzkumu okrajových vrstev v rámci socialistické společnosti značně diverzifikovalo a rozšířilo, k čemuž výrazně přispělo i otevření bývalých sovětských archivů. Do diskuse rovněž vstoupili v devadesátých letech i ruští historici a historičky. Jejich zájem o nejnižší společenské vrstvy byl však na rozdíl od jejich „západních“ kolegů ovlivněných primárně děním na akademické půdě určován poněkud jinými faktory. Byly to zejména poslední léta socialismu a raně postsovětské období se svými rozsáhlými socioekonomickými problémy a tím související všudypřítomnou společenskou marginalitou, která tamní historiky a historičky výrazně ovlivnila v nazírání minulosti a výběru témat. Kromě ekonomicky, sociologicky i kulturně zaměřené výzkumné látky do hry postupně vstoupila i volba novějších období, zejména doby „chruščovovského tání“ případně Brežněvova „éry stagnace.“ Objevilo se zde několik autorů, kteří danou problematiku artikulovali z různé perspektivy.

V první řadě připomeňme jméno Vladimira A. Kozlova, který se rámci poznávání skrytých a „bílých“ míst historie SSSR soustředil na studium masových protestů a společenského odporu v post-stalinském období. Mapováním dělnických stávek,

⁶¹ GERLACH, Christian – WERTH, Nicolas. Násilí v rukou státu – společnosti násilí. In: GEYER, Michael – FITZPATRICK, Sheila. (Et al.). *Za obzor totalitarismu: Srovnávání stalinismu a nacismu*. Praha: Academia, 2012.

etnických a náboženských konfliktů, vojenských vzpour či spontánních nepokojů a výtržností ve větších městech dospěl Kozlov k poměrně plastickému obrazu sociálních dějin různých částí SSSR. Kozlov na základě studia širokého spektra pramenů právní, policejní, státně i lokálně-správní či mediální provenience vykresluje dynamický obraz masových nepokojů v SSSR, reakcí na ně a pokusů o řešení ze strany oficiálních orgánů v kontextu s demografickými změnami, ekonomickou stagnací, sociálním napětím, eskalací kolektivní psychologie i v rámci rozmanitých kulturních předpokladů. Cenné jsou především jeho líčení výbuchů „lidového hněvu“ v mnoha případech nikoliv jako protikomunistických, ale spíše založených na konzervativních hodnotách, lokálních kulturních vzorcích i negativní individuální životní zkušenosti. Extrémem byly v tomto ohledu nepokoje marginálních urbánních vrstev sestávajících z tuláků, alkoholiků, kriminálních, prostitutek, propuštěnců, kulaků a tzv. „bývalých lidí“ a dalších společenských vydeděnců. Jejich intuitivní odpor k sovětským institucím, který byl založen více na intuici, emocích a specifické životní zkušenosti než na vědomém programu a politické gramotnosti, vedl v místních komunistických orgánech k požadavkům uplatnit tvrdá represivní opatření na základě strachu z „politizace kriminálních živlů“.⁶²

Nejviditelněji a nejsystematičtěji se z ruských autorů a autorek věnuje tématu historie okrajových sociálních vrstev v SSSR Jelena Zubkova. Na základě zaměření na sociální a politické dějiny pozdního stalinismu a chruščovovské éry představila po konci milénia své výzkumy okrajových sociálních vrstev v SSSR nejen formou studií a článků, ale rovněž i kvalitní edicí tematických pramenů a komentované historické dokumentace.⁶³ Hodnota její práce spočívá rovněž v poctivém metodologickém a teoretickém ukotvení. Problematiku artikuluje za pomoci sociologických, kriminologických či kulturně antropologických konceptů jako jsou například sociální deviace, labeling, sociální status či konstrukce identit a dalších (některé ostatně podobným stylem reflektuje předkládaná

⁶² KOZLOV, Vladimir A. *Mass Uprisings in the USSR: Protest and Rebellion in the Post-Stalin Years*. London: M.E. Sharpe, 2002.

⁶³ EDELE, Mark. (rec.). Zubkova, E; Žukova, T (ed.). *Na "kraju" sovětského občestva. Socialnye marginaly kak ob"ekt gosudarstvennoj politiki 1945–1960-e gg. Sost.* Moskva: Rosspen, 2010. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Num. 4, 2014.

práce). Zároveň si je Zubkova vědoma specifičnosti kontextu sovětské reality, jejího sociálního, ekonomického i kulturního vývoje jako odlišně směřujícího modernizačního procesu. Její první výstupy týkající se problematiky „periferie“ sovětské společnosti se zaměřují na vysvětlení role sovětského státu a jeho institucí v zavádění právních a bezpečnostně represivních opatření proti rostoucí společenské marginalitě v sovětské společnosti prvních dvou desetiletích po druhé světové válce.⁶⁴

Podobně jako Fitzpatrick se soustředí na kodifikaci zákonů proti „společenským parazitům“, avšak mnohem podrobněji a komplexněji interpretuje jejich původ, jednotlivé fáze i celkové sociální, kulturní i ekonomické okolnosti. Podle Jeleny Zubkové zavedení termínu parazit sice souvisí s jeho kořeny v biologickém slovníku a následným užíváním v rámci komunistické ideologie na konci 19. století, v průběhu stalinského období byl však v samotném SSSR tento pojem upozaděn oproti termínům jako např. „společensky škodlivé živly“. Pojem se ve větším měřítku objevuje na konci třicátých let a v průběhu druhé světové války v rámci změny represivních strategií bezpečnostních složek, právních úprav ohledně pracovní fluktuace a absentérství v továrnách a kolchozech a později i zvýšeným tlakem pracovní disciplínu v kontextu válečné ekonomiky.⁶⁵

Po skončení druhé světové války se pak termín parazitismus stává jádrem několika dekretů i pokusů o kodifikaci zákonů, kterými se sovětské politické špičky i lokální orgány snažily řešit problém narůstající společenské marginality vlivem špatné ekonomické situace, návratu obrovského množství lidí z armády, přeživších zajatců i sirotků, masovým propouštěním z gulagů a celkových důsledků válečného rozvratu. Jak ukazuje Zubkova, pozdější chruščovovské zákony proti společenským parazitům přijaté po několika pokusech a ohnivých právnických diskusích nakonec v květnu 1961, čemuž předcházela od srpna 1960 obrovská mediální a veřejná kampaň pod heslem „kdo nepracuje, ať nejl“, vyrůstali na této bázi přetrvávajících okrajových společenských fenoménů, jež nebyly v souladu s vizí komunistické společnosti. Celý proces přijetí

⁶⁴ ZUBKOVA, Jelena. Marginal Population Groups and State Policy. 1940s-1960s. In: *Social Sciences: A Quarterly Journal of the Russian Academy of Sciences*, No. 2, 2014. s. 13-34.

⁶⁵ Toho si ostatně všimá i ve zmíněné studii Nicolas Werth. Viz WERTH, Nicolas. Forms of Autonomy in „Socialist society“ ..., c. d., s. 128-129.

zákonů zažil v průběhu více než jednoho desetiletí kromě právních diskusí i další poměrně zásadní zvraty. Oproti radikálním metodám stalinismu založených na politice izolace, vyloučení či odstranění, se do poválečných zákonů zpočátku sice otiskl étos a principy začlenění marginálních jedinců i celých skupin do společnosti, avšak praktické potíže s integrací, mizivé výsledky, nákladnost, neefektivnost i ideologické a myšlenkové bariéry vedly nakonec k volání po tvrdých a rychlých opatřeních a k resuscitaci represivních postupů. Jak Zubkova na závěr vypichuje, na základě široké a obecné právní formulace parazitů jako těch „kdo nevykonávají společensky užitečnou práci“, a mediálních kampaní založených na manipulaci a negativních stereotypch, měly chruščovovské zákony mít rovněž výrazný mobilizační potenciál a vliv na podporu sovětské veřejnosti oficiální politické linie i na zapojení obyvatel v rámci „ochrany veřejného pořádku“.⁶⁶

Svůj výzkum později Jelena Zubkova zaměřila na jeden ze segmentů, jež byly v poválečném SSSR zahrnovány pod kategorii „sociálního parazitismu“, a to na fenomén žebroty. Rozvinutím již dříve získaných poznatků a až mikroskopickým záběrem na zdánlivě nicotný jev se dostala do výzkumného prostoru na pomezí studia dějin každodennosti, veřejných a odborných diskursů či institucionální praxe sovětského státu. Kromě lingvistického uchopení problematiky a zmapováním základních dějin pojmu „žebroty“ v ruských dějinách od konce 19. století, pak své bádání zaměřila na proměnu postojů sovětského státu a jeho sociální i represivní politiky k fenoménu „žebroty“ s důrazem na období po druhé světové válce. Zásadním v tomto ohledu byl částečný odklon poválečné oficiální politiky od stalinského negativního nazírání na žebrotu jako na čistě „parazitický“, „společensky nebezpečný“ a „socialismu cizí“ jev, který je třeba eliminovat izolací a vyloučením, a který oficiálně nemá existovat.⁶⁷

Jak dále Zubkova rozvádí, i když post-stalinské období charakterizují snahy o řešení problému rostoucí masové žebroty vlivem tíživé poválečné situace za pomoci politiky integrace a institucionální pomoci, ideologická a systémová omezení i hodnotová a kulturní kontinuita navracejí celou problematiku do zavedených normativních

⁶⁶ ZUBKOVA, Jelena. *Marginal Population Groups and State Policy...*, c. d., s. 27-29.

⁶⁷ ZUBKOVA, Jelena. *The Excluded: Begging in the Postwar Soviet Union*. In: *Annales. Histoire, Sciences Sociales* (English Ed.). Volume 68, Num. 2, 2013. s. 259-288.

diskursů. Žebrota tak byla v právním, politickém a mediálním prostoru pojmána na konci padesátých let a na začátku let šedesátých dominantně jako jev, který je otázkou individuálního selhání jednotlivců, jejich nedostatečné snahy zapojit se do společnosti a vykonávat „společensky užitečnou práci“. Žebráci jsou tedy elementárně zobrazováni jako neužiteční „parazité“, kteří si neváží pomoci sovětského státu a nechtějí se začlenit do společnosti. Zubková však na rozboru typologie „žebroty“ (od starců, invalidů, válečných mrzáků, sirotků a opuštěnců, svobodných matek, alkoholiků a dalších), pomocí níž přibližuje individuální životní osudy, či na nepublikovaných dopisech řadových občanů do redakcí periodického tisku a komunistických orgánů, vykresluje, jak se za horizontem propagandistického a manipulativního obrazu rýsují hodnotové a názorové rozpory i neschopnost a nezájem oficiální politiky řešit společenské problémy. Podle Zubkové byl tak princip sociální exkluze, jakkoliv dobově proměnný, jedním ze stavebních kamenů sovětské společnosti.⁶⁸

3.4 Německá historiografie NDR

Dalším svébytným polem výzkumu socialistického období je německá historiografie NDR. Na jedné straně opisem křivky podobných vývojových fází jako americká sovětologie i obecně globální historická věda, a zároveň v rámci své specifické funkce v kontextu německých dějin, dospěl výzkum východoněmecké diktatury rovněž k tematizaci problematiky okrajových sociálních fenoménů, jež reprezentují především dvě jména - Thomas Lindenberger a Sven Korzilius. Prvně jmenovaný svým způsobem představuje specifika německé historiografie vyrůstající jak z vlastní tradice bádání, tak i osvojování nejrůznějších aktuálních teoretických a metodologických podnětů. Pro Lindenbergerův styl je příznačná kombinace zavedených postupů německých sociálních dějin, jak je rozvinula bielefeldská škola, se sociologickými, kulturně-antropologickými či post-strukturalistickými filosofickými teoriemi a jejich následná aplikace na východoněmeckou realitu.

V případě studia okrajových sociálních vrstev využívá Lindenberger (podobně jako Fitzpatrick či Zubkova) konstruktivistických sociologických konceptů typu labeling,

⁶⁸ Tamtéž.

stigmatizace či „připisování“ sociálního statusu. Jeho doménou je však rovněž promyšlení možností komparace některých vědních konceptů v rámci odlišných ideologických i materiálních podmínek ve státním socialismu a jeho řízené ekonomice na jedné straně, a západních demokracií a neoliberálního kapitalismu na straně druhé. V tomto směru např. uvažuje o limitech a výhodách aplikace pojmu „underclass“ v případě německých „asociálů“.⁶⁹ Lindenberger vnímá studium tzv. „asociálního“ jednání, jako prostředek k vysledování procesu definice konkrétní sociální kategorie, která měla v prostředí ideologicky nivelizované socialistické společnosti významnou mocensky legitimizační funkci. Podle Lindenbergera právě na základě negativního vymezení vůči některým sociálním fenoménům, jako bylo právě i tzv. „asociální“ jednání, se ve východoněmecké diktatuře šedesátých let, sedmdesátých i osmdesátých let ustavoval mocenský konsensus mezi socialistickým státem a tehdejší společností. Jinými slovy, díky široké definici „asociálů“ jako „parazitické a deklasované vrstvy“, která žije zahálčivým a „demoralizovaným“ způsobem života, vyhýbá se společensky užitečné práci, a je spojená s takovými fenomény jako je prostituce, fluktuace, absentérství či alkoholismus, se vytvářely a reprodukovaly „pozitivní“ hodnoty práce, solidarity, jednoty a socialistického způsobu života napříč širokými společenskými vrstvami.⁷⁰

Lindenberger na základě studia pramenů z provenience právní teorie, kriminologie i bezpečnostní a justiční praxe analyzuje jednak původ termínu „asociál“ a jeho neblahou roli v nacistickém eugenickém programu, tak dále i jeho proměňující se funkci v ideologii i sociální praxi východoněmecké diktatury a jeho užívání v různých typech diskursů. Jak například Lindenberger briskně ukazuje, ve východoněmeckých expertních debatách se v průběhu šedesátých let transformuje idea „třídního boje“ do konstrukce konfliktu s patologickými sociálními subsystemy či deviantními životními styly, které v oficiální rovině znamenaly ohrožení pro socialistický řád a jeho hodnoty. Přídomek „asociálů“ jako „nepřítel mezi námi“ mělo

⁶⁹ LINDENBERGER, Thomas. „Asociality“ and Modernity. The GDR as a Welfare Dictatorship. In: BETTS, Paul – PENCE, Katherine. *Socialist Modern: East German Everyday Culture and Politics*. University of Michigan: The University of Michigan Press, 2008. s. 211-233.

⁷⁰ Tamtéž.

hodnotově sjednocovat socialistickou společnost, ať už jako asociální jednání bylo v různém dobovém kontextu charakterizováno notorickými kriminálníky, prostitutkami, bezdomovci, příslušníky „nepřizpůsobivých“ etnických skupin, politickými disidenty či rebelující mládeží. Podle Lindenbergera na příkladu více vrstevnatého a ambivalentního vztahu východoněmecké diktatury k „asociálům“, jenž byl na jedné straně založen na symbolickém vyloučení a represivních praktikách, a naopak i na paternalistické a autoritářské výchově ke „správným“ hodnotám a proklamovanou starostí o jejich integraci, mohly řadoví občané v intuitivní a symbolické rovině chápat i jejich vlastní pozici „klientů“ státní politiky sociálního zabezpečení a konzumerismu i možných sankcí při vybočení za hranici proklamovaných norem.⁷¹

Podobným směrem jako Lindenberger se ve výzkumu fenoménu „asociálů“ vydal i Sven Korzilius. Ten se však více než na konceptuální a interpretační ukotvení tématu zaměřil ve své knižně vydané dizertaci⁷² i dalších dílčích studiích na co nejkompexnější empirické prozkoumání celé problematiky ve východoněmeckých dějinách. Jako vystudovaný právník založil Korzilius svůj historický výklad marginálních společenských jevů typu „parazitismu“ či „asociálního“ jednání především na široké znalosti pramenů právní povahy, které doplňuje o materiály z provenience bezpečnostních složek či expertních kruhů (zejména kriminologie). Velký důraz klade na perspektivu dlouhodobých kontinuit ve vnímání a artikulaci celého fenoménu „asociálů“ a „jako na kategorie vzniklé ve spojení se snahami moderního státu, jeho institucí i expertních a vědeckých kruhů reagovat na patologické jevy spojené s modernizačními procesy. Korzilius tedy stopuje vývoj trestně-právních úprav „asociálního“ jednání i jejich praktické důsledky v Německu od druhé poloviny 19. století až po jejich tragické vyústění v éře nacismu, kdy se označení „asociál“ stalo nezanedbatelnou součástí nacistických represivních nástrojů a strategií vůči nejruznějším skupinám obyvatelstva. Jak dále Korzilius rozvíjí, ačkoliv se v poválečné sovětské

⁷¹ LINDENBERGER, Thomas. „Asoziale Lebensweise“. Herrschaftslegitimation, Sozialdisziplinierung und die Konstruktion eines "negativen Milieus" in der SED-Diktatur. In: *Geschichte und Gesellschaft*, Vol. 32, No. 2, 2005. s. 227-254.

⁷² KORZILIUS, Sven. „Asoziale“ und „Parasiten“ im Recht der SBZ/DDR: Randgruppen im Sozialismus zwischen Ausgrenzung und Repression. Köln: Böhlau, 2005.

okupační zóně velmi nahlas v rovině ideologie a oficiálních proklamací zdůrazňoval boj vůči jakýmkoliv pozůstatkům nacismu, mnohé praktiky přetrvaly či byly pouze částečně transformovány. To je právě i případ státní politiky vůči „asociálům“, kterým byla oficiálně upřen status obětí fašismu, a otevřely si i diskuse o obnovení institutu donucování k práci, což došlo na přelomu čtyřicátých a padesátých let naplnění formou „pracovních“ a sociálně opatrovnických zařízení, jež nesly nejrůznější eufemistické názvy. Rovněž v omezené míře nevymizely ani některé eugenické metody, jako například sterilizace žen obviněných z prostituce.⁷³

I přes vypíchnutí zmíněných dlouhodobých trendů Korzilius dále odhaluje proměny v justiční a kriminologické teorii a praxi od poloviny padesátých let v rámci ideologického, politického, sociálního a ekonomického vývoje jak v samotném východním Německu, tak i z hlediska impaktu SSSR ve východním bloku. Korzilius sleduje především diskuse ohledně pokusů o novou kodifikaci trestního práva v ulbrichtovské NDR, jakým způsobem se zde střetávali různé ideologické diskursy (především mezi stalinisty stojícími na pozicích ostrého „třídního boje“ a „optimisty“ či konzervativními proudy, které nabízeli různé formy méně represivního výkladu), jaký vliv měly velké politické události (např. stavba Berlínské zdi) a jaká byla role vývoje v SSSR (např. vyhlášení zmíněných anti-parazitických zákonů). Podle Korzilia si NDR za vlády Waltera Ulbrichta udržela v tomto směru jistou míru autonomního vývoje, termín „parazit“ i přes jeho velmi obecně formulované právní zakotvení v trestním právu po sovětském vzoru ze srpna 1961, měl totiž mezi odborníky i veřejností působení v tom smyslu, že vlastně vplynul do diskusí (jak bylo ostatně patrné i Lindenbergerových výzkumů) okolo povahy a původu „asociálního“ jednání. Diskursivní posun se udál zejména díky obnovení vědeckých a expertních oborů (jakým byla sociologie a kriminologie) na konci padesátých a začátku šedesátých let. Jedním z etablovujících se paradigmat byl odvrát od „abolicionistického“ výkladu „asociálního“ jednání jako přežitku minulosti směrem k postižení aktuálních příčin přetrvávání tohoto fenoménu, který podle komunistické ideologie měl v utopické společnosti samovolně vymizet.

⁷³ KORZILIUS, Sven. The Repressive Side of Social Politics in the GDR: Penal Laws against “Asocials” and “Parasites”. In: HERING, Sabine (Ed.). *Social Care under State Socialism (1945-1989): Ambitions, Ambiguities, and Mismanagement*. Opladen: Barbara Budrich Publishers, 2009.

Nová interpretace však neznamenala kritiku fungování státního socialismu jako systému, který produkuje patologické jevy, protože příčiny „asociálního“ jednání spatřovala na mikro-úrovni, tedy v rodinném zázemí, negativním vlivu blízkého okolí, osobnostních rysech atd. Restriktivním řešením se měla stát státem řízená převýchova dotyčných v nápravných zařízeních, jejíž idea se otiskla i do dlouho připravované kodifikace trestního práva, které našlo svou podobu v trestním zákoníku z roku 1968.⁷⁴ Jak dále Korzilius dokládá, po nástupu Ericha Honeckera v roce 1971 raketově narůstá počet obviněných na základě § 249 z trestného činu „ohrožení veřejného pořádku“ skrze asociální chování. Vrcholem je rok 1973, kdy bylo v rámci událostí okolo konání Světového festivalu mládeže a studentstva ve východním Berlíně v policejních statistikách pro tento rok zaznamenáno více než 14 000 lidí zatčených a stíhaných pro „asociální“ chování, což bylo zhruba až 10 krát více než běžný roční průměr v uplynulém desetiletí. I když toto číslo bylo jednoznačným extrémem, trend nárůstu trestání „asociálního“ chování v sedmdesátých a osmdesátých letech oproti šesté dekádě je nepřehlédnutelný. Důvodem nebyla pouze opakující se paranoické vlny Honeckerova režimu vůči nonkonformnímu a z konzervativních normativní kategorie „práce“ vybočujícího chování, a to převážně mladší generace, ale podle Korzilia rovněž i hlubší kontext sociálního vývoje v NDR po roce 1971. Omezené vyhlídky vzestupné společenské mobility v rámci řízené ekonomiky a politického centralismu totiž vedly na každodenní úrovni k nárůstu sociálního napětí, a tím i k rozvoji různých průvodních patologických fenoménů jako byl alkoholismus, agresivita, násilí, xenofobní nálady, hledání „obětních beránků“ a rostoucí míra denunce a udávání. Rezignace na étos řešení sociálních problémů ze strany socialistického státu v podobě podchycení jejich příčin, a naopak utužení represivních mechanismů skrze bezpečnostní složky a soudní instance, vedly postupně ke ztrátě legitimacy honeckerovského režimu v očích východoněmecké společnosti ve druhé polovině osmdesátých let, uzavírá Korzilius.⁷⁵

3.4 Příživnictví v historiografii československého státního socialismu

⁷⁴ KORZILIUS, Sven. The Repressive Side of Social Politics in the GDR..., c. d., s. 259-315.

⁷⁵ KORZILIUS, Sven. „Asoziale“ und „Parasiten“ im Recht der SBZ/DDR ..., c. d., s. 696-710.

Prakticky jako jediná se soustavnějším výzkumu fenoménu společenské marginalizace v prostředí socialistického Československa, a to přímo na příkladu „příživnictví“ v normalizačním období, věnovala německá historička Christiane Brenner. Autorka, která se v české historické obci proslavila především knihou o politické kultuře poválečné třetí republiky⁷⁶, ke svému studiu příživnictví v období normalizace přistupuje v konceptuální rovině jako k problematice konstruování „normality“ a „deviace“ ze strany socialistického státu a jeho institucí a to především v rámci vztahu k dospívajícím a mladistvým. Christiane Brenner ukazuje, že to byl jeden z ústředních pojmů socialistické ideologie, a totiž pojem „práce“, který byl pro socialistický stát v období po roce 1968 stěžejní při vytváření normativních vzorců a hodnotových rámců v souvislosti s jeho aspiracemi na primát kontroly společenských procesů. Příživnictví jako „vyhýbání se poctivé práci“ pak bylo jakýmsi stínovým jevem oficiálně proklamovaných pozitivních hodnot, který tak neměl v socialismu místo a byl symbolicky i reálně potírán. Na studiu právních aspektů fenoménu, soudní praxe a její argumentace v jednotlivých případech, expertními debatami a částečně i veřejnými reprezentacemi, se Brenner zaměřila na oficiálně prosazovaný vztah mládeže k „práci“, který byl pro tehdejší socialistický stát důležitý z několika hledisek.⁷⁷

Jednak Christiane Brenner ukazuje na příkladu oficiálních diskursů o problematice mládeže, jak se socialistická diktatura normalizačního období prezentuje jako velký „opatrovník“ a ochránce společnosti a občanů. Na rozdíl od vzletného utopického budování v padesátých letech, je hlavním étosem let sedmdesátých a osmdesátých podle Brenner důraz na stabilizaci a udržování pořádku, a to jako základní předpoklad péče o konzumní a materiální blaho poctivě pracujících občanů. Jakékoliv vybočení z tohoto vzorce se normalizační stát a jeho instituce snažil bedlivě sledovat a třeba i ve formě postihu „příživnictví“ disciplinovat. Zvláštní „péči“ se dostalo zejména mladým lidem, protože tato ze své podstaty neklidná a dynamická generační skupina se jevila pro

⁷⁶ BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: České politické rozpravy 1945 - 1948*. Praha: Argo, 2015.

⁷⁷ BRENNER, Christiane. Život na úkor společnosti: "Příživnictví" jako nástroj disciplinace mládeže v socialistickém Československu sedmdesátých a osmdesátých letech. In: *Marginalia Historica: Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury*, Roč. 3, č. 2, 2012. s. 96-104.

normalizační status quo a jeho konzervativní hodnoty jako nebezpečná. Svou roli zde jistě mělo i živé povědomí o úloze, kterou hráli mladí lidé v liberalizačních tendencích druhé poloviny šedesátých let masovým přijetím nonkonformního životního stylu a v protestech a revoltách proti okupaci a „obnovení pořádku“ po roce 1968.⁷⁸

Druhou dimenzí, na kterou se Christiane Brenner soustředí, se týká nároku normalizační diktatury na konstrukci sociálních rolí a oficiálních genderových ideálů, které měly mladí lidé jako socialističtí občané následovat. Především na expertních diskusích, mediální prezentaci i několika konkrétních případech dívek a mladých žen, které byly souzené za prostituci, jejíž skutková podstata byla zahrnuta právě pod trestný čin „příživnictví“, se ukazuje, jak se v rámci oficiálního ideologického diskursu i v jeho praxi reprodukuje tradiční stereotypy o roli ženy v socialismu jako řádné matky pečující o rodinu a domácí zázemí. Jak Brenner shrnuje, nejen, že se tímto demonstruje aspirace normalizačního státu na roli ochránce a opatrovníka mladých lidí (s odkazem na německého historika Konrada Jarausche používá termín „opatrovnická diktatura“), ale rovněž se ukazuje i poměrně jednosměrně orientovaný vztah socialistického státu k mladým lidem, který v důsledku symbolizoval nedůvěru k nim a jeho oporu ve starších generacích občanů. Brenner přímo hovoří o jakémsi paktu „systému se staršími proti mladým“.⁷⁹

Výše uvedená literatura je pro předkládanou práci neocenitelným zdrojem inspirace a podnětů hned z několika důvodů. V první řadě pracuje ponejvíce se sociologickými či obecně se sociálně-vědními koncepty (nálepkování, symbolické označování, stigma atd.), z nichž některé se staly základními teoretickými východisky i pro autora této práce. Rovněž se svým zaměřením tyto studie a výzkumy pohybovaly povětšinou v širokém prostoru mezi ideologií a sociální praxí, čímž poměrně plasticky zobrazují každodenní život v období státního socialismu, jeho různé segmenty a případně i rozpory a studium fenomén „příživnictví“ do této perspektivy zapadá. Zároveň z toho vyplývá i využití poměrně širokého spektra pramenů, jejich vzájemného propojení a komparace, což klade poměrně vysoké nároky na historickou interpretaci a výklad. Úzké časové vymezení

⁷⁸ Tamtéž. s. 100-102.

⁷⁹ Tamtéž. s. 104.

předkládané práce je podřízeno právě tomuto faktu. Zamýšlená práce je tak strukturována jako synchronní řez různými druhy a typy pramenů, které se týkají problematiky příživnictví v oblasti několika pražských čtvrtí v letech 1969-1975.

4 Od parazitů k příživníkům: parazitismus, práce, příživnictví a jeho právní zakotvení

Příživnictví, a jeho vědecký ekvivalent „sociální parazitismus“, vyjadřuje stav, kdy jedinec či skupina žije na úkor jiných (jedinců či skupin) nebo politického či hospodářského systému.⁸⁰ České slovo „příživnictví“ (a s ním související substantivum „příživník“)⁸¹ je složeno z předpony „při-“ a kořene „žiti“. Obě slova mají staročeský a pravděpodobně i staroslovanský, resp. vše slovanský původ.⁸² Středověká a novověká čeština tuto složeninu již znala,⁸³ v masovém měřítku se však slovo vynořuje (i se slovem *cizopasník*, příbuzným slovem přírodovědeckého původu) až s modernitou v souvislosti s nástupem důležitosti práce jako organizačního principu moderních společností.

Pojem sociálního parazitismu má v teoretické tradici nezastupitelné místo především v socialistickém myšlení. Zde je vnímán jako typický rys vykořisťovatelských společností. Za parazity byly v dílech jednotlivých socialistických autorů pokládáni ti, kteří nepracovali, žili z majetkového vlastnictví, nebo dědictví po předcích, či z jakékoliv způsobu vykořisťování. V tomto smyslu je předobrazem „sociálního parazitismu“ životní způsob rentiérů, majitelů realit a kapitalistických vrstev obecně.⁸⁴ Význam sociálního parazitismu využívá například i Thorsten Veblen v jeho koncepci zahálčivé třídy. Její postavení je dáno tím, že žije z produktů průmyslové společnosti. Jinými slovy, její postavení v moderní společnosti se mnohem více odvíjí od finančních vztahů než od systému výroby.⁸⁵

⁸⁰ PETRUSEK, Miloslav, MAŘÍKOVÁ, Hana a VODÁKOVÁ, Alena. (kol.). *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. s. 754.

⁸¹ Složenina odkazuje na maskulinní jazykovou konstrukci, v češtině se totiž slovo „příživnice“ prakticky neužívá. Pozn.

⁸² MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1971. s. 492, 728.

⁸³ KOTT, František Štěpán. *Česko-německý slovník zolášťě grammaticko-fraseologický*. Praha: J. Kolář/František Šimáček, 2. sv. 1880. s.

⁸⁴ Pojem sociální parazité využívá například i Saint-Simon pro předrevoluční šlechtu. Celé viz STEARNS, Peter N. (Ed.). *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000: Volume 4*. New York: Scribner, 2001. s. 1204.

⁸⁵ PETRUSEK, Miloslav, MAŘÍKOVÁ, Hana a VODÁKOVÁ, Alena. (kol.). *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. s. 754.

Fenomén sociálního parazitismu či jeho českého synonyma, „příživnictví“, byl v moderním historické vývoji více či méně neoddělitelně spojen s pojmem „práce“. Tento fundamentální a konstitutivní fenomén moderního světa je však pojmem, který nelze celistvě obsáhnout ve výkladu, tak aby nebyly některé jeho roviny redukovány či úplně pominuty. Jako slovo i teoretický termín je charakteristický svou šířkou, všudypřítomností, abstraktností, velkým množstvím významů, členění, úhlů pohledu a interpretací. Optikou dějin je třeba vzít v potaz i jeho časovou a místní proměnlivost. Ostatně podle Jürgena Kocky je metoda historické sondy a rozboru významů, které „práci“ byly přikládány v dějinných procesech, jednou z možností jak dát obrysy tomuto jinak obtížně uchopitelnému pojmu.⁸⁶

Práci můžeme definovat jako druh lidské činnosti a účelnou produkci předmětů, služeb či intelektuálních statků. Dalším z rysů je její plánovitost, zacílení a spojení s požadavkem řádu, rytmu či sebedisciplíny. Práce sice slouží ve své podstatě k uspokojování individuálních potřeb, ale je připomínána i její důležitá hodnota, kterou má pro ostatní členy společnosti.⁸⁷ V mnoha jazycích od předmoderní éry dodnes přetrval dvojaký význam slova práce, který byl ale vždy spojen s nějakou konkrétní činností či úkonem. Jinými slovy, ať už se vnímání slova skrze staletí lišilo jakkoli, vždy zde existovala ambivalence mezi jeho pozitivní smyslem (povznášejícím či ušlechtilým smyslem slova) a negativní náplní (prací jako namáhavou, těžkou a nedobrovolnou činností). Kromě této základní polarity můžeme „práci“ zároveň dělit podle dalších kritérií podmíněných místem výkonu, genderem, sociálním a ekonomickým postavením, atd.⁸⁸

Podle Jürgena Kocky se v evropských dějinách vyskytla jen několikrát situace či konkrétní dobové nastavení, kdy „práce“ jako taková byla artikulována v univerzálním rámci. Před nástupem moderní éry to bylo např. v období

⁸⁶ KOCKA, Jürgen. Work as a Problem in European History. In (Ed.). *Work in a Modern Society: The German Historical Experience in Comparative Perspective*. New York, Oxford: Berghahn Books, 2010. s. 1.

⁸⁷ PETRUSEK, Miloslav, MAŘÍKOVÁ, Hana a VODÁKOVÁ, Alena. (kol.). *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. s. 824.

⁸⁸ Tamtéž.

křesťanství pozdní antiky, reformace, v prostředí městských států raného novověku a později v sociálním milieu rodící se buržoazie, a pak následně i v teorii a praxi socialismu.⁸⁹

4.1. Právo a trestání zahálky v moderní době až po dobu státního socialismu

Přesuneme-li se k právnímu ukotvení celého fenoménu, v první řadě je třeba rozlišit pojmy pracovní povinnost a nucená práce. Zatímco pracovní povinnost souvisí s požadavkem státu a jeho institucí na výkonu pracovní činnosti občanů, přičemž výběr byl ponechán čistě na něm, nucená práce je spojena s nedobrovolným donucením jedince k pracovní činnosti pod pohrůžkou trestu. I když jsou tyto dva termíny významově velice podobné, ne-li identické, v komunistickém Československu byl tento problém vyřešen specifickým způsobem a to například ambivalentní slovní deklarací v Ústavě z roku 1960, že práce je „ve prospěch celku přední povinností a právo na práci předním právem každého občana.“⁹⁰

I když tedy v Československu bylo poněkud „obkročmo“ penalizováno „vyhýbání se práci“, tedy i uzákoněna povinnost pracovat (což v praxi zkrátka znamenalo mít státem posvěcené zaměstnání či jiný zdroj obživy) a to právě prostřednictvím trestného činu příživnictví, fenomén pracovní povinnosti rozhodně nebyl v československém prostředí předtím žádnou novinkou. V zákonných a právních normách měl kořeny již v poslední třetině 19. století a v různých formách a s různou intenzitou (i na základě společenských požadavků a daných dobových podmínek a kontextu) vlastně přetrval až do doby padesátých let dvacátého století, kdy byl zaveden do právního řádu trestný čin příživnictví.

Od konce devatenáctého století, skrze éru první republiky prakticky až do období protektorátu Čechy a Morava byla pracovní povinnost (či lépe donucení k práci) prostředkem k pokusu o nápravu jedinců případně specifických skupin osob obyvatelstva, jejichž způsob života a kulturní návyky byly pokládány za škodlivou

⁸⁹ KOCKA, Jürgen. Work as a Problem in European History. In (Ed.). Work in a Modern Society: The German Historical Experience in Comparative Perspective. New York, Oxford: Berghahn Books, 2010. s. 2-16.

⁹⁰ Ústavní zákon č. 100/1960 Sb.

a morálně i jinak ohrožující pro společnost. Ať už se jednalo o některé zákony trestající potulku, případně základající donucovací pracovny, polepšovny či tzv. robotárny, cílovou skupinou byly okrajové skupiny obyvatelstva typu prostitutek, tuláků, žebráků, různých kriminálních, delikventní mládeže či „potulných cikánů“.

Těmito zákony založené ústavy a instituce (zejména donucovací pracovny) se měly prostřednictvím tvrdé práce a celkově díky jejich vnitřnímu řádu, který zde panoval, a jenž kladl nemalé požadavky na disciplínu, pokusit zde přítomné jedince „naučit“ a vychovat k návykům nezbytným k návratu do běžného života. Fenomén donucovacích pracoven nebyl v té době ničím neznámým, postupně se vynořil v krizových obdobích raného novověku a souvisel s celkovou sociokulturní proměnou ke vztahu k práci a její role v životě člověka, která měla pravděpodobně i souvislost s rozvojem kapitalistických forem ekonomiky.⁹¹

Institut donucovacích pracoven se převtěl i do zákonných úprav v prostředí meziválečného Československa, a to do tzv. pracovních kolonií, kárných pracovních táborů či později do pracovních útvarů zakládaných „k dočasnému hospodářskému zajištění nezaměstnaných osob“⁹². Tyto právní úpravy aplikované ve třicátých letech měly vždy v rámci historického kontextu vzniku specifický účel, ale spojovala je snaha zapojit bezprizorní osoby a jedince do společensky prospěšných aktivit typu stavby silnic a přehrad, a to s trvalým výchovným étosem nápravy dotyčných prací a s ní spojené disciplíny. Jejich využití bylo vlivem hospodářské krize podle dobového mínění o to důležitější, protože stav masové nezaměstnanosti byl vnímán jako silně společensky deprimující a ohrožující. Právě u posledně jmenovaného nařízení základajícího pracovní útvary, které vešlo v platnost již v době tzv. Druhé republiky, to byli i nezaměstnaní a nikoliv již pouze delikventi, kriminální osoby či „osoby práce se štítící“, kdo spadal do hledáčku státem vynucované práce.

Nový rozměr získal fenomén povinné práce v období Protektorátu Čechy a Morava. Pragmatické důvody a pro válečné účely nacistického Německa podřízená ekonomika na

⁹¹ GEREMEK, Bronisław. *Slitování a šibenice: dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha: Argo, 1999.

⁹² Jednalo se konkrétně o zákon o zřízení nucených pracovních kolonií č. 102/1929 Sb., vládní nařízení č. 72/1932 Sb. o zřízení kárných pracovních táborů a vládní nařízení č. 223/1938 Sb. o pracovních útvarech

jedné straně a ideologicky a represivně prosazovaná úloha společenské a nadosobní hodnoty práce na straně druhé, stály i ve středu některých nařízení spojených s povinností pracovat. Jednalo se například o vládní nařízení č. 177/1939 o příkazování osob k zemědělským pracím nebo také vládní nařízení č. 190/1939 o všeobecné pracovní povinnosti, na které později navazovalo prováděcí vládní nařízení č. 195/1939. Pracovní povinnost u druhého uvedeného nařízení zde již byla „všeobecnou“, tedy plošnou pro konkrétní společenskou skupinu (muže ve věku 16 až 25 let).⁹³ Dalším v řadě je vládní nařízení č. 154/1942, jímž se činí některá opatření o řízení práce, které vešlo ve známost s pojmem tzv. „totálního nasazení“. V rámci tohoto ustanovení existovala možnost, že jakémukoliv práceschopnému občanu Protektorátu Čechy a Morava mohlo být nařízeno „provedení neodkladných prací mimořádné státně politické nebo hospodářské důležitosti.“ Kvalitní evidenci nutně potřebných pracovních sil pro válečnou mašinerii odpovídala byrokracie. V období protektorátu byly zavedeny tzv. pracovní knížky, kterými se každý jedinec musel prokazovat, a díky kterým měly státní orgány přehled o veškerém pracovním životě obyvatel v Protektorátu.⁹⁴

Významným krokem v rozšíření pracovního donucení v protektorátním prostředí bylo zavedení vládního nařízení z prosince 1942 o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky, vlivem kterého mohli být do výchovných pracovních táborů umístěni jedinci, kteří se dopustili v nařízení zmíněných přestupků, bez omluvy či důležitého důvodu nenastoupily k výkonu práce podle nařízení z roku 1942, a obecně ti, kteří které bez důležitého důvodu odmítaly nastoupit dobrovolně přijatou anebo práci nebo ji v rozporu s pracovní smlouvou opustily.⁹⁵

V období poválečné obnovy získala povinnost pracovat nové rozměry i úrovně. Měla být na jedné straně nástrojem odplaty pro ty, kdo byly vnímány jako nepřátelé nového uspořádání a byli spojeni s krvavou minulostí posledních let. Zároveň v rámci situace nedostatku pracovních sil (vlivem válečných ztrát na životech a probíhajícího násilného

⁹³ TAUCHEN, Jaromír. Zavedení pracovní povinnosti a systému nucené práce v Protektorátu Čechy a Morava. In VOJÁČEK, L., TAUCHEN, J., SCHELLER, K. (eds.). *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB*. Brno: Masarykova Univerzita, 2011. s. 414-426.

⁹⁴ Šlo konkrétně o vládní nařízení č. 241/1941 Sb. Viz GEUSS, Hana. *Trestněprávní postih příživnictví v Československu v letech 1957–1990*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2018. s. 29.

⁹⁵ Tamtéž. 29-30.

vysídlování Němců), které vyžadovalo poničené poválečné hospodářství, získala pracovní povinnost étos společného zájmu a prvořadého úkolu při obnově poničené republiky.⁹⁶

Podle dochovaných údajů bylo do poloviny roku 1946 takto zapojováno do prací na obnově poválečné ekonomiky prostřednictvím Okresních úřadů ochrany práce jen několik set osob měsíčně.⁹⁷ Podobně jako za protektorátu, kontrolu pohybu a stavu pracovních sil měly usnadňovat specializované doklady nazvané jednoduše pracovní průkazy. Ty byly uzákoněny zákonem č. 29/1946 Sb., který vešel v platnost od února 1946, a měly v nich být zaznamenány informace o vzdělání, vyučení, zvláštní znalosti a schopnosti a jiné osobní a vlastnosti, které mohly být důležité pro výkon a druh zaměstnání.⁹⁸

Rekonstrukci poválečné republiky kodifikoval dvouletý hospodářský plán a jeho budovatelský program přijatý v říjnu 1946. V jeho požadavcích zazněla i tehdy moderní až Beveridgeovská proklamace opírající se o programové prohlášení nově zvolené vlády v létě toho roku, a sice že „všem občanům přísluší právo na práci“, čemuž měla odpovídat druhá strana mince, tedy že by mělo být povinností občanů „přispívati svou prací k blahobytu celku.“⁹⁹ Na základě odborných diskusí ohledně zavádění této proklamace do praxe také zaznívaly hlasy, že by povinnost pracovat až příliš připomínala její zneužívání a využívání v době protektorátu.¹⁰⁰

V návaznosti na předchozí výklad je zřejmé, že zakotvení pracovní povinnosti v poúnorové Ústavě z 9. května 1948, nevzniklo takřikajíc na „zeleném drnu“. V Ústavě je mimo jiné uvedeno, že práce mám být především „ve prospěch celku (a) spolu s účastí na obraně státu obecnou povinností.“ V dalším znění Ústavy (konkrétně paragraf 32) se

⁹⁶ Konkrétně to byly presidentské dekrety ze září a října 1945. A to dekret presidenta republiky č. 71/1945 Sb. o pracovní povinnosti osob, které pozbyly československého státního občanství (tyto osoby byly umístěny ve speciálních pracovních táborech k tomu zřízených) a dekret presidenta republiky č. 88/1945 Sb. o všeobecné pracovní povinnosti.

⁹⁷ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1945-1992*. 2. díl. Brno: Doplněk, 2009. s. 143.

⁹⁸ GEUSS, Hana. *Trestněprávní postih příživnictví v Československu v letech 1957–1990*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2018. s. 33.

⁹⁹ Citováno dle programového prohlášení vlády z 8. července 1946. Dostupné na: <https://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1945-1960-csr/klement-gottwald-1/ppv-1946-1948-gottwald1.pdf>

¹⁰⁰ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1945-1992*. 2. díl. Brno: Doplněk, 2009. s. 213.

pak pokračuje, že „každý občan je povinen pracovat podle svých schopností a svou prací přispívat k prospěchu celku.“¹⁰¹

V praxi se tyto proklamace promítli například do zákona o pětiletém plánu, jehož zdárné plnění se mělo uskutečňovat díky plánovanému přesunu pracovních sil na státem stanovené pozice a podílu a zapojení všech československých občanů. Tato premisa se následující léta otiskla do několika konkretizujících nařízeních, které zavedlo úřední umístění na zaměstnanecké pozice u absolventů učilišť, vysokých škol a odborných pracovníků.¹⁰² Vyhýbání práci bylo rovněž sankcionováno na základě trestního zákona správního, kde podle paragraf 72 měl být pokutou do 100 000 Kč nebo odnětím svobody až tři měsíce potrestán ten, kdo se „záměrně vyhýbá práci.“¹⁰³

Restriktivním otiskem ústavou dané pracovní povinnosti byl i zákon č. 247/1948 Sb. O táborech nucené práce z října 1948. Do těchto neblaze proslulých táborů mohly být mimo jiné umístěny i osoby ve věku 18 až 60 let, které jsou například tělesně a duševně způsobilé, ale „vyhýbají se práci nebo ohrožují výstavbu lidově demokratického zřízení nebo hospodářský život“.¹⁰⁴ Zákon o táborech byl zrušen v roce 1950 převzetím některé jejich agendy novým trestním zákonem. Avšak jejich role a funkce postupně pomasínala, v první polovině padesátých let proběhlo několik restrukturalizací jejich správy (mezi ministerstvy spravedlnosti a národní bezpečnosti) až byly definitivně zrušeny na začátku roku 1954.¹⁰⁵

4.2. Příživnictví v socialistickém právu

Jedním z důvodů tohoto rozhodnutí příslušných orgánů komunistické diktatury, kromě pravděpodobných důsledků post-stalinského tání, zřejmě byl i tlak mezinárodních institucí na zrušení nucené práce. Ta byla již od třicátých let zakázaná v zemích, které úmluvu Mezinárodní organizace práce z roku 1932 ratifikovaly. Československo přijalo

¹⁰¹ Ústavní zákon č. 150/1948 Sb., první citovaná pasáž se nachází v článku III odst. 1. Viz https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html

¹⁰² Šlo konkrétně o tato vládní nařízení (v pořadí dle textu): č. 20/1952, č. 109/1954 a č. 43/1952.

¹⁰³ HAVELKOVÁ, Barbara. Pracovní právo. In Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V. (ed.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova universita: Brno, 2009. s. 496.

¹⁰⁴ Zákon č. 247/1948 Sb. o táborech nucené práce, podle Geuss, s. 34-37.

¹⁰⁵ BORÁK, Mečislav, JANÁK, Dušan. *Tábory nucené práce v ČSR 1948 – 1954*, Opava, 1996.

po jistém otálení úmluvu v roce 1957 a pravděpodobně i na tomto základě byl následujícího roku zrušen dekret presidenta republiky č. 88/1945 Sb. o všeobecné pracovní povinnosti.¹⁰⁶ To už však československý trestní řád znal jiný právní institut, která se trestalo „vyhýbání se práci“ a sice trestný čin podle paragrafu 188a, příživnictví. Dnem 1. ledna 1957 nabyl účinnosti zákon č. 63/1956 Sb., kterým byl novelizován trestní zákon č. 86/1950 Sb. Na základě novely byla některá ustanovení trestního zákona zrušena, některá byla pozměněna či nahrazena novými skutkovými podstatami. Podle důvodové zprávy bylo snahou zákonodárců především zúžit příliš široké formulace některých trestných činů a tím pak přispět ke kvalitativně hlubší a pozornější aplikaci socialistické zákonnosti, která vycházela z požadavku „zesílit a prohloubit ochranu našeho (socialistického) společenského zřízení.“

Součástí novelizace zákona bylo i zavedení skutkové podstaty nových trestných činů a to například i trestného činu příživnictví podle paragrafu 188a na základě jehož formulace mohly být až dva roky potrestány osoby, které se živily „nekalým způsobem“ a vyhýbaly „pochvě práci“.¹⁰⁷ V důvodové zprávě k novelizaci trestního zákona byly v případě příživnictví uvedeny pouze dvě konkrétní činnosti, které do jeho kompetence měly spadat, a to prostituce a hazardní hry.¹⁰⁸

V dobových expertních diskusích byly příčiny zavedení nového trestného činu zdůvodňovány především nízkou efektivitou, benevolencí a malým výchovným působením již existujících právních nástrojů, jak trestat různé formy „příživnického“ jednání. Jednalo se zejména o několik ustanovení v rámci trestního zákona správního č. 88/1950 Sb., které v souvislosti s ochranou práv na práci postihovalo ty, kteří se záměrně vyhýbali práci, pohoršlivým způsobem porušovali mravnost nebo se živili hazardními hrami.¹⁰⁹ Jak ukazují dochované statistiky a jejich expertní interpretace, díky novelizace trestního zákona se hned v prvních letech dařilo lépe podchycovat zmíněné

¹⁰⁶ GEUSS, Hana. *Trestněprávní postih příživnictví v Československu v letech 1957–1990*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2018. s. 39-42.

¹⁰⁷ Zákon č. 63/1956 Sb. . Viz http://psp.cz/eknih/1954ns/tisky/t0094_02.htm

¹⁰⁸ Důvodová zpráva k zákonu č. 63/1956 Sb. Dostupné na: http://psp.cz/eknih/1954ns/tisky/t0094_02.htm

¹⁰⁹ Jednalo se o paragrafy 72, 134 a 137, které byly trestány různými peněžními částkami a i odlišnou sazbou trestu. Viz trestní zákon správní č. 88/1950 Sb. Dostupné na: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1950-88>

kriminální delikty. Hned v roce 1957 bylo za trestný čin příživnictví odsouzeno v celém Československu celkem 2 163 deliktů a následujícího roku to už bylo celých 4 209 případů.¹¹⁰

Částečnou modifikací prošla skutková podstata trestného činu příživnictví v souvislosti se zavedením nového trestního zákoníku, jenž byl vyhlášen v prosinci 1961 a vešel v platnost hned v lednu 1962.¹¹¹ Formulace paragrafu příživnictví bylo rozšířeno a prohloubeno (i v souvislosti s náplní zmíněných ustanovení v trestním zákoně správním) včetně změny číslování na pověstnou „dvě stě trojku“ – tedy paragraf 203, a to ve znění: „Kdo se soustavně vyhýbá poctivé práci a opatřuje si prostředky k obživě prostitucí, hazardní hrou nebo jiným nekalým způsobem, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta.“¹¹²

Kromě rozšíření skutkové podstaty a formálního přečíslování byl paragraf příživnictví ještě přesunut v rámci nově uspořádaných „hlav“ zákona. A to z původního umístění v hlavě obsahující trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných z roku 1956 do nově vytvořené hlavy trestných činů hrubě narušujících občanské soužití. Jak ukazují dobové statistiky, trestné činy z této hlavy zaujímaly v následujících letech postupně větší a větší podíl na celkovém úhrnu kriminality. V roce 1964 dosáhl počet stíhaných osob pro tyto trestné činy nejvyššího podílu 15,7 %. V průběhu šedesátých let kvůli různým faktorům se tento trend obrátil. Vysokého procentuálního zastoupení pak tato hlava trestního zákona dosáhla až opět na začátku sedmdesátých let. Konkrétně v letech 1970 a 1971 to bylo 20,0 %, respektive 23,6 % z celkové kriminality, a to i vlivem striktního postihu příživnictví.¹¹³

Další proměnou prošlo ustanovení paragrafu 203 již o dva roky déle v souvislosti s doplněním ještě čerstvého trestního zákona jinou zákonnou úpravou č. 56/1965 Sb.

¹¹⁰ KARABEC, Zdeněk. *Vývoj kriminality v ČSSR*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1973. s. 76.

¹¹¹ Nový trestní zákoník byl výrazně ovlivněn i děním v SSSR, včetně odborných diskusí okolo tzv. zákonů proti společenským parazitům. Viz FITZPATRICK, Sheila. Social Parasites: How Tramps, Idle Youth, and Busy Entrepreneurs Impeded the Soviet March to Communism. In: *Cahiers du monde russe et soviétique*. Vol. 47, No. 1-2, 2006. s. 377-408.

¹¹² Trestní zákon č. 140/1961 Sb. Dostupné na: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-140>

¹¹³ KARABEC, Zdeněk. *Vývoj kriminality v ČSSR*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1973. s. 180.

V rámci této úpravy byla skutková podstata příživnictví ještě rozšířena a blíže specifikována, dokonce do dvou odstavců: „(1) Kdo pokračuje v soustavném vynechávání pracovních směn bez závažného důvodu nebo v předstírání pracovní neschopnosti, ač byl již pro takový čin postižen místním lidovým soudem nebo národním výborem, bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok nebo nápravným opatřením; (2) Kdo se soustavně vyhýbá poctivé práci a dává se někým vydržovat nebo si prostředky k obživě opatřuje jiným nekalým způsobem, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta.“¹¹⁴

První odstavec souvisel s tím, že na základě jiných příslušných zákonných norem, konkrétně zákona č. 38/1961 Sb. o místních lidových soudech a zákona č. 60/1961 Sb. o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku, nebylo možné ty nejhorší „příživnické živly“ a „morálně narušené“ osoby porušující principy socialistické kázně odpovídajícím způsobem trestat. Jak zní v důvodové zprávě, šlo například o notorické absentéry, kteří „využívají všech výhod socialistické společnosti, podílejí se plně na fondech společenské spotřeby, přitom však dávají společnosti co nejméně a celý jejich způsob života ukazuje snahu poctivé práci se vyhnout.“ Podle specifikace k prvnímu odstavci, jednalo se především o případy, u nichž byly vyčerpány všechny prostředky „výchového působení kolektivu včetně postižení před místním lidovým soudem nebo národním výborem.“¹¹⁵

Do původního znění paragrafu 203 trestního zákona z roku 1961, které bylo úpravou přesunuto do druhého odstavce, přibyla formulace „dává se někým vydržovat“. Její užití je v důvodové zprávě vysvětleno, že bude možné díky ní možné postihnout zejména „mladé zdravé osoby“, které „dlouhou dobu otálejí po skončení školní nebo odborné výuky se zapojením do řádného pracovního poměru“ a dávají se například živit svými rodiči. Tato formulace zahrnuje podle textu zprávy i osoby, které se dávají „živit manželkou nebo družkou“ a dále i osoby, živící se „otevřenou i skrytou žebrotou, spočívající např. v požadování peněžitých i věcných podpor od známých a příbuzných, v dojíždání zbytků v podnicích veřejného stravování, ve využívání štědrostí podnapilých

¹¹⁴ Zákon č. 56/1965 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 140/1961 Sb. Dostupné na:

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1965-56>

¹¹⁵ Důvodová zpráva k zákonu č. 56/1965 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 140/1961 Sb.

osob apod.“ Explanace rovněž uvádí, že jako nekalé způsoby obživy jsou druhy jednání, která „většina pracujících ostře odsuzuje jako typicky parazitní způsob života (např. prostituce a hazardní hra).“¹¹⁶

Celkově tato novelizace měla prohloubit jak boj s kriminalitou a vymýcení společensky nežádoucího jednání, tak zároveň měla lépe strukturovat a stupňovat a tím i zlepšit výchovné podchycení deliktů vyvěrajících ze špatné pracovní kázně a škodlivého vztahu k práci a novému typu společenského vlastnictví jako takovému. Do procesu výchovy občanů, kteří porušují socialistickou zákonnost i morálku, tak měla být na základě zmíněných zákonů (o místních lidových soudech, nebo o úkolech národních výborů) zapojena široká veřejnost tím, že méně závažné formy prohřešků byly svěřeny k projednání společenským organizacím, tedy národním výborům a místním lidovým soudům.¹¹⁷

Rozšíření skutkové podstaty příživnictví zákonnou úpravou č. 56/1965 Sb. se logicky odrazilo i ve zvýšeném počtu těchto trestných činů odsouzených soudy. Výsledkem byl rapidní vzestup počtu stíhaných osob pro trestný čin příživnictví v letech 1964 - 1965., který aplikaci uvedeného ustanovení přenesl právě i na případy porušování pracovní kázně vynecháváním pracovních směn nebo předstíráním pracovní neschopnosti. Statistické vyjádření rozsudků pro trestný čin příživnictví krajskými a okresními soudy v celém Československu za léta 1963 - 1966 hovoří za vše: 1963 - 2 939; 1964 - 4 571; 1965 - 5 179.¹¹⁸ Výše zmíněná úprava však platila jen do 31. července 1965, kdy vstoupil v platnost zákon č. 58/1965 Sb., kterým se upravuje postih provinění a přestupků osob, které se opětovně dopouštěli výtržnictví, násilností a příživnictví. Tento zákon přesunul rozhodovací schopnost a sankcionování uvedených přestupků a provinění z kompetence národních výborů a místních lidových soudů na okresní a obvodní soudy s předešlým návrhem prokuratury. První odstavec paragrafu 203 týkající se absentérství byl vypuštěn, což v řeči kriminálních statistik znamenalo v porovnání s výše uvedeným

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ GEUSS, Hana. *Trestněprávní postih příživnictví v Československu v letech 1957-1990*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2018. s. 69-71.

¹¹⁸ KARABEC, Zdeněk. *Vývoj kriminality v ČSSR*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1973. s. 92.

přehledem opětovné snížení počtu rozsudků pro trestný čin příživnictví krajskými a okresními soudy v celém Československu v roce 1966 na 3 533.¹¹⁹

Zákon z roku 1965, který upravoval postih provinění a přestupků u osob, které se dopouštěly výtržnictví, násilností a příživnictví, byl zrušen až v souvislosti se zákonnou úpravou zásadní pro období normalizace, a sice zákonem č. 150/1969 Sb. Tento zákon z konce roku 1969 bývá zmiňován jako jedna z řady zákonných norem, které na základě své represivní povahy (v tomto případě rozšíření možnosti trestního postihu soudními instancemi na druhy jednání, které se dříve řešili mimosoudně) pomohl k etablování normalizačního režimu. V rámci zákona č. 150/1969 Sb. byla konkrétně zrušena dřívější kategorie provinění a byla zavedena, pro nejrůznější formy protispolečenského jednání, které nedosahovaly podle tehdejšího pojetí stupně společenské nebezpečnosti trestných činů, kategorie nová. Byla označena jako „přečiny“ a šlo v praxi právě o rozšíření požadavku „konsolidujících“ se komunistické diktatury po tvrdé represi proti činům, které by dříve soudy trestat nemohly. V rámci tohoto zákona byl ustanoven pod paragrafem 10 přečin příživnictví, jehož formulace byla oproti skutkové podstatě trestného činu „jemnější“ tím, že šlo sice o opatřování prostředků k životu nekalým způsobem, „byť jen částečně“.¹²⁰

Neméně důležitou součástí zákona o přečinech, bylo i zrušení hned tří již zmíněných zákonů, které postupně různou měrou určovaly skutkovou podstatu právního institutu příživnictví v průběhu celých šedesátých let. Jednalo se o zrušení zákona o místních lidových soudech, dále zákona o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku a na konec i zákona, kterým se upravuje postih provinění a přestupků osob opětovně se dopouštějících výtržnictví, násilností a příživnictví.¹²¹

V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let nebyla ustanovení trestného činu (přečinu) příživnictví pozměněna žádnou právní úpravou, novelizací ani novým zákonem. Jeho využívání v justiční praxi bývá dáváno za příklad právního formalismu, který je v mnoha ohledech pro normalizaci typický. Jednalo se o to, že na rozdíl od doby stalinismu i post-stalinismu konce padesátých a první poloviny šedesátých let, již nebylo

¹¹⁹ Tamtéž, s. 209.

¹²⁰ Zákon č. 150/1969 Sb. o přečinech. Dostupné na: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1969-150>

¹²¹ Uvedené zákon viz výše.

trestání „příživnictví“ spojeno s výchovným a emancipujícím étosem nápravy deviantních jedinců, ale již jen s čistě s principem právního pozitivismu, kdy represivní stránka trestu je sama o sobě účelem bez jeho dalšího společenského přesahu.¹²² Formulaci „příživnictví“ byla již v době normalizace rovněž vytykána její přílišná obecnost, neurčitost a pružnost, která mohla pod skutkovou podstatu tohoto trestného činu zahrnovat široké spektrum jednání (ať už delikventního či pouze hodnotově alternativního), což mohlo být mnohdy spojeno i s hrozbou libovůle a účelnosti výkladu v trestní praxi. Tyto hlasy lze zaznamenat již od druhé poloviny sedmdesátých let především v kruzích disentu v souvislosti se snahou upozornit na využívání paragrafu 203 v rámci politické perzekuce.¹²³

Nakonec právní formulace trestného činu (i přečinu) příživnictví přečkaly období normalizace, aby byly zrušeny v době počátku československé transformace na základě zákona č. 175/1990 Sb., kterým se měnil a doplňoval trestní zákon. Zajímavostí je, že trestný čin nebyl součástí zákona č. 119/1990 Sb. o soudní rehabilitaci, protože v jeho rámci byla postihována prostituce.¹²⁴

¹²² Viz KÜHN, Zdeněk. Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu. In Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V. (ed.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita: Brno, 2009. s. 80.

¹²³ Konkrétně se jednalo o případy postihu příživnictví, které daní aktéři považovali za politicky motivované. Některými se zabíral i Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Viz například případ Vladislava Krupičky otištěný v Informacích o Chartě 77. Roč. 2, č. 4, 22. března 1979. s. 4-5. Dostupné na: <https://www.vons.cz/informace-o-charte-77>

¹²⁴ Známy je případ Karla Mašity, hudebníka a aktivisty Jazzové sekce, který se v průběhu devadesátých let opakovaně pokoušel o dosažení rehabilitace a odškodnění v souvislosti s jeho odsouzením za „příživnictví“ v sedmdesátých letech. Případ je popsán na stránkách Petra Cibulky, viz <http://www.cibulka.com/vons/1.htm>

5. Příživnictví a československá normalizace: politický a sociální kontext

Brutální zaškrvení tzv. Pražského jara vstupem vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 zamíchalo „kartami“ rozložením mocenských poměrů v tehdejší Československu. Zhruba od poloviny šedesátých let se postupně vynořily v československé společnosti nejrůznější proudy, ať už uvnitř či mimo institucionální podloží Komunistické strany, jenž jsou i přes jejich nesouměřitelné sociální podloží, zkušenost i politický profil součástí velkého „dějinného pohybu“, který kulminoval na konci šesté dekády dvacátého století a který byl spojen s demokratizací tehdejších poměrů, celkovým hodnotovým uvolněním, překonáním stalinských stínů minulosti a přinejmenším měl být specifickým pokusem o systémovou změnu v rámci východního bloku. V politické rovině vyústil tento proces ve změny uvnitř komunistické strany, příchodem Alexandra Dubčeka do jejího čela a formulací nového politického programu, který je nazýván jako tzv. socialismus s lidskou tváří.¹²⁵

Následující měsíce po tragických srpnových událostech roku 1968, kdy pod pásy tanků a kulkami sovětských zbraní zahynulo v různých městech tehdejšího Československa více než sto lidí, zůstal i přes viditelné politické zapojení a oživení veřejnosti protestní potenciál československé společnosti nevyužit. I přes různé formy protestu a odporu, na kterém se podíleli různé společenské skupiny různou měrou i různou intenzitou (ať už to byli studenti, různé nezávislé občanské a politické iniciativy, či dělníci opření odborové hnutí), byl za sovětského dohledu postupně spuštěn proces, který byl již krátce po okupaci a později i v tzv. Moskevském protokolu nazván „normalizací“ situace v Československu.¹²⁶

Rozporuplnou, a z pohledu ještě dosud působící historické paměti řekněme i morálně traumatickou, roli zde sehráli i politici jako Alexander Dubček, Josef Smrkovský či Oldřich Černík. Tyto a ještě další osobnosti a symboly Pražského jara v nejisté československé realitě představovaly pro určitou část reformně nakloněných skupin společnosti naději čelit narušené státní a národní suverenitě případně či alespoň částečně

¹²⁵ HOPPE, Jiří. *Opozice '68: sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*. Praha: Prostor, 2009.

¹²⁶ Tamtéž.

zachovat předsrpnový politický „status quo“. Jejich politika ústupků a neblahá role při podpisu některých represivních opatření včetně tzv. pendrekového zákona¹²⁷ předznamenal v očích velké části veřejnosti nezadržitelný pád myšlenek, étosu a reformního úsilí Pražského jara a pozdější etablování „normalizačního“ režimu.

Význam samotného pojmu „normalizace“ se postupně proměňoval, a to i vlivem odlišného pojetí mezi jednotlivými politickými představiteli.¹²⁸ Od spíše intuitivního a psychologizujícího pojetí v raném pookupačním období se stal tento pojem a ideologický koncept výrazem pro proces postupného „ohlodávání“ a osekávání výdobytků a myšlenek reformního komunismu a „socialismu s lidskou tváří“, který Milan Šimečka nazval ve svém slavném eponymním eseji „obnovení pořádku“. Ten je charakterizován návratem k centralistickému mocenskému modelu moci, kde měly mít klíčová rozhodnutí a vliv hierarchicky uspořádané a prosovětsky orientované „konsolidované“ orgány pod „vedoucí úlohou“ komunistické strany. Nakonec je termín normalizace používán jako název pro celé období.

Ze zpětného pohledu tzv. „normalizace poměrů“ probíhala postupnými kroky již od podzimu 1968, a to upevněním prosovětského vedení v armádě a bezpečnostních složkách a postupným nahrazováním nejvzpornějších stranických představitelů prosovětskými politiky. Od „moskevských jednání“ na konci srpna a pozdějšího listopadového plenárního zasedání ÚV KSČ, které se neslo i ve zjitřené atmosféře masových demonstrací předešlých týdnů, se kometou stranického mocenského boje stal, se svojí tzv. realistickou politikou, Gustáv Husák.¹²⁹ Tohoto právníka, dříve reformistického zastávce a nejviditelnějšího podporovatele federalizace vynesly jeho

¹²⁷ Skutečným názvem se jednalo o zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění č.

99/1969 Sb. o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku

¹²⁸ Pojem normalizace používal například Alexander Dubček ve smyslu udržení bodů programu Pražského jara, Gustáv Husák, užívající spíše pojmu „konsolidace“ či „konsolidační“ (či realistická) politika, vyznával umírněný přístup mezi udržením některých rysů reformní politiky (zejména avšak s vědomím sovětských požadavků v zádech. Na Husákově postavě je vidět, jakou dynamiku první roky normalizace uvnitř komunistické strany měly. Proti Husákovy poměrně hlasitě vystupovalo ultra-konzervativní křídlo strany v čele s Vasilem Biľakem, které žádalo tvrdá represivní opatření a značnou formu sovětizace státu, zatímco sám Husák na základě své životní zkušenosti původně pro otevřenou represi ani čistky ve straně nebyl. MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017.

¹²⁹ DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno: Doplněk, 2006.

erudice, rétorické schopnosti, životní zarputilost a vysoké mocenské ambice do pozice jednoho z hlavních kandidátů na čelní místa v mocenské hierarchii komunistické strany.¹³⁰ Husák byl po tzv. březnových „hokejových“ událostech v dubnu 1969 i přes počáteční odpor ultrakonzervativního křídla strany zvolen do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ namísto Alexandra Dubčeka.¹³¹

Jeho volba, následné krvavé potlačení masivních lidových protestů a nepokojů v srpnu 1969 a jejich represivní vyústění v podstatě znamenaly definitivní potlačení vizí Pražského jara a poslední předpoklad k vítězství normalizační politické linie.¹³²

Přes zkušenost oběti stalinských procesů byl i Gustáv Husák zastáncem toho, že cesta ke „konsolidaci“ a „uklidnění“ poměrů ve straně i ve společnosti bude muset být spojeno s řadou nepopulárních kroků, včetně tvrdosti vůči možným pokusům o zvrácení stavu a různým projevům nespokojenosti či odporu. To se ukázalo již několik měsíců po jeho nástupu, při krvavém potlačení masivních lidových protestů a nepokojů v srpnu 1969, které v podstatě znamenaly definitivní potlačení vizí Pražského jara a poslední předpoklad k vítězství normalizační politické linie.¹³³

Nové stranické vedení s Husákem tak mělo po srpnu 1969 na politické rovině prakticky volné ruce k „normalizaci poměrů“ a dokonání stranických čistek, jejichž terčem se logicky stali především ti, kteří byli jakkoliv spojeni s reformním hnutím šedesátých let, nesouhlasili s vojenskou okupací Československa, vystoupili aktivně proti ní a posléze nehodlali své postoje odvolat a zmírnit. Otázka bylo jak se celkově k čistkám postavit a jakou formou je vést. Na krajské a okresní úrovni probíhali v interním a vnitrostranickém módu již během podzimu 1969.¹³⁴ Veřejnou a celostátní podobu získala očista od „revizionismu“, „oportunismu“, „kontrarevolučních“ a „pravicových“ sil až v průběhu roku 1970, kdy na základě stranických usnesení ÚV KSČ ze září 1969 měly na zbylých nižších úrovních stranických orgánů probíhat stranické prověrky,

¹³⁰ MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017.

¹³¹ DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno: Doplněk, 2006.

¹³² Tamtéž.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ MAŇÁK, Jiří. *Čistky v Komunistické straně Československa v letech 1969-1970*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. s. 20-22.

respektive tzv. výměny stranických legitimací a pohovory k nim.¹³⁵ Oficiálním stvrzením „normalizace poměrů“ a ukončením čistek se stalo až přijetím dokumentu „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti“ v prosinci 1970 a květnovým XIV. sjezdem KSČ následujícího roku 1971.¹³⁶

Celkový průběh čistek neměl tak brutální a násilný charakter jako čistky v padesátých letech, ale dobrovolným opuštěním či vyškrtnutím (nebo vyloučením) přišla Komunistická strana takřka o půl miliónů členů, přičemž 330 tisíc členů ztratila strana v samotném roce 1970. V rámci nejhoršího možného scénáře přišli postižení vyloučením ze strany o jakoukoliv možnost sociálního zajištění, někdy dokonce i zaměstnání a nastala situace pro ně byla existenční záležitostí.¹³⁷ Podle statistických údajů byla jako společenská skupina čistkou z největší části zasažena inteligence, která se povětšinou nejvehementněji angažovala v reformním procesu.¹³⁸ Čistka neznamena pro postižené vědce, novináře, vysokoškolské pedagogy, umělce či kulturní pracovníky obecně „pouze“ vyloučení ze strany či ztrátu stranického postavení (samozřejmě v případě členství v komunistické straně). Rané období normalizace se totiž vyznačuje i masovým přeskupováním či celým rušením kulturních institucí a organizací. Celý proces tak byl pro velké procento lidí spojen rovnou se ztrátou zaměstnání a i nemožností publikování a veřejného vystupování, celkově tedy s výraznou sociální degradací. V rámci obnovení striktního kádrového systému nebylo pro spoustu lidí z řad inteligence vůbec jednoduché najít jakékoliv zaměstnání, takřka jedinou možností byl výkon dělnických profesí. Mnohdy ani to ne a na obzoru se tak rýsovala hrozba trestního postihu příživnictví. Obdobná situace nastala o pár let déle pro ty, kteří podepsali Chartu 77 a angažovali se v disidentských aktivitách.¹³⁹

¹³⁵ Tamtéž. s. 36-79.

¹³⁶ Celý název je delší. Viz *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po 13. sjezdu KSČ: Rezoluce k aktuálním otázkám jednoty strany, schváleno na plenárním zasedání ÚV KSČ v prosinci 1970*. Praha: Svoboda, 1976.

¹³⁷ Údajně se v tomto případě jednalo až o 80 tisíc lidí. Statistika MAŇÁK, Jiří. *Čistky v Komunistické straně Československa v letech 1969-1970*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. s. 80.

¹³⁸ Procentuální odhad na celkovém úbytku členů z komunistické strany z řad inteligence se pohybuje mezi 26 a 29 %. Viz Tamtéž. s. 81.

¹³⁹ Viz BOLTON, Jonathan. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, 2015. s. 123-124.

Jestliže byla vyličená „konsolidace“ stranických orgánů a státních institucí v letech 1969 – 1971 spojena se snahou o stabilizaci prosovětsky orientovaného komunistického režimu, další fáze československé normalizace v letech 1972 – 1975 představuje především pokus o obnovení ekonomického růstu po útlumu v letech 1969 – 1970 a úsilí o naklonění si československé společnosti, u jejíž části byla reputace komunistické moci silně otřesena vlivem přijetí sovětské okupace. Zápas o mocenskou legitimitu ze strany institucí komunistické diktatury tak lze charakterizovat jako „dvě strany“ téže mince – kromě restriktivní politiky v různých segmentech a podobách, zároveň otevřel komunistický stát občanům „náruč“ prostřednictvím populistických opatření v sociální i ekonomické sféře.

Důraz na pracovní kázeň a zvýšenou aktivitu (jejímiž bylo příživnictví stínovým obrazem) měly v posrpnovém Československu být hlavními nástroji překonání limitů státem plánovaného hospodářství. Centrálně řízená ekonomika při snaze za každou cenu zajistit „plnou zaměstnanost“ a elementární nabídku pracovních míst pro všechny bez rozdílu, pak nebyla schopna řešit negativní dopady a vedlejší důsledky celého fenoménu. Ať už to byl nadbytek lidí v určitých sektorech ekonomiky (a tím i „přezaměstnanost“) či velmi nízká produktivita práce v důsledku nivelizovaných mezd, nedostatečná motivace pracovníků či špatně fungujícího dodavatelského sektoru a další zásadní nedostatky v organizaci řízeného hospodářství.

Souhlasně se dnes uvádí, že to byly právě strategie skrytějších, rafinovaných a psychologických forem perzekuce, kdy byly využívány různé existenční, zaměstnanecké a kádrové ústrky, a v konečném důsledku i hrozby postihu za velmi široce formulované „apolitické“ delikty typu právě příživnictví, které celkově odlišují normalizační období od doby padesátých i šedesátých let. Namísto veřejné politizace, diskreditace a tvrdého vypořádání se s odpůrci uvnitř strany, tak normalizační orgány šly cestou jakési „neviditelné“ kriminalizace. Normalizační odvrát od otevřeného násilí ke skrytějším a jemnějším formám postihu popsal ve své slavné práci *Obnovení pořádku* z roku 1979 Milan Šimečka. Ten i na základě vlastní zkušenosti pronásledovaného intelektuála charakterizoval způsob normalizační perzekuce termínem „civilizované násilí“, kdy se nová politická moc vyhýbala „starým explicitním formám násilí“. Naopak, podle

Šimečky se například „personální šéfové se loučili s propuštěnci podáním ruky. Zákazy byly vyslovovány s provinilým úsměvem a nabídkou sebekritiky. (...) Nikdo nebyl donucen umřít hladem nebo žebrať, ve vězeních se s vězňenými zacházelo podle předpisů“.¹⁴⁰

Významnou součástí byl i psychologický rozměr perzekuce a jakási „rozplizlost“ v úloze a odpovědnosti státu na restrikcích. Jak Šimečka píše, „bylo vymyšleno množství důmyslných postupů, jak se zbavit nepohodlného zaměstnance bez přímého vyhazovu pro ztrátu důvěry. Byly to postupy zcela nové, zdánlivě respektující pracovní zákonodárství, oslavované ústavou zaručené právo na práci. V první fázi existenčního ničení se osvědčovala metoda, při které byla oběť omylu nervově vyčerpaná, ztrácela jistotu, [...] až nakonec obrána o všechny jistoty podala výpověď sama“.¹⁴¹ Podobně vystihl rafinovanost existenční perzekuce ze strany husákovského režimu i významný proskribovaný překladatel a spisovatel Jan Zábřana: „Dnes likvidují lidi administrativně, potichu – tím že je vženou do chronických materiálních starostí, tím že je byrokraticky postupně vyhánějí z řady míst, která si likvidovaní našli. To člověka za pár let ucloumá, utluče, oddělá nadobro. A přitom se mu vlastně nic nestalo. Kdyby za dvacet let někdo přišel a neměl proti nim nic než to, že ho protiprávně vyhodili z místa, bude směšný“.¹⁴² Jinými slovy, Milan Šimečka uzavírá lakonicky celý problém slovy, že „v podmínkách reálného socialismu je možné obnovit otřesené postavení strany bez drastických zásahů brachiální moci. [...] Totalitní stát drží v rukou mocnější nástroj: všichni občané jsou jeho zaměstnanci.“¹⁴³

Hrozba za postih „příživnictví“ tedy souvisela s povinností požadavkem komunistického státu a jeho institucí na povinnost občanů mít státem posvěcené zaměstnání, přičemž výběr byl více či méně ponechán na něm. V praxi to pro zdravé občany v produktivním věku znamenalo povinnost mít zaměstnavatele, na který měl v poválečné zestátněné ekonomice monopol stát. Potenciálním způsobem ověření bylo

¹⁴⁰ ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Londýn: Rozmluvy, 1984. s. 80-89.

¹⁴¹ Tamtéž. s. 77-78

¹⁴² ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Praha: Torst, 2001. s. 248.

¹⁴³ ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Londýn: Rozmluvy, 1984. s. 77-78

potvrzení v dokladech totožnosti, tedy v občanském průkaze.¹⁴⁴ Pochopitelně ne každý byl práve schopný (například ženy v domácnosti, invalidní důchodci, rentiéři). Specifickým druhem pracovní činnosti byla i různá zaměstnání na „volné noze“. V těchto všech případech sloužili k ověření další specifické druhy dokladů a úředních potvrzení.¹⁴⁵ Mezi hrozbou postihu a soudně vyřknutým rozsudkem byl velký prostor možností, taktik a strategií, jak z daného existenčního problému vybruslit. V každodenní praxi života v komunistické diktatuře to znamenalo mít celou věc podchycenou administrativně, čili mít doložený zdroj příjmů příslušným potvrzením. To bylo symbolizováno notoricky známým razítkem v občanském průkazu, méně obvyklé to potom byla (např. v případě umělců žijících takzvaně na volné noze) varianta doložených faktur a vyúčtování od zastřešující instituce, kde daný jedinec byl zaměstnán.

Havel ve zmíněném eseji Paragraf 203, si však všímá toho, že jsou to zřídka kdy intelektuálové, kteří jsou trestáni na základě paragrafu „příživnictví“. A skutečně, i přes reálnou hrozbu postihu není dnes známo mnoho případů příslušníků inteligence, vědců a umělců, kteří skončili za tento postih za mřížemi. Dodnes je jako jedna ze základních strategií (a mnohdy jediných dostupných) stíhaných vědců, spisovatelů, hudebníků či umělců obecně, jak dosáhnout kýženého razítka v občanském průkazu i základního zdroje příjmů, zmiňována volba dělnických profesí mnohdy nejnižší kategorie. Ať už se jednalo o legendární kotelníky, zeměměřiče, čerpače, uklízečky, myče oken, bagristy, řidiče tramvaje a jiné, tato zaměstnání byla poměrně snadno dostupná pro jejich fyzickou náročnost, mizerné pracovní podmínky či z prostého faktu, že byla společensky málo prestižní. Paradoxně mnohá z nich (jako byl třeba právě post kotelníka) se v rodícím se disentu záhy stala vyhledávaná, protože zde kvůli jejich specifičnosti bylo mnoho času

¹⁴⁴ Vývoj osobních dokladů týkajících se pracovní činnosti popisuje například RÁKOSNÍK, Jakub a kol. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*. Praha: Auditorium, 2012.

¹⁴⁵ Jednalo se například o umělecké, expertní či řemeslné profese, které neměli pevně stanovenou pracovní dobu ani místo pracoviště. Jednalo se například o výtvarníky, architektky, restaurátory atd. Ti museli být registrováni pod hlavičkou Svazu výtvarných umělců, a případným dokladem o jejich činnosti byla dokumentace, kterou jim na základě faktur či jiných potvrzení a evidenčních pomůcek o vykázané činnosti vystavoval příslušný finančně správní orgán. Více viz VANĚK, Miroslav a KRÁTKÁ, Lenka. (ed.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014., s. 323.

na psaní či uměleckou tvorbu. Z osobností, které tuto činnost v období normalizace vykonávaly, jmenujme např. politiky Jiřího Dienstbiera a Václava Bendu, spisovatele Jáchyma Topola, lingvistu Petra Fidelia (vlastním jménem Karla Palka), historika Karla Kaplana či undergroundového organizátora vydavatele Františka Stárka.¹⁴⁶

Topení v kotelnách se mezi intelektuály a umělci později stalo tak vyhledávanou profesí, že bylo nutno zapojit známosti ve svém okolí, aby se člověk k tomuto zaměstnání vůbec dostal. Ostatně, společenské sítě a v jistém smyslu „pozitivní“ klientelismus stál rovněž za tím, že se spousta lidí vysmekla z hrozby postihu za příživnictví. Spisovatel Alexandr Kliment například vzpomínal na „dohazování“ práce v prostředí formujícího se disentu takto: „Nakonec jsem takhle krácel po Dejvické třídě a proti mě jde kamarád Luboš Dobrovský, (...) v ruce má kýbl a hadr a povídá: „Jdu umývat okna do drogerie.“. A já povídám: „Luboši, nevíš o nějakém zaměstnání, něco bych potřeboval, už to na volný noze nejde dál.“ Tak on říká: „Napiš si telefonní číslo, ozve se ti Jaroslav Jírů, je to můj kamarád a dělá v korektorně na Melantrichu a taky Vašek ví o věcech.“ Tak jsem ještě mluvil s Havlem a on mi povídá: „No jo no, máme úžasný přehled, věděl bych o jedné elitní kotelně, tam by se ti dobře topilo.“ Já se nakonec rozhodl pro korektornu a byli to čtyři a půl roku zajímavé zkušenosti.“¹⁴⁷

Nakonec záleželo mnohdy i na benevolenci šéfů příslušných pracovišť, aby osoby se špatným kádrovým profilem mohly být zaměstnány. Jsou známy i případy otevřených sympatií k pronásledovaným, díky čemuž se dané místo stalo jakýmsi uložištěm stíhaných. Uveďme příklad pražské projekční firmy Pragoprojekt, která se stala v osmdesátých letech údajně díky ochotě a slušnosti jednoho vysoce postaveného člena komunistické strany útočištěm „nechtěných“ literárních teoretiků a výtvarníků. Některé postupy a taktiky při získání razítka se naopak podobaly či shodovaly s těmi, kterými později prosluli „vládci“ šedé ekonomiky a černého trhu, tzv. veksláci – třeba tím, že

¹⁴⁶ KUDRNA, Ladislav. (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016.

¹⁴⁷ BURIÁNOVÁ, Jana. *Příběh torza: životopisná zpověď spisovatele Alexandra Klimenta*. Praha: Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova. Bakalářská práce, 2009. s. 53.

jedinec měl potvrzení, že dělá uklízeče, zatímco danou práci za něj po domluvě a za řádnou úplatu vykonával někdo jiný.¹⁴⁸

¹⁴⁸ VANĚK, Miroslav a KRÁTKÁ, Lenka. (ed.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014. s. 336.

6. Od veřejného pořádku po koordinovaný boj proti kriminalitě: Problematika příživnictví jako součást agendy pražských ONV v období rané normalizace

Následující řádky se pokusí na základě analýzy pramenů z provenience vybraných ONV (Praha 1 a 3)¹⁴⁹ vysvětlit a rozklíčovat, jakým způsobem se problematika „udržování klidu a pořádku“ a boje proti delikvenci a kriminalitě otiskla do politické praxe na lokální úrovni v prostředí raně normalizačního Československa, jakým vývojem prošla a jakou roli zde hrála problematika příživnictví. Důležitou roli zde sehrály dokumenty a vydané zprávy, které pocházejí z agendy příslušných komisí a orgánů, zejména pak komisí veřejného pořádku. Ty mohly národní výbory kompetentně zřizovat na základě zákonem daných povinností, přičemž jedním z takových zadání bylo právě i chránit „veřejný pořádek a práva občanů“. To, jakým způsobem se proměňovala agenda těchto orgánů a jaké to mělo důvody, právě zrcadlí proměnu problematiky veřejného pořádku a boje proti kriminalitě v období let 1969-1975.¹⁵⁰

Tvrdé a brutální potlačení srpnových nepokojů v roce 1969 bylo úzce spojeno i s veřejnou a mediální dehonestací skupin obyvatelstva, které se výbuchů nespokojenosti v českých městech účastnily. Dobovou propagandou byly využity zavedené postupy, které využívaly očerňování v několika rovinách. Kromě explicitní ideologické noty hovořící o anti-socialistických silách a kontrarevolučních živlech, byly využity rovněž i mnohem „jemnější“ a více psychologicky zaměřené postupy opírající se všeobecně přijímané hodnoty „slušnosti“ a řádnosti.¹⁵¹

V mediálním prostoru se tak apelovalo na „zachování klidu“ a „udržení pořádku“ v opozici k „řádění kriminálních živlů“, „nespoutaným projevům zločinnosti“ vyvolávajícím neklid ba přímo občanskou válku.¹⁵² Toto spíše podprahové působení na

¹⁴⁹ V kapitole je mnohem více zastoupena agenda ONV Praha 3, a to z důvodu dochování pramenů.

¹⁵⁰ Tyto komise mohly být zřizovány na základě zákona č. 69/1967 Sb. o národních výborech. Na příklad podle plánu na činnost komisí ONV Prahy 3 z února 1971 byla i nutnost „předcházení trestné a protispolečenské činnosti se zaměřením na nejzávažnější problémy ochrany veřejného pořádku“, jež je třeba zajišťovat v rámci ONV, viz ONV Praha 3, 13. února 1970.

¹⁵¹ TŮMA, Oldřich. (kol.). *Srpen '69: edice dokumentů*. Praha: Maxdorf, 1996. s. 17.

¹⁵² Např. Tvrdě proti rozvratníkům. In *Večerní Praha* 2. srpna 1969. s. 1. Nebo také Kdo dělal výtržnosti: Mezi zadrženými osobami 20 procent kriminálních živlů. Tamtéž. 18. září 1969, s. 2.

normy a hodnoty běžných občanů (více než na jejich ideologické přesvědčení a nejistoty); na klid, pořádek, bezpečnost či zákonnost, nebylo v konsolidační atmosféře Československa ničím novým a lze ho vystopovat již v počátcích normalizačního procesu.¹⁵³ Jinými slovy, étos pozitivních hodnot, jako bylo upevnění klidu a pořádku, bezpečnost a zákonnost, potírání zločinnosti a kriminality se stal nástrojem komunistických orgánů a institucí k tomu, aby oficiálně mohl legitimizovat své počínání a značně otřesený politický kredit v očích široké veřejnosti.¹⁵⁴

Na jednom z únorových zasedání ONV Prahy 3 v roce 1970, kde se projednávalo „plnění úkolů při zajišťování veřejného pořádku v roce 1969“, bylo na programu i hodnocení uplynulého roku. Kromě jiného byly v popisu některých ožehavých problémů zmíněny i přestupky spojené s „demonstračními akcemi“ v lednu, březnu a srpnu 1969. Jednalo se zvláště o aktivity spojené s tvorbou „protisovětských“ a „protisocialistických“ nápisů, letáků či o vykřikování hesel na shromážděních a demonstracích.¹⁵⁵ V místním tisku vycházely již několik dní předtím rezoluce vyzývající ke klidu a pořádku a utvrzující v sounáležitost s komunistickým vedením ze strany závodů, podniků i jednotlivých kolektivů pracujících. Otištěna byla i vyjádření nejvyšších představitelů státu, včetně Ludvíka Svobody či Gustáva Husáka.

Na obvodě Prahy 1 byla na základě mimořádné schůze ze dne 21. srpna 1969 adresována výzva „občanům a pracujícím obvodu Prahy 1.“ Rada ONV Prahy 1 zde odsuzovala „řádění výtržnických, kriminálních a kontrarevolučních skupin“ zejména jejich „drancování“ a „vandalské počínání“. Vyzývala nejen občany, ale i funkcionáře všech úrovní, aby se postavili proti „rozvratným živlům“ a do cesty vandalismu, a pomohli tak svým „postojem k rychlému obnovení klidu a pořádku.“¹⁵⁶ ONV Prahy 3 svolalo podobnou schůzi až o den déle, 22. srpna 1969, na které podobně odsoudilo vandalské

¹⁵³ BÁRTA, Milan, BŘEČKA, Jan a KALOUS, Jan. (kol.). *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012.

¹⁵⁴ Nešlo jen o propagandistický obraz, tento záměr měl i své konkrétní projevy v používání těchto slov např. v zákonných ustanoveních. Viz například zákon č. 126/1968 Sb. o některých opatřeních k upevnění veřejného pořádku nebo již zmíněný pendrekový zákon (zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 99/1969 Sb. o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku)

¹⁵⁵ ONV Praha 3, 20. 2. 1969

¹⁵⁶ ONV Praha 1, Bez sig. Karton, 21. 8. 1969

činy „antisovětských a kontrarevolučních živlů“. Jak následná výzva ústřednímu výboru ONV 3 rozvádí, „vandalské jednání, rabování a výtržnictví, zakládání požárů a individuální teror“ jsou prostředky, jimiž se tyto „antisocialistické síly“ snažily znovu uvrhnout naši společnost do „permanentní krize“. Komunističtí funkcionáři ONV Praha 3 žádali v odeslaném apelu rázný zákrok a postup všech bezpečnostních složek, ubezpečili stranické vedení, že ONV bude dodržovat linii, kterou vytyčilo květnové plénum ÚV KSČ a svou prací vytvoří „předpoklady k postupné normalizaci veřejného života.“¹⁵⁷

6.1. Zpráva dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku 1970

Jedním z hlavních motivů, který měl vést k „normalizaci“ poměrů, byla i artikulace problematiky veřejného pořádku, dodržování zákonnosti a boje proti kriminalitě, která se v následných letech promítla do celé řady dokumentů. Když se přesuneme o více než rok, jedním z hlavních témat 35. plenárního zasedání ONV Praha 3 v říjnu 1970 bylo i projednávání „dodržování socialistické zákonnosti a úkolů na úseku veřejného pořádku“, které vycházely z agendy dřívějších periodických zasedání tohoto orgánu.¹⁵⁸ Konečným výsledkem byla pro další vývoj tzv. Zpráva dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku na obvodě Prahy 3 vycházející z údajů shromážděných od počátku roku 1970 komisí veřejného pořádku při ONV Praha 3.¹⁵⁹ V tomto dokumentu se nachází důležitý výklad a popis období let 1968 – 1969 zasazený již do diskursu Poučení z krizového vývoje a XIV. sjezdu.

Podle statistického přehledu přiloženého ke zprávě se ukazuje značný nárůst kriminality jako celku, který má ještě nabrat značnou dynamiku, protože samy orgány počítají s podáváním obžalob za neoprávněné opuštění republiky podle paragrafu 109. V obsáhlém zdůvodnění se jako hlavní příčina negativního vývoje kriminality a zhoršeného stavu veřejném pořádku ukazuje vliv „pravicových a proti socialistických sil“, které chtěly oslabit „vliv orgánů státní moci a tím vytvořit nastupujícím nepřátelům socialistického zřízení volné pole působnosti.“ Rok 1969 v tomto však podle zprávy

¹⁵⁷ ONV Praha 3, 22. 8. 1969

¹⁵⁸ ONV Praha 3, 2. a 29. října 1970

¹⁵⁹ ONV Praha 3, 2. října 1970

znamenal zásadní obrat. Postupující konsolidační proces ve stranických orgánech znamenal i postupné „vytváření podmínek pro upevňování právního řádu a dodržování socialistické zákonnosti“. Přijetím zákonného opatření Federálního shromáždění č. 99/1969 Sb. o některých přechodných opatřeních, nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku ze dne 22. srpna se pak výrazně „zvýšila účinnost opatření na ochranu klidu a veřejného pořádku.“¹⁶⁰ Negativní vliv roku 1968 způsobil i v letech 1969 a 1970 další „vzrůst obecné kriminality a pokles jejího objasňování.“ Od začátku roku jsou však ve stranických orgánech projednávána opatření, která by měla „zavést pořádek [...] a vytvořit podmínky pro další rozvoj. Jedním z předpokladů je zvýšení disciplíny, pracovní kázně, pořádku, [...] a pod.“¹⁶¹

V rozpracování závěrů ke zprávě o dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku, které se uskutečnilo na další schůzi ONV Prahy 3, se uvádí zásadní stanoviska, která předurčí další vývoj.¹⁶² Z nich vyplývá, že „na zajišťování veřejného pořádku a dodržování socialistické zákonnosti se podílí řada orgánů“ a jen jejich úzká „součinnost podmiňuje dobré výsledky.“ Zároveň je podle stanovisek třeba hledat „příčiny, které nemají již kořeny jen v sociálním postavení lidí, ale jsou mnohem rozmanitější, skrytější a tím i složitější.“ Podle textu nestačí jen stále „výchovně působit na provinivší se občany, ale je třeba používat represe - postih, což je také jednou z důležitých výchovných metod.“ Proto bude třeba přísně stíhat jednání osob, které je v rozporu se zásadami socialistického právního řádu a skoncovat s liberálními opatřeními.¹⁶³

6.2. Komise a aktivity veřejného pořádku

V únoru 1971 byla v návaznosti na to projednána na zasedání rady ONV Praha 3 tzv. zpráva o plnění úkolů vytyčených v říjnu na úseku dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku, vypracovaná tradičně komisí pro ochranu veřejného pořádku. Uvádí se v ní, že závěry dané plenárním zasedáním ze dne 29. října 1970, které se

¹⁶⁰ ONV Praha 3, 2. října 1970. s. 1.

¹⁶¹ ONV Praha 3, 2. října 1970. s. 2.

¹⁶² ONV Praha 3, 16. října 1970

¹⁶³ ONV Praha 3, 16. října 1970

zabývalo dodržováním socialistické zákonnosti a veřejného pořádku byly „zpracovány příslušnými odbory do plánů činnosti [...] budou sloužit jako orientační a výchozí bod pro práci na úseku přestupkové agendy.“ Podle usnesení z tohoto jednání rady zajistí komise pro ochranu pořádku v praxi součinnost jednotlivých složek a orgánů, které se věnují trestní agendě. Komise má napomoci zejména prohloubení spolupráce příslušníků VB s poslanci, občanskými výbory a ostatními aktivy ONV mimo jiné i „formou jejich účasti na veřejných schůzích s občany.“ V rámci komise by se pak měla projednávat a „koordinovat“ plnění nejdůležitějších úkolů z hlediska předcházení trestné činnosti a celkové preventivně výchovné práce.¹⁶⁴

Samotné složení komisí a jejich způsoby fungování lze odvodit z roztržštěných materiálů obou studovaných ONV jen rámcově. Dochovaný zápis ze schůze ONV Prahy z června 1972 hodnotící činnosti komisí v uplynulém roce zaznamenává, že komise veřejného pořádku v tu dobu měla celkem 13 členů, přičemž nejvíce ze všech komisí v ní bylo zastoupeno členů komunistické strany, a to 12. Co se týkalo sociálního profilu, 8 členů pracovalo v úřednických pozicích a byl zastoupen pouze jeden dělník.¹⁶⁵ V agendě ONV Prahy 1 se v materiálech z února 1975 v rámci plánu činnosti komise pro ochranu veřejného pořádku a plnění koordinovaných opatření nachází i detailní shrnutí činnosti tohoto orgánu, který zasedal vždy každou třetí středu v měsíci a součástí programu byly i informace o činnosti jiných orgánů, například štábu aktivu veřejného pořádku, správní a přestupkové komise a komise pro práci s osobami propuštěnými z výkonu trestu apod. Součástí programu byli v té době již i témata spadající do širšího záběru termínu „veřejný pořádek“ jako dopravní situace či požární ochrana.¹⁶⁶

Vrátíme-li se k projednávané zprávě o plnění úkolů vytyčených v říjnu na úseku dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku z února 1971, v ní se kromě jiného shrnuje i činnost správní komise přestupkového řízení a odboru pro vnitřní věci, v jejichž kompetenci byly „přestupky jako drobné výtržnictví, občanské spory a urážky, porušování pravidel socialistického soužití nebo přestupky spojené s alkoholismem.“ Ve zprávě se apeluje na tvrdší postup v rámci nedořešených přestupků a jako jeden

¹⁶⁴ ONV Praha 3, 23. února 1971.

¹⁶⁵ ONV Praha 3, 6. června 1972

¹⁶⁶ ONV Praha 1, karton 12, únor 1975.

z hlavních úkolů má být mimo jiné i obnova aktiv pro ochranu veřejného pořádku, který byl v dubnu 1969 v rámci ONV Praha 3 zrušen, protože podle zhodnocení činnosti aktivů pro ochranu veřejného pořádku, ztratily aktivity obecně v té době své opodstatnění. To z toho důvodu, že jednak „aktivisté a funkcionáři ve větším počtu ztratili o práci zájem“, a zároveň občané „sami mají zájem a jejich stížnosti byly řešeny přímo na odborech ONV.“¹⁶⁷

Tzv. aktivity mohly v rámci jednotlivých komisí vznikat již od počátku v roce 1963 v rámci upřesňující směrnice činnosti občanských výborů. Byly jakousi „prodlouženou rukou“ složenou z řad aktivních občanů a v jejich agendě šlo v případě problematiky „veřejného pořádku“ zejména o nejrůznější prohřešky a přestupky „v rámci narušování socialistického soužití.“ Zároveň pomáhaly i při jednáních místního lidového soudu, také sledovaly pohyb osob potrestaných a propuštěných z výkonu trestu a také „upozorňovaly na občany žijící se nekalým způsobem.“¹⁶⁸ Jenom pro ilustraci, v jednom z dokumentů z jednání ONV Prahy 1, a to konkrétně ve zprávě o masově politické práci, se shrnuje, že v roce 1973 pracovalo v rámci aktivů 151 občanů, jejichž činnost řídil štáb zřízený při komisi veřejného pořádku.¹⁶⁹

6.3. Plán koordinovaných opatření a ostatních státních orgánů k upevnění veřejného pořádku a boje proti delikvenci v roce 1971

Zásadním dokumentem, který posouval do nové roviny aktivity v rámci udržování veřejného pořádku na úrovni obvodních národních výborů, byl tzv. Plán koordinovaných opatření ONV v Praze 3 a ostatních státních orgánů k upevnění veřejného pořádku a boje proti delikvenci v roce 1971, který byl vypracován¹⁷⁰ komisí

¹⁶⁷ ONV Praha 3, 25. dubna 1969

¹⁶⁸ Charakteristika dle ONV Praha 3, 25. dubna 1969. Směrnici se bohužel nepodařilo dohledat. Působení aktivů v rámci problematiky veřejného pořádku se dotýká zákon č. 60/1961 Sb. o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku.

¹⁶⁹ ONV Praha 1, karton 11, 11. prosince 1973

¹⁷⁰ Zaznamenáno až o rok později v rámci kontroly plnění úkolů jednotlivých komisí na schůzi rady ONV v únoru 1972. Viz ONV Praha 3, 8. února 1972

pro ochranu veřejného pořádku v květnu 1971 a projednán a schválen hned červnu téhož roku.¹⁷¹

S odvoláním na již zmíněné 35. plenární zasedání ONV v Praze se stal předmětem plánu neblahý fakt, že v oblasti „kriminality a veřejného pořádku dochází ke zvýšenému počtu napadených případů.“ Tento stav nutil údajně orgány ONV i ostatní státní orgány a společenské organizace „mobilizovat všechny existující síly k aktivní pomoci při upevňování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku, a to všemi prostředky, jež mají uvedené orgány k dispozici.“ Na obvodě Prahy 3 se totiž soustřeďuje „značné množství závadových osob, kriminálních živlů, fluktuantů, příživníků a podobně, kteří se snaží pro sebe těžit z nedostatečné ochrany majetku v socialistickém vlastnictví, narušují veřejný pořádek [...] a páchají další trestnou činnost.“

Mezi hlavní vytyčené úkoly a body plánu patřily bezpečnost ulice, ochrana majetku v socialistickém a osobním vlastnictví, boj proti alkoholismu, ochrana mládeže před delikvencí, upevnění zákonnosti, zabezpečení potřeb státních orgánů a nakonec preventivně výchovná činnost. V rámci pozitivního rozvíjení prvního bodu, tedy bezpečnosti ulice, mělo být prvořadým úkolem „intensivnět pořádkovou službu na obvodě, a [...] zesílit i zkvalitnit konkrétní dohled nad kriminálními, závadovými osobami a protispolečenskými živly a nad osobami propuštěnými z výkonu trestu odnětí svobody.“¹⁷² Rovněž bude třeba zaměřit „pozornost především na příživníky, recidivisty a osoby vyhýbající se práci.“¹⁷³ S odkazem na snahu obnovit aktivity veřejného pořádku je v textu plánu uvedeno, že bude třeba „zaměřit jejich činnost opět na signalizaci nesprávných jevů, řešení některých drobnějších případů narušování socialistického soužití mezi občany, sledovat otázky čistoty.“¹⁷⁴

¹⁷¹ ONV Praha 3, 1. 6. 1971

¹⁷² ONV Praha 3, 1. 6. 1971

¹⁷³ ONV Praha 3, 1. 6. 1971

¹⁷⁴ ONV Praha 3, 1. 6. 1971

6.4. Zpráva o dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku za léta 1971 a 1972

Na plenárním zasedání ONV Prahy 3 dne 24. února 1972 byl projednáván plán a úkoly činnosti jednotlivých komisí na první pololetí roku, včetně komise pro ochranu veřejného pořádku. Na této schůzi bylo rovněž komisi veřejného pořádku uloženo zpracovat do konce března nový plán preventivních opatření k dodržování veřejného pořádku a zejména do něj zapracovat nesplněné úkoly z roku 1971.¹⁷⁵ Na dalším plenárním zasedání ONV Prahy 3 byly projednány dokumenty vypracované komisí na ochranu veřejného pořádku, a to zejména Zpráva o dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku na obvodě a zároveň Plán preventivně výchovné práce a právní propagandy pro rok 1972, sledující další upevnění socialistické zákonnosti a veřejného pořádku v příštím období v obvodě Prahy 3. Komisi rada uložila nutnost „zabezpečení realizace koordinovaných opatření vyplývajících z předložených dokumentů v úzké součinnosti se společenskými organizacemi NF na obvodě Prahy 3.“¹⁷⁶

V tomto dokumentu, který se tradičně v úvodu odvolává na přijatá usnesení XIV. sjezdu, se zdůrazňuje, že zásadním úkolem bude za spoluúčasti státních orgánů, trestních a jiných složek ochraňujících „socialistické zřízení“ se zapojením „všech pracujících“ v boji za pořádek „za pořádek a kázeň v národním hospodářství i v ostatních oblastech společenského života.“¹⁷⁷ Jak materiál dále rozvádí, kromě jiného by měl být naléhavým úkolem všech orgánů i „energický a koordinovaný boj proti kriminalitě, včasný a rozhodný postih pachatelů trestných činů.“ Je tu rovněž zdůrazněno, že „dodržováním socialistické zákonnosti, státní a občanské kázně, a úcta k právu se musí stát záležitostí všech státních orgánů, společenských a hospodářských organizací i občanů.“

Když se podíváme na zhodnocení stavu „socialistické zákonnosti a veřejného pořádku“ v Praze 3 za rok 1971, a to jak díky poznatkům ONV, tak i podkladům obvodních trestních orgánů (oddělení VB, obvodní prokuratury a obvodního soudu v Praze 3), lze charakterizovat stav kriminality na obvodě v roce 1971 v několika směrech. Podle výsledků statistik zaznamenala evidovaná a zjištělná trestná činnost další vzestup

¹⁷⁵ Tamtéž.

¹⁷⁶ ONV Praha 3, 27. dubna 1972.

¹⁷⁷ ONV Praha 3, 27. dubna 1972.

oproti předchozímu roku. Zatímco v roce 1970 bylo u obvodního soudu pro Prahu 3 podáno 573 obžalob a návrhů na potrestání, v r. 1971 bylo podáno 720. To představuje zvýšení oproti roku 1970 o dalších 25,6 %.

I když důvodů a souvislostí tohoto zvýšení může být více, dokument se mimo jiné odvolává na „zlepšenou práci orgánů veřejné bezpečnosti ve vyhledávání trestné činnosti, kde ve větší míře, než v předchozím období přispívají i sami občané důslednějším plněním svých občanských povinností při oznamování negativních protispolečenských jevů orgánům bezpečnosti a prokuratury.“ To podle dokumentu vedlo i nezbytně k tomu, že v roce 1971 začala být odhalována trestná činnost, která zejména v letech 1968 a 1969, kdy v důsledku „destrukcí spáchaných protisocialistickými a pravicově-oportunistickými silami“ nebyla včas odhalována a postihována. Analýza bere v potaz i raketový nárůst počtu evidovaných trestných činů v souvislosti s opuštěním republiky, případně i represivní charakter uplatňování zákona č. 150/69 Sb. o přečinech.

Svou roli sehrálo i zvýšení evidovaných případů v oblast mravnostní kriminality a veřejného pořádku. Například u příživnictví vzrostl počet zachycených činů ze 14 v roce 1970 na celých 53 v roce 1971. To je v procentuálním vyjádření celkového množství trestných činů na obvodě podstatné zvýšení, a to z 3,52 % v roce 1970 na 6,58 % v roce 1971. Co se týče přečinu příživnictví, ten figuruje spolu dalšími přečiny proti pracovní kázi jako druhá nejzávažnější skupina tohoto typu delikvence, hned po přečinech, které jsou páčány proti socialistickému vlastnictví.¹⁷⁸ Podle tohoto dokumentu bylo významnou výzvou ke zlepšení práce také plnění Plánu preventivních opatření ONV v Praze 3 a ostatních státních orgánů k upevnění veřejného pořádku a boje proti delikvenci. Podle zprávy je tento „trvalý úkol“ považován orgány VB, soudem i prokuraturou za jeden z „prvořadých politicko-služebných úkolů“.

O závažnosti tohoto úkolu totiž svědčí i příložený přehled o postihu „závadových osob“ v roce 1970 a 1971, který je kromě uvedeného trestného činu rvačky spíše přehledem o různých formách „příživnického“ delikventního jednání, a to až už prostituce,

¹⁷⁸ ONV Praha 3, 27. dubna 1972. s. 5-7.

kuplířství či příživnictví obecně.¹⁷⁹ Podle materiálu tzv. „zvýšená realizace“ těchto delikventních osob a jedinců rozhodně kladně ovlivnila „klid a pořádek a vývoj kriminality“ na celém obvodu Prahy 3, protože většina těchto osob byla vyšetřována „vazební“ cestou. Orgány VB byl celkem prováděn přímý dohled nad 63 osobami, z nichž je 13 vedeno jako recidivisté-fluktuanti. Že šlo o dohled opodstatněný, svědčí ta skutečnost, že z uváděného počtu těchto osob bylo 36 osob realizováno pro kriminální trestnou činnost. Na závěr zpráva konstatuje, že úkoly v oblasti socialistické zákonnosti a veřejného pořádku „jsou plněny v podstatě úspěšně“. Prognóza vývoje totiž prý předpokládá, že další vývoj trestné činnosti v r. 1972 již zůstane pravděpodobně na úrovni roku 1971 a pokud by došlo „k dalšímu vzestupu, byl by tento vzestup jen velmi mírný.“ Dosažené výsledky lze prý hodnotit jako další „pozitivní vývoj v uplatňování vedoucí úlohy KSČ a její právní politiky v činnosti obvodního národního výboru, OO VB, obvodní prokuratury a obvodního soudu v Praze 3.“¹⁸⁰

V únoru 1973 byla na zasedání rady ONV Praha 3 Zpráva o dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku na obvodě za rok 1972 znovu projednávána v kontextu s kontrolou plnění úkolů ONV v Praze 3 „na úseku dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku za rok 1972.“ Ve spolupráci s odborem vnitřních věcí zde komise veřejného pořádku představila souhrnný přehled přestupkové agendy zejména v rámci porušování pravidel socialistického soužití, hádek, rvaček a dalšího menšího výtržnictví, poškozování socialistického vlastnictví, udělování pokut atd. Na základě předložených materiálů se rada shodla, že „Celkově lze práci komise ochrany veřejného pořádku [...] hodnotit dobře, protože, se zlepšila preventivní i represivní činnost [...]“¹⁸¹ Zároveň se opět připomíná již zavedená floskule, aby komise dbala „na zabezpečení realizace koordinovaných opatření“ vyplývajících z předložených dokumentů „v úzké součinnosti“ se společenskými organizacemi národní fronty v obvodě Prahy 3.¹⁸²

¹⁷⁹ ONV Praha 3, 27. dubna 1972. s. 14.

¹⁸⁰ ONV Praha 3, 27. dubna 1972. s. 7.

¹⁸¹ ONV Praha 3, 27. února 1973.

¹⁸² ONV Praha 3, 27. února 1973.

6.5. Kontrolní zpráva o stavu kriminality za rok 1972 a plnění plánu koordinovaných opatření v boji proti kriminalitě

Abychom mohli rozšířit byrokratickou agendu, musíme zmínit jeden z mála dochovaných celistvých materiálů z provenience ONV Prahy 1, který zaujímá časový úsek od května 1973 do ledna 1974. Jako příloha k torzovitým zápisům z rady ONV Prahy 1 se zde dochoval podkladový materiál pro „celkové hodnocení plánu koordinovaných opatření orgánů činných v trestním řízení a ostatních státních orgánů a společenských organizací v boji proti kriminalitě na obvodu Prahy 1“, která obsahuje i problematiku veřejného pořádku.¹⁸³ Na následující pravidelné schůzi na začátku června 1973 byla podobně projednávána tzv. kontrolní zpráva o stavu kriminality za rok 1972 včetně plnění Plánu koordinovaných opatření orgánů činných v trestním řízení a ostatních státních orgánů a společenských organizací Národní fronty v boji proti kriminalitě na obvodě Praha 1.

Ten se bohužel v agendě ONV 1 nedochoval, avšak lze předpokládat, že se jednalo o totožný a standardizovaný dokument rozpracovávaný každoročně na jednotlivých obvodech, tedy i ONV Praha 3.¹⁸⁴ Zmíněná kontrolní zpráva o stavu kriminality a plnění se však dochovala jako příloha zasedání z následujícího roku. Vypovídá tedy jednak o obsahu samotného Plánu koordinovaných opatření [...] v boji proti kriminalitě, zároveň i je neocenitelným dokumentem popisujícím artikulaci fenoménu kriminality i příživnictví na obvodě Prahy 1 v první polovině sedmdesátých let. Hned v úvodní obecné pasáži se konstatuje, že „specifickým problémem centra města je mimořádně vysoká koncentrace kriminality.“ Podle vykonaných analýz dynamika a struktura kriminality na obvodě vykazuje velmi nepříznivé tendence. S odkazem na prostudované statistiky je podle zprávy patrné, že v „šedesátých letech byl zaznamenán nepřetržitý vzestup kriminality, který vyvrcholil v krizových letech 1968 - 1969.“

Avšak s postupující konsolidací společnosti byl údajně v roce 1970 zaznamenán „konečně výrazný pokles kriminality (v průměru o 21,4 %).“ Podle dalších uvedených údajů se v roce 1972 ve srovnání s rokem 1971 je zaznamenáván pokles celkové

¹⁸³ ONV Praha 1, květen 1973.

¹⁸⁴ Viz Plán koordinovaných opatření a ostatních státních orgánů k upevnění veřejného pořádku a boje proti delikvenci v roce 1971.

kriminality o 6,5 %.¹⁸⁵ Pokles odhalených statistické míry kriminality však není vnímán příliš pozitivně, údaje o procentuálnímu poklesu kriminality naopak ukazují, že „odhalování této trestné činnosti budou muset věnovat orgány VB podstatně větší pozornost.“¹⁸⁶ Účinnost boje proti kriminalitě a práce trestních orgánů (zejména VB) při objasňování delikvence jsou podle zprávy negativně ovlivňovány i tím, že velká většina pachatelů obecné kriminality (40 až 50 %) nemá k obvodu Praha 1 jakýkoliv oficiálně doložitelný vztah, tedy že na území obvodu ani nepracuje, ani nebydlí a přijíždí z ostatních míst ČSSR do Prahy čistě jen na základě jejich kriminálních záměrů.¹⁸⁷

V rámci plnění Plánu koordinovaných opatření v boji proti kriminalitě byl jako ze základních úkolů (například vedle ochrany socialistické ekonomiky, delikvence mládeže či potírání alkoholismu) vytyčen i „důsledný boj proti recidivistům a příživníkům.“ Naléhavost této problematiky byla rozbor údajů dodaných obvodní prokuraturou, z nichž vyplývalo, že roku 1972 oproti roku 1971 podíl recidivistů na trestné činnosti dále vzrostl (v roce 1971 ze všech obžalovaných osob bylo 34,4 % recidivistů, následujícího roku pak již 42,5 %). Největší podíl zastoupení recidivy měly trestné činy rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví a krádeže, následované trestným činem příživnictví. Konkrétně u příživnictví se podíl recidivistů oproti roku 1971 zvýšil téměř o 100 %. Tento prudký vzestup byl ovlivněn především tím, že „z jiných krajů přicházejí do středu města Prahy osoby, které řádně nepracují (a) živí se příživnickým způsobem života.“ Podle rozboru statistik jde velmi často i o ženy, které se živí prostitucí. Na základě zvýšení počtu stíhaných příživnických osob, „byla věnována značná pozornost též otázce ukládání trestů za trestné činy příživnictví.“ V roce 1972 byl podle údajů obvodního soudu těmto jedincům až v 70 % případů uložen nepodmíněný trest odnětí svobody, v případě recidivistů se jednalo téměř o 100%.

Na zasedání ONV Praha 1 v říjnu 1973 byla projednávána zpráva o plnění volebního programu Národní fronty obvodu Praha 1. Hovořilo se v ní mimo jiné i o problematice veřejného pořádku v souvislosti s plněním úkolů daných obsáhlou Zprávou o stavu kriminality a ochraně veřejného pořádku za rok 1971 na obvodě Prahy 1 a rovněž

¹⁸⁵ ONV Praha 1, kontrolní zpráva o stavu kriminality za rok 1972. 12. června 1973. s. 1-2.

¹⁸⁶ Tamtéž. s. 6.

¹⁸⁷ Tamtéž. s. 7.

plněním programových bodů výše uvedeného Plánu koordinovaných opatření v této oblasti odsouhlasených na plenární zasedání ONV Prahy 1 v září 1972. Největším problémem plnění stanoveného programu je podle stručné zprávy nedostatečně účinný boj na úseku boje proti některým formám kriminality a ochrany veřejného pořádku, zejména boj proti alkoholismu. Další efektivní postup by v tomto ohledu měl být založen na tom, že předsedou komise pro ochranu veřejného pořádku ONV Prahy 1 bude „předložen návrh na svolání celo-obvodního aktivu k otázkám masově polické práce a preventivně výchovné práce na úseku boje proti kriminalitě a ochraně veřejného pořádku.“¹⁸⁸

V podobném duchu jen částečné spokojenosti s výsledky omezování kriminality hovoří v listopadu 1973 zpráva o plnění již staršího závazného dokumentu (z prosince 1970) z 36. plenárního zasedání městského výboru, který rekapituloval intenzivní práci jednotlivých pražských ONV na podzim roku 1970 v projednávání ožehavého tématu „dodržování socialistické zákonnosti a úkolů na úseku veřejného pořádku“, jejímž výsledkem byly i zprávy o dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku na jednotlivých obvodech.¹⁸⁹ Nicméně v hodnocení plnění jednotlivých úkolů se sice konstatuje, že společným a „soustředěným úsilím“ orgánů činných v trestním řízení se podařilo „zastavit či dokonce v některých případech snížit míru kriminality“, zároveň je však dále rozvedeno, že „dosud nejsou plně využívány všechny možnosti státního donucení a že bude nutno zvýšit účinnost preventivní práce,“ protože je nutno klást mimořádný důraz na „důsledný postih delikvence i na význam předcházení trestné a proti-společenské činnosti.“¹⁹⁰

6.6. Návrh plánu komplexních koordinovaných opatření na úseku boje proti kriminalitě

Vrátíme-li se do prostředí agendy ONV Prahy 3 na schůzi, která se konala dne 22. ledna 1974, byl součástí projednávaných organizačních záležitostí i důležitý dokument, a to Návrh plánu komplexních koordinovaných opatření na úseku boje proti kriminalitě a

¹⁸⁸ ONV Praha 1, karton 10-11, schůze z 2. října 1973

¹⁸⁹ Viz výše Zpráva dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku na obvodě Prahy 3

¹⁹⁰ ONV Praha 1, Karton 11, 27. listopadu 1973

upevňování veřejného pořádku pro zaměření činnosti ONV a ostatních státních orgánů, společenských organizací a výchovných institucí v obvodu Prahy 3, do konce funkčního období v roce 1976. Návrh předložil s. JUDr. Jaroslav Pastorek, předseda komise pro ochranu veřejného pořádku, který byl rovněž přizván k projednání.¹⁹¹ V jeho úvodu se proklamativně píše, že „závěry a usnesení XIV. sjezdu KSČ a jednotlivá usnesení UV KSČ zabývající se uplatňováním právní politiky KSČ [...] jsou v současné době základními dokumenty při dalším upevňování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku v naší socialistické společnosti.“ Jejich konkrétní uskutečnění pak tradičně rozpracovávají a zabezpečují na obvodu Prahy 3 jednotlivá usnesení obvodního výboru KSČ a ONV v Praze 3.¹⁹²

Podle dokumentu zkušenosti, které byly státními orgány, zejména orgány činnými v trestním řízení, orgány na obvodní úrovni ukazují, že „stav kriminality je stále ještě neuspokojivý.“ Závažným protisociálním jevem údajně zůstává „hrubé porušování státní a pracovní disciplíny, narušování občanské kázně (nebo) trestné činy proti majetku v socialistickém vlastnictví.“ Alarmující jsou i nepřiliš viditelné výsledky boje proti alkoholismu a dostatečná péče není věnována ani údajně „osobám-společensky nepřízřivým, zejména pokud jde o post-penitenciární péči u narušených osob, u občanů cikánského původu narušujících veřejný pořádek a u osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, hlavně u speciálních recidivistů“¹⁹³

Ve zpracovaném materiálu se celkově doporučuje a ukládá vedoucím pracovníkům odborů a komisí, ředitelům stranických organizací i obvodním orgánům činným v trestním a soudním řízení a dalším, aby pokračovali v trendu, který je vytyčen dříve přijatými usneseními a aby se snažili v různých formách a podobách zkvalitnit a zefektivnit svoji práci. Například pro orgány činné v trestním řízení včetně obvodního soudu to znamená, že by měly dále zkvalitnit svou činnost „v odhalování vyšetřování a náležitém postihu pachatelů trestných činů, přečinů a porušovatelů socialistické zákonnosti a veřejného pořádku.“¹⁹⁴

¹⁹¹ ONV Praha 3, 22. ledna 1974. s. 1.

¹⁹² ONV Praha 3, 22. ledna 1974. s. 1.

¹⁹³ ONV Praha 3, 22. ledna 1974. s. 2.

¹⁹⁴ ONV Praha 3, 22. ledna 1974. s. 4-5.

Tímto dokumentem se specifikovala i činnost komise pro ochranu veřejného pořádku při ONV v Praze 3. Vymezení její funkce souviselo s tím, že měla „kontrolovat stav socialistické zákonnosti a veřejného pořádku v obvodě, upozorňovat na jejich porušování a v součinnosti s ostatními státními orgány a společenskými organizacemi koordinovat preventivně výchovnou činnost a právní propagandu s cílem prohlubovat právní vědomí lidí.“ Nový dokument v tomto smyslu určil několik obecných bodů a dimenzí souvisejících s ochranou veřejného pořádku, které měla komise ve své převážně koordinační a kontrolní aktivitě vykonávat. Podle Plánu se jednalo například o ochranu socialistického zřízení v naší zemi, ochranu socialistické ekonomiky, ochranu dětí a mládeže před škodlivými vlivy prostředí, v němž žijí; o boj proti alkoholismu, o péči o osoby společensky nepřizpůsobené a o prohlubování právního vědomí občanů v obvodě Prahy 3.¹⁹⁵

V případě obecných problémů ochrany veřejného pořádku se měla komise vyznačovat důsledným řešením všech otázek směřujících k dalšímu „upevnění socialistické zákonnosti a veřejného pořádku“, a to za účasti „zástupců státních orgánů, společenských organizací a výchovných institucí, [...] inspekce veřejného pořádku a členů aktivu veřejného pořádku při občanských výborech a soudců z lidu“, v celkové rovině pak „náležitým postihem osob narušujících veřejný pořádek páčáním trestných činů a přečinů a přestupků.“¹⁹⁶ Zároveň komise byla tradičně proklamativně pověřena, aby prováděla ve zvýšené míře kontrolu plnění úkolů na úseku boje proti kriminalitě a dodržování veřejného pořádku a předkládala radě zprávu o plnění úkolů vždy s ročním vyhodnocením stavu socialistické zákonnosti a veřejného pořádku na obvodě.¹⁹⁷ Na závěr Návrh plánu komplexních koordinovaných opatření na úseku boje proti kriminalitě a upevňování veřejného pořádku ve shodě s étosem „koordinace“ vypichuje, že v boji s příčinami kriminality a porušováním veřejného pořádku je nutno trvale zajišťovat „úzkou spolupráci všech příslušných orgánů ONV, ostatních státních orgánů a dalších organizací a institucí.“¹⁹⁸

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ ONV Praha 3, 22. ledna 1974. s. 10.

¹⁹⁷ ONV Praha 3, 22. ledna 1974.

¹⁹⁸ ONV Praha 3, 22. ledna 1974. s. 12-13.

Na základě schválení tohoto dokumentu byly ještě projednány další dílčí kroky, které by se týkaly rozběhnutí jeho zavádění v praxi. Součástí bylo rozpracování podrobného plánu a harmonogramu úkolů pro jednotlivé orgány a jejich zástupce v čele s komisí pro ochranu veřejného pořádku na následující pololetí a časově nejbližším vytyčeným úkolem se stalo svolání porady „odpovědných zástupců podniků a organizací obchodu a služeb, společenských organizací a jiných orgánů řízených ONV za účasti zástupců obvodní prokuratury, obvodního soudu, obvodního oddělení VB.“¹⁹⁹

6.7. Zpráva o dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku za rok 1973

Na konci května 1974 byla po měsíčním odkladu na žádost komise pro ochranu veřejného pořádku z důvodu zaneprázdněnosti obvodního prokurátora i předsedy obvodního soudu projednávána na zasedání rady ONV Prahy 3 Zpráva o dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku na obvodě Prahy 3 za rok 1973.²⁰⁰ Hned v úvodní pasáži se začíná již zavedenou tezí, že „plán koordinovaných opatření orgánů státní moci v Praze 3 zahrnuje veškeré politické požadavky kladené na mocenské orgány, (tedy) soustavně upevňovat soc. zákonnost, stále účinněji bojovat proti kriminalitě, prohlubovat právní vědomí občanů zvyšováním preventivně výchovné práce.“ Cílem pracovníků mocenských orgánů podle dokumentu je a bude neustále vštěpovat občanům „úctu k zákonům, které vyjadřují zájem pracujících, a které jsou zde na jejich ochranu.“ V textu je dále apelováno, že „budeme vychovávat občany též represí k tomu vědomí, že žádný delikt nezůstane bez postihu a že postih musí odpovídat intenzitě útoku a závažnosti porušení socialistických právních norem.“²⁰¹

V celkovém vyhodnocení roku 1973 poukazuje dokument na „příznivé vývojové tendence“ v práci veřejné bezpečnosti obvodní prokuratury a obvodního soudu. I přes to, že z výsledků zprávy je stav kriminality, „negativních jevů a trestné činnosti“ stále neutěšený, nelze to považovat za zhoršování stavu. Podle dokumentu totiž na všech „úsecích dochází k intenzivnímu zlepšování kontrolní činnosti, dozoru ostrahy a vyhledávání delikvence.“ Tato skutečnost tak prý může vyvolat v některých oblastech

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ ONV Praha 3, 2. a 16. dubna 1974.

²⁰¹ ONV Praha 3, 28. května 1974. s. 1.

„zdánlivě zvýšení počtu delikventů, aniž by tato čísla představovala celkové zhoršení stavu v oblasti veřejného pořádku a kriminality.“²⁰²

Základní čísla obsažená v příložených statistikách z provenience VB a prokuratury tedy ukazují, že vývoj kriminality měl v roce 1973 na obvodu Prahy 3 stoupající tendenci. Vývoj kriminality však podle statistiky obvodního soudu má „tendenci klesající.“ Uvedené rozdíly jsou v důvodové zprávě vysvětleny například „lepší organizační a taktickou prací pracovníků Veřejné bezpečnosti,“ která byla umožněna konsolidací útvarů VB po společenské krizi roku 1968, a to i na úrovni obvodních oddělení. Podle zprávy stoupla díky tomu objasněnost trestných na 66,6 % v roce 1973 (pro porovnání průměr Městské správy VB v Praze byl toho roku 48,3 %).²⁰³ Jak ve statistických údajích stojí, pokud jde o např. o kriminalitu mravnostní (jejíž součástí je i příživnictví) je třeba si podle důvodové zprávy uvědomit, že tato "kriminalita je středem pozornosti občanů a výsledky v objasňování mají vliv na veřejné mínění." Objasněnost veřejné bezpečnosti v tomto případě je naštěstí relativně vyšší než u ostatních trestných činů, činí 95,9 %, což souvisí s velkým zájmem trestních orgánů o její potírání. V případě příživnictví byl podle statistiky vývoj oproti minulému roku kupodivu klesající. Objasněných trestných činů příživnictví bylo v roce 1973 v rámci obvodního soudu 52, zatímco v roce 1972 to bylo 71 případů, což je zhruba o třetinu menší pokles.²⁰⁴

U přečinů došlo podle závěrů ze statistických údajů k podstatnějším zvýšení počtu celkem stíhaných pachatelů v r. 1973 proti roku 1972, a to o 17,43 %.²⁰⁵ Podle výkladu ve zprávě došlo ke zvýšení počtu postihu přečinů, protože byla jak se strany obvodní prokuratury, tak i ze strany orgánů veřejné bezpečnosti věnována zvýšena „pozornost“ k tomuto typu delikvence a bylo rovněž „důsledněji zkoumáno“ a rozlišováno zda věci, které jsou postupovány orgánům národního výboru k řešení, nemají být projednávány jako přečin trestními orgány. Mimo to došlo „ke zvýšení iniciativy orgánů VB při vyhledávání přečinů podle § 8 zák. č. 150/69 Sb.“ Pozitivním trendem podle zprávy je, že trestná činnost mladistvých pachatelů má sestupný trend. V roce 1973 poklesla totiž tato

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ ONV Praha 3, 28. května 1974. s. 2.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ ONV Praha 3, 28. května 1974. s. 3-4.

trestná činnost o více jak 20 % ve srovnání s minulými léty. Negativním a velice alarmujícím jevem je však stále vysoký podíl recidivistů na spáchané trestné činnosti. Podle statistiky z 530 odsouzených pachatelů bylo v roce 1973 282 recidivistů, to znamená 53,2 % oproti roku 1972, kdy procentuální poměr recidivistů činil 35,2 %.²⁰⁶

V závěrečném hodnocení roku 1973 dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku se konstatuje, že se „zlepšila výslednost úsilí boje proti kriminalitě.“ V pozitivním duchu se říká, že získané poznatky (kladné i záporné) by měly sloužit „všem zainteresovaným orgánům pro poučení a další zlepšení jejich práce.“ Podle hodnocení by hlavní pozornost trestních orgánů, zejména VB, měla být věnována „zajištění bezpečnosti ulice, obraně ekonomiky a majetku občanů.“ Rovněž bude třeba „nesmlouvavými zákroky postupovat proti příživníkům, výtržníkům, násilníkům,“ a pokračovat v upevňování aktivity pracovníků VB a získávat k boji proti narušitelům pořádku občany.²⁰⁷

6.8. Od konkretizaci plánu komplexních koordinovaných opatření ke zprávě o dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku za rok 1974

V listopadu 1974 se na schůzi ONV Prahy 3 zabývala komise pro ochranu veřejného pořádku návrhem na doplnění a konkretizaci plánu komplexních koordinovaných opatření na úseku boje proti kriminalitě a upevňování veřejného pořádku. Podle návrhu mělo jít o doplnění, či lépe řečeno „rozšíření a hlubší konkretizaci některých úkolů, a to směrem [...] k organizacím řízeným Obvodním národním výborem v Praze 3“, a to ve většině oblastí včetně „úsilí o zvýšení kázně, disciplíny, pořádku a čistoty.“ V rámci opatření v boji proti některým příčinám kriminality, šlo o dosažení toho, aby se „otázky ochrany veřejného pořádku a boje proti delikvenci a jejím příčinám dostávaly pravidelně na pořad jednání odvětvových komisí ONV.“ Zároveň bylo připomenuto, že i v těchto komisích je třeba provádět pravidelné rozborů situace a přijímat opatření sledující snížení delikvence v rámci odvětví i přímo přispívající k boji proti jejím příčinám.²⁰⁸ Důležitým bodem jednání bylo, že je třeba pokračovat v budování aktivů ochrany

²⁰⁶ Tamtéž. s. 4-5.

²⁰⁷ Tamtéž. s. 7.

²⁰⁸ ONV Praha 3, 19. listopadu 1974.

veřejného pořádku při občanských výborech, a vést je „k větší samostatnosti v práci a iniciativnímu řešení konkrétních případů porušování veřejného pořádku ve volebních obvodech.“²⁰⁹

Na předvánočním plenárním zasedání ONV v rámci rekapitulace činnosti jednotlivých komisí projednává rovněž kontrolní zpráva o činnosti komise pro ochranu veřejného pořádku při „zajišťování úkolů vyplývajících z plánu koordinovaných opatření za upevnění socialistické zákonnosti a veřejného pořádku v obvodu Prahy 3.“²¹⁰ Kontrolní zpráva rekapituluje jednotlivé oblasti a body její agendy, kromě jiného „zabezpečení účinné výchovy osob společensky nepřizpůsobených, zejména pokud jde o speciální recidivisty, páchající opětovně úmyslné trestné činy stejné povahy, [...] a osoby jinak narušené.“ Dalším úkolem pak mělo být "zabezpečení čistoty a veřejného pořádku za pomoci VB, [...] a členů aktivu veřejného pořádku při občanských výborech. Důvodem zvýšené pozornosti v tomto smyslu mělo být zejména nadcházející „období příprav 30. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou.“²¹¹

V příloženém dokumentu se rovněž vyhodnocuje činnost a práce aktivů veřejného pořádku při občanských výborech ONV v Praze 3. Zhodnocení má nepříliš pozitivní vyznění, protože i když bylo v té době nahlášeno v rámci obvodu do aktivů veřejného pořádku 212 členů, „počet soudruhů, který [...] efektivně pracuje, je daleko menší.“ V této souvislosti hodnocení zmiňuje, že řada aktivů pracuje velmi dobře, zvláště tam, kde je „aktiv složen z příslušníků jednotky PS VB a soudců z lidu. Na druhé straně některé připomínky občanů ukazují, že ne všechny aktivity správně spolupracující s MO VB.“ Neuspokojivý stav u některých aktivů tak měl být řešen tak, že občanské výbory, jejichž aktivity nepracují podle vytyčených plánů, budou vyzvány, aby „vysvětlily svůj nezájem.“²¹²

V únoru 1975 byla zasedání ONV Prahy 3 přijata tzv. opatření z realizace závěrů zasedání z listopadového pléna ÚV KSČ a zároveň i pléna OV KSČ v Praze 3 na konci ledna 1975. Tato opatření se rovněž dotkla i oblasti boje proti kriminalitě. Jako trvalé

²⁰⁹ ONV Praha 3, 19. listopadu 1974.

²¹⁰ ONV Praha 3, 17. prosince 1974.

²¹¹ ONV Praha 3, 17. prosince 1974.

²¹² ONV Praha 3, 17. prosince 1974.

úkoly se uvádí například nutnost „plně rozvinout práci aktivu ochrany veřejného pořádku a PS VB při řešení otázek veřejného pořádku“ a také obecně spojovat „preventivní a represivní činnost národního výboru s cílem docílovat větší účinnosti a výslednosti v boji protispolečenskou delikvencí, k ochraně veřejného pořádku a zlepšování úrovně socialistického soužití.“²¹³

V dubnu 1975 byla na pravidelné schůzi projednávána „výroční“ zpráva o dodržování socialistické zákonnosti a veřejného pořádku a plnění plánu koordinačních opatření za rok 1974. S tradičním odkazem na předchozí usnesení ONV i závěry vyšších instancí, ať už pražského městského výboru či samotného ÚV KSČ jako bylo listopadové plénum „z minulého roku 1974, které vytyčilo řadu významných obecných úkolů pro státní orgány.“ Zpráva zdůrazňuje, že je třeba sledovat linii, kde úspěšnost „práce státních orgánů bude do velké míry záviset na aktivní spoluúčasti pracujících v boji za pořádek a kázeň“. Za jeden z naléhavých úkolů se počítá pochopitelně i „energický a koordinovaný boj proti kriminalitě, včasný a rozhodný postih pachatelů trestných činů.“²¹⁴

Na základní již tradiční analýzy situace se podle zprávy ukázalo, že „závažným protispolečenským jevem zůstává i nadále hrubé porušování státní a pracovní disciplíny, narušování občanské kázně, (a také) trestné činy proti majetku v socialistickém vlastnictví.“ Navzdory klesajícím statistickým ukazatelům má podle zprávy kriminalita na obvodě Prahy 3 stoupající tendenci. Pokles statistické kriminality byl podle zprávy jednak ovlivněn na úrovni agendy obvodního soudu amnestií presidenta republiky z 23. 2. 1973. Statistické snížení kriminality bylo ovlivněno i tím, že v uplynulém roce „musela oddělení VB Praha 3 řešit celou řadu mimořádně závažných úkolů celo-městského charakteru“ jako byly různé razie a akce v rámci potlačování a prevence kriminality při oficiálních a veřejných událostech.²¹⁵

Jak zpráva blíže uvádí, celkové snížení se promítlo i do statistických údajů kriminality mravnostní, která je „středem pozornosti veřejného mínění“, proto jí byla věnována

²¹³ ONV Praha 3, 18. února 1975.

²¹⁴ ONV Praha 3, 3. dubna 1975.

²¹⁵ Stoupající míra kriminality je odvozována od řečených případů obvodní prokuraturou. Zatímco v roce 1973, to bylo 1843 případů, o rok déle již 2065. Viz Zpráva, ONV Praha 3, 3. dubna 1975.

značná pozornost na úrovni „celopražské“ i se zapojením a pozice místních policejních orgánů. I to má být důvodem poklesu počtu některých trestných činů tohoto typu ve statistických údajích na obvodní úrovni, včetně příživnictví. Klesající tendenci ukazují například statistika odsouzených za trestný čin příživnictví, která mezi lety 1972-74 zaznamenala početní pokles v tomto sledu – 71, 52, 42. V roce 1974 bylo stíháno celkem 82 osob, což znamená, že pouze polovina z nich byla nakonec odsouzena.²¹⁶

Zpráva se rovněž podrobně zabývá specifickou „kriminální“ lokalitou, která je spjata s především se zločinností hospodářského rázu, krádežemi, ale obecně koncentrací zločinnosti, recidivistů a kriminálních osob a kvůli kterému je na obvodu Prahy 3 zvyšována míra kriminality. Je to zdejší umístění Nákladového nádraží Praha-Žižkov. Jak zpráva uvádí, v průběhu roku bylo tomuto objektu věnováno mnoho pozornosti a situace byla "předmětem jednání štábu OO VB i mezirezortních porad."²¹⁷ Nákladové nádraží však nebylo jedinou příčinou vysoké míry kriminality na obvodě Prahy 3. Příčiny lze hledat i vlivem rozsáhlé proměny Žižkova a vznikající nové výstavbě. Na ní se podle zprávy v určité míře podílejí i dělníci a zaměstnanci fluktuující za prací, kteří rovněž mají kriminální potenciál a mnohdy i minulost. Jak jinými slovy zpráva uvádí, „hospodářská kriminalita je do určité míry ovlivněna asanačními pracemi na Žižkově, které soustřeďuje mimopražské pracovníky, o kterých nelze mít přesný přehled.“²¹⁸

V dokumentu k hlavním úkolům ONV Prahy 3 pro zbytek roku z června 1975 rovněž figuruje plán práce pro komisi veřejného pořádku. V jeho výčtu figuruje široké spektrum problémů, jako jsou ochrana socialistického společenského zřízení, ochrana socialistické ekonomiky, ochrana dětí a mládeže před trestnými činy proti rodině a mládeži a před škodlivými vlivy ve výchovné práci s mládeží, boj proti trestné činnosti spáchané pod vlivem alkoholu a toxických prostředků, boj proti požarovosti, výbuchům a haváriím atd. Toto penzum problémů, které mělo být v různé míře a intenzitě součástí agendy, svědčí o proměně a rozšíření kompetencí i zvýšené odpovědnosti komisí veřejného

²¹⁶ ONV Praha 3, 3. dubna 1975.

²¹⁷ Žižkovské nákladové bylo kriminálně problémovou lokalitou dlouhodobě. Zajímavým dokumentem je expresivní popis policejní razie proti vykrádání vagónů z roku 1971. Viz článek *Půlnoční razie*. In *Večerní Praha*, 8. března 1971 s. 3.

²¹⁸ Tamtéž.

pořádku. Součástí úkolů komise měla být i „účinná výchova osob společensky nepřizpůsobených - zejména recidivistů,“ dále právní propaganda v boji proti kriminalitě ve spolupráci se soudci z lidu, členy Pomocné stráže Veřejné bezpečnosti, členy aktivů veřejného pořádku při občanských výborech a všech společenských organizací.“²¹⁹ V posledním dokumentu roku 1975 týkajícího se problematiky veřejného pořádku, což byl plán práce orgánů v roce 1976, se uvádí, že „v souladu se závěry XIV. sjezdu a listopadového pléna ÚV KSČ v roce 1974“ by komise veřejného pořádku ONV Prahy 3 měla dále „zdokonalovat působení socialistických státních orgánů a zvyšovat účinnost jejich práce na základě zpracovaných zásad k organizaci boje proti kriminalitě.“²²⁰

Jak tyto poslední informace z materiálů ONV Prahy 3 ukazují, artikulace problematiky „veřejného pořádku“ v rámci obvodní agendy (i přes rétorické a proklamativní snahy o zapojování obvodních orgánů i samotných občanů) se v průběhu prvních let normalizace postupně přesunula na každodenní témata, jako byla ochrana socialistické ekonomiky, výchova mládeže, péče o veřejná prostranství atd. Hlavním nositelem „koordinovaného“ boje proti kriminalitě a „udržování veřejného pořádku“ a „socialistické zákonnosti“ se čím dál více stávaly orgány a instituce činné v trestním řízení, tedy policii (VB), prokuratury a soudy. Následující kapitola se zaměří na bližší popis toho, jak docházelo k potírání a zachytávání kriminality v každodenní praxi. Velmi záhy v průběhu „konsolidace“ se nástrojem k omezování kriminality staly policejní „akce“, plošné zátahy či tzv. razie.

²¹⁹ ONV Praha 3, 17. června 1975.

²²⁰ ONV Praha 3, 18. prosince 1975.

7. Vyhlášený boj příživníkům: Bezpečnostní razie a akce proti kriminalitě v Praze

V jednom z úvodníků Kriminologického sborníku z roku 1972 popisuje tehdejší hlavní velitel VB, Zdeněk Rajchart, stěžejní oblasti úkolů, které tento policejní orgán mají čekat v následujících letech. Zároveň v souvislosti s rekapitulací činnosti VB po XIV. sjezdu se Rajchart věnuje i hodnocení předešlých „krizových“ let. Jak v článku rozvádí, vývoj bezpečnostní situace v posledních letech „nebyl pro práci Veřejné bezpečnosti příznivý.“ Jedním z hlavních průvodních jevů „krizového období“ bylo totiž neustálé zvyšování míry trestné činnosti (a především její) koncentrace v československých městech. Objasněnost případů obecné kriminality od roku 1966, s odvoláním na statistická data, „měla stále klesající tendenci“ a teprve od roku 1970 „se podařilo docílit obratu“ a „zvýšila se celkově objasněnost u trestných činů.“ Jen díky postupně zlepšující se činnosti „konsolidovaných“ policejních orgánů v rámci boje proti kriminalitě s využitím celostátních i místních pátracích akcí došlo k tomu, že „anti-socialistickým silám bylo znemožněno využít jejich zpolitizovaných kriminálních živlů“ pro svoje záměry.²²¹

Tzv. „akce“, „úder“, „razie“ či zátahy se staly jednou z typických součástí normalizační represivní politiky a zavedených policejních postupů. Navazovaly na osvědčenou praxi bezpečnostních orgánů z šedesátých let, avšak v období vrcholící reformy byly kritizovány, až údajně v roce 1968 byly v rámci agendy policejních orgánů pozastaveny. Ovšem, s „normalizací poměrů“ a s vývojem situace v průběhu let 1969–1970 se bezpečnostní orgány k „akcím“ vrátily a začaly „organizovat poměrně často mimořádná bezpečnostní opatření, aby tak byla paralyzována činnost deklasovaných elementů a zabráněno jejich využití pro cíle našich nepřátel.“²²² Tato metoda bezpečnostních složek se v následujících letech stala účinným nástrojem „boje s obecnou kriminalitou“, a k zajišťování „klidu a veřejného pořádku v období, kdy je to zvlášť potřebné.“²²³

Následující kapitola se zaměří na vylíčení několika aspektů spjatých s policejními akcemi či raziiemi proti „příživníkům“. Jednak se bude snažit sledovat, při jakých příležitostech

²²¹ Úkoly veřejné bezpečnosti na rok 1972. In Kriminologický sborník, ročník XVI/1972, č. 1. s. 5-9.

²²² Z krátkého textu Karla Kalivody. In Kriminologický sborník, ročník XV/1971, č. 11. s. 641-43.

²²³ Tamtéž.

byly policejní zátahy na „příživnické živly“ realizovány, protože v určitých obdobích mělo být pro policejní orgány „velmi významným úkolem s politickým dosahem“ zabezpečení veřejného klidu a pořádku, obzvláště v Praze. Jednalo se o různá výročí, významné veřejné události politického a obecně společenského charakteru. Zároveň více než předchozí kapitola, se následující text ponoří do jazykového kontextu, protože dochované texty v rámci mediálního diskursu (v našem případě kriminální rubriky v periodiku Večerní Praha) jsou vskutku „šřavnatým“ zdrojem dobového slovníku společenské exkluze a marginalizace, ať už máme na mysli například sousloví typu „parazité“, „cizopasnici“ či „vředy“ na „těle města“ a mnoho dalších.²²⁴ Jednou z častých tendencí se v oficiálním mediálním diskursu v posrpnovém Československu stala snaha o očerňování a diskreditaci společenských nepokojů a protisovětských (či protinormalizačních) demonstrací a projevů odporu.

7.1. Neklidný rok 1969 a „příživníci“

Jak již bylo uvedeno v kapitole o problematice „veřejného pořádku“ a „boje proti kriminalitě“ ve světle pramenů pražských ONV, využity byly spíše psychologizující metody hrající na notu pozitivního „zachování klidu“, „pořádku“ a „rozhvahy“ proti kontra-revolučním, zločinným a kriminálním akcím vyvolávajícím jen „chaos“ a pokoušejícím se rozvrátit socialistické zřízení atd. Součástí toho bylo i propojování projevů politického odporu a nepokojů s „kriminálními živly“ a „příživníky“ jako je tomu v událostech okolo srpna 1969. V rubrice „Večerní Praha si myslí“ se 4. září objevil až podivuhodný článek s prostým názvem Příživníci. Jak hned na začátku autor textu, jistý Václav Otto Král, konstatuje, v paragrafu 203, který odpovídá trestnému činu příživnictví „jsou zabydleny prostitutky s podvodníky, kuplířky a neděláci, prostě parta k pohledání,“ přičemž „jejich rejdištěm je neklid, nejistota, srocení a hlavně velké město, kde je nikdo nezná.“ Podle článku nebyla náhoda, že v nedávných událostech na ulicích Prahy a některých dalších měst „si odehráli svoji úlohu.“ Jak článek rozvádí, bylo by nenormální, kdyby „nevyužili a přímo nevyvolávali situace, ve kterých se cítí jako ryba

²²⁴ Poněkud omezujícím aspektem této kapitoly je to, že nebyly k akcím nalezeny žádné archivní materiály z provenience Veřejné bezpečnosti. Pozn. autora.

ve vodě.“ Jsou totiž schopni „vykřikovat vše — to, čemu vůbec nerozumějí — bojují svými metodami za své zločinné plány.“ Jejich taktikou je totiž to, že se schovávají za anonymitu davu, a že „zneužívají důvěryhodnosti nebo hlouposti svých bližních.“

Článek připomíná, že jsou to ty typy osob, které „pod vlasteneckými hesly vybíraly před rokem u sochy sv. Václava almužny na věnce, aby se za tyto peníze mohli opíjet“ i ti, kteří pod „vlasteneckým názvem otevřeli nevěstinec v maringotce ve Vrchlického sadech.“ Jsou to jednoduše prý „kumpáni paragrafu 203, kteří na obrtlíku zamění hesla o demokracii a svobodě za jakákoliv jiná.“ Značně expresivně laděný článek pak rozvádí, že nejsou jevem novým. Spíše naopak, vždy se „příživovali na úkor společnosti i na úkor ideálů.“ Podle textu neexistovala v dějinách revoluce, v které by nesehráli „špinavou úlohu“, ať už v národních revolucích francouzských, v největší revoluci lidstva roku 1917, ale i pod názvem lumpenproletariát „v třídních bojích předmnichovské republiky.“ Článek se v závěru přiklání k nutnosti tvrdého postupu k takovým to jevům. Vyzývá k tomu, aby „zmizeli nejen z Prahy, ale ze socialistické společnosti vůbec.“²²⁵

Incident vybírání „almužny na věnec“ zmíněný Václavem Otto Králem, jedním z dalších příkladů spojení „příživnických živelů“ s politickými událostmi je incident, který se odehrál ve zjištěném období následujícím po aktu sebeupálení Jana Palacha v lednu 1969, a který popisuje článek s názvem „Vybrané hnízdo v maringotce“ s trojím podtitulem „Kdo všechno se vydává za studenty. Kradli peníze sbírané u sochy sv. Václava. Orgie deklasovaných živelů“.²²⁶ V textu jsou vylíčeny okolnosti policejního zátahu proti „deklasovaným živelům“ a „spodině“ v okolí pražského Hlavního nádraží, přičemž bezpečnostní složky narazily i na podezřelou maringotku ve Vrchlického sadech na Vinohradech. Podle ironicky laděného textu se v maringotce „usadil štáb tzv. jednoty bojovníků za svobodu, [...] z nichž mnozí vychodili šestou obecnou třídu a byli několikrát trestáni pro vážné majetkové delikty, pro příživnictví atd.“

Většina těchto delikventů a osob s kriminální minulostí pocházela z mimopražských krajů a „do Prahy přijeli jen tak.“ Když prý zjistili, že v hlavním městě probíhá u sv. Václava pietní akt, využili příležitosti a začali vybírat peníze právě pod zástěrkou

²²⁵ Večerní Praha, 4. září 1969. Příživníkům se přímo v srpnu 1969 věnoval text v jedné z kriminálních rubrik, který vyšel pod názvem *Město útočištěm příživníku?* Viz VP, 27. srpna 1969.

²²⁶ Večerní Praha, 31. ledna 1969, s. 2.

veřejné sbírky. Podařilo se jim prý získat takové částky, že „kouřili „ameriky“, chodili „debužírovat“ do restaurací a hotelů, kupovali alkohol, jezdili taxíky atd.“ V uvedené maringotce měli podle vyšetřování nejen sídlo, ale doslova i „veřejný dům, kde se některý den vystřídalo až 27 dvojic.“ Šéfem povedené party měl být třikrát soudně trestaný recidivista, který nedokončil základní školu a nakonec dělal závozníka v Uhelných skladech. Při zadržení jeden z „výtečníků“ prý prohlásil, že v Praze „demonstroval jménem dělnické třídy.“ Text je uzavřen slovy, že „celý tento nechutný případ ukazuje, že se na hlubokých citech poctivých lidí pokusily přiživovat deklasované živly.“²²⁷ Ve stejném vydání *Večerní Praha* se případu věnoval i rozhovor s městským prokurátorem. Ten ve svých odpovědích týkajících se stavu „veřejného“ pořádku v nedávných týdnech v období po činu Jana Palacha mimo jiné uvádí, že vazebně stíháni byli rovněž mladíci „podezřelí ze zneužití peněz vybíraných u pomníku.“ Podle prokurátora se ukázalo, že akci „zneužili různí recidivisté, příživníci“, přičemž podle něj je třeba zmínit, že „šest zadržených dívek bylo předáno k Apolináři.“²²⁸

Zhodnocení tohoto výjimečného případu se nachází rovněž v *Kriminalistickém sborníku*. Zde již figuruje místy až mrazivě zarážející snaha propojit kriminální podsvětí s demonstracemi a událostmi, které následovaly po činu Jana Palacha.²²⁹ Aby nebyla tato zmínka vytržena z kontextu, je citována celá.

„Velmi seriózním posouzením se zjistilo, že k vlastním akcím byli ve značné míře využiti deklasované živly, kriminální elementy a recidivisté, a to nejen domácí, ale sjížděli se sem z celé republiky. Jedním z organizátorů sbírky na pomník Palacha na Václavském náměstí byl např. mnohonásobně trestaný mladík z Ostravy. Čestnou stráž u pomníku knížete Václava držely známé prostitutky, které dojížděly do Prahy z Ústecka. A i některé další případy, jako např. sebevražda, kterou podle vzoru Palacha přijel do Prahy

²²⁷ *Večerní Praha*, 31. ledna 1969, s. 2.

²²⁸ Dozvuky rušných dnů. Na akcích studentů se přiživili paraziti. In *Večerní Praha*, 31. ledna 1969, s. 3.

²²⁹ K celkovému kontextu viz BLAŽEK, Petr a kol. *Jan Palach '69*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2009.

spáchat chlapec z Ostravska (tj. Jan Zajíc, pozn.), potvrzují, že hlavní město bylo a dosud je pro tyto elementy velmi přitažlivé.“²³⁰

V dalších měsících roku 1969 nabraly razie proti „kriminálním“ a „příživnickým žvlům“ na intenzitě, jak předjímá článek z konce února 1969, kde po obligátním popisu výsledku pátrání po příživnících stojí: „Jak jsme byli dnes dopoledne na městské správě VB informováni, nebyla to v letošním roce akce poslední. Snahou policie totiž je očistit Prahu od žvlů, které jsou mnohdy postrachem Prahy.“²³¹ Jednou z těchto akcí byla např. i třídní razie proti pražským „kriminálním žvlům“, při které bylo předvedeno celkem 332 osob, 31 jich skončilo ve vazbě, 19 na venerologickém oddělení. Zároveň z toho bylo podle zaznamenané statistiky mimo jiné i 14 recidivistů, 15 jich nemělo bydliště a 79 bylo bez zaměstnání. Celkově bylo po této akci objasněno 27 případů trestného činu příživnictví, z toho 14 za prostituci.²³² Podobně rozsáhlou akci provedly bezpečnostní orgány na konci června se zaměřením na oblast Žižkova. Předvedeno bylo celkem 457 osob a z toho 202 zadržených nikde nepracovalo a 58 žen bylo podezřelých z prostituce. Kriminální zpráva ve Večerní Praze k této statistice dodává, že navzdory ráznosti policejního zásahu byla tato akce nenápadná a „občané si ani ničeho nepovšimli.“²³³

Rok po lednových událostech sebeupálení Jana Palacha, a následného oživení protinormalizačních demonstrací a protestů v lednu a únoru 1969, se státní orgány zřejmě obávaly opakování situace. V rámci ONV Prahy 1 bylo významným bodem jedné z prvních lednových schůzí obvodní rady i projednávání nutnosti bezpečnostních opatření „pro zajištění veřejného pořádku při výročí úmrtí studenta Jana Palacha.“²³⁴ Součástí těchto „opatření“ byl pravděpodobně i noční zásah VB, která si v Praze „posvítla na různá individua v lokálech a potulující se po ulicích města.“ V průběhu noci mělo být předvedeno příslušníky VB na 380 lidí, z toho 33 recidivistů, 24 prostitutek a 76 zadržených bez pracovního poměru. Zprávu ukončuje důrazný závěr, že „taková

²³⁰ Kriminologický sborník, ročník XV/1971, č. 11. s. 642.

²³¹ Večerní Praha, 18. února 1969. s. 2.

²³² Zásah proti kriminálním žvlům. In Večerní Praha, 30. dubna 1969. s. 2.

²³³²³³ Zásahy proti podsvětí. Tamtéž. 4. července 1969, s. 2.

²³⁴ ONV Praha 1, Bez sig. Karton, 13. 1. 1970

očista hlavnímu městu jediné prospívá.“²³⁵ Jeden z dalších takových „zátahů“ se uskutečnil ve dnech 12. a 13. března a byl namířen proti „povalečům, flákačům a různým recidivistům,“ kteří se ukřývali „v doupatech“ a na nádražích. Zadrženo bylo celkem 464 osob, přičemž podle otištěného článku řada z nich „vůbec nepracuje, a přitom si žije blahobytným životem, inu, přiživují se všelijak.“²³⁶

7.2. Akce proti „příživníkům“ v poslední třetině roku 1970

Výrazným obdobím represe namířené vůči „příživníkům“ a „kriminálním živlům“ byly poslední měsíce roku 1970. V té době byla na základě požadavku ÚV KSČ na zasedáních pražských obvodních národních výborů ve spolupráci se zástupci justice i bezpečnostních složek intenzivně projednávána právě problematika kriminality, udržování veřejného pořádku a socialistické zákonnosti.²³⁷ Vrcholem bylo svolání plenárního zasedání městského národního výboru i za přítomnosti čelních funkcionářů jednotlivých pražských ONV. Tehdejší primátor Zdeněk Zuska v jednom z tehdejších rozhovorů ve Večerní Praze uvedl, že ke svolání tohoto plenárního zasedání vedla čelní funkcionáře městského výboru především ta skutečnost, že „se v našem městě pohybuje až příliš mnoho darmošlapů, příživníků a chuligánů, zkrátka lidí, kteří [...] narušují veřejný pořádek.“ Zároveň poznamenal, že jedním z cílů je ukázat občanům Prahy, že „orgány, které především mají bdít nad „bezpečnou ulicí“, jsou na svém místě“. Zároveň podle primátora byla vykonána a zároveň probíhá řada konkrétních opatření, o kterých se občané Prahy „jistě brzy sami přesvědčí.“²³⁸

Těmito opatřeními měl zřejmě na mysli již probíhající rozsáhlé razie proti kriminálnímu podsvětí, včetně „příživníků“. Večerní Praha 5. listopadu uveřejnila proklamativní článek s názvem Vyhlášený boj příživníkům, s podtitulem Praha se očisťuje od povalečů. Ten se tvrdě vymezuje proti těm, kteří „našemu hlavnímu městu škodí na pověsti i na vzhledu.“ Jedná se například o jedince, kteří „dojídají zbytky v automatech, vybírají

²³⁵ Večerní Praha, 15. ledna 1970, s. 3.

²³⁶ Tamtéž, 16. března 1970, s. 3.

²³⁷ Výsledky podzimní, zejména v podobě programu „koordinovaného“ boje proti kriminalitě na úrovni pražských ONV (mimo jiné i 35. plenárního zasedání ONV Prahy 3), byly zachyceny v minulé kapitole.

²³⁸ Společně proti zlořádům. Večerní Praha, 15. prosince 1970, s. 3.

odpadové koše ba i popelnice.“ Podle článku rozhodně nejde o „nějaké sociální případy, ale o tzv. pražskou spodinu,“ které se „nechce poctivě pracovat a živí se všelijak.“ Proto VB a pražské místní orgány s podporou nejširší veřejnosti „vyhlásili těmto individuí boj.“ Jde totiž o to, očistit hlavní město „od tohoto bahenního nánosů.“²³⁹

Hned následující den vychází ve Večerní Praze podobně laděný článek o tom, jak se pražské orgány VB pustily „do urputného boje proti lidské spodině, proti flákačům a příživníkům.“ Podle textu mají bezpečnostní orgány plnou podporu veřejnosti, protože, jak se zde uvádí, „parazity u nás trpět nebudeme.“²⁴⁰ Jen o pár dní déle je opět vytištěna zmínka o pokračujících raziích. V kriminální rubrice Z deníku VB se nachází krátký odstavec o tom, že příslušníci pražské VB dále pokračují v provádění „opatření proti příživníkům a povalečům, kteří nikde nepracují a většinou jsou též bez trvalého bydliště.“ Jen za dva dny údajně zadrželi dalších 10 takových jedinců.²⁴¹

Na začátku prosince se ve Večerní Praze objevuje rekapitulační článek s názvem Důrazně proti lidské spodině; heslo dne: Bezpečná ulice shrnující nedávné bezpečnostní razie. V rámci vyhlášení tzv. „měsíce zvýšené ochrany bezpečnosti a majetku občanů“ se bezpečnostní orgány pečlivě věnovaly „boji proti společensky deklasovaným žvlům, lidem bez bytu a zaměstnání, flákačům, příživníkům, prostitutkám.“ Podle přiložené statistiky jen během jednoho týdne zadržela VB 239 lidí, kteří byli bez pracovního poměru, z toho „97 už nepracuje déle než půl roku.“²⁴² Text se v dalších větách pouští do značně sugestivního líčení, které necháváme v plném znění:

„Stálo by za to vidět tyto lidské trosky: některé jsou lhostejné, jiné arogantní či sebevědomé. Čpí špínou, alkoholem a řada z nich je přímo posedlá nenávisť k našemu společenskému zřízení. Není vyloučeno, že mnozí z nich hráli svou úlohu i v uplynulých neblahých letech. Zásah, tvrdý zásah proti nim byl nevyhnutelný: pokojní lidé si už nebyli jisti svou bezpečností na ulicích.“²⁴³

²³⁹ Večerní Praha, 5. listopadu 1970, s. 3.

²⁴⁰ Tamtéž. 6. listopadu 1970, s. 2.

²⁴¹ Příživníkům je stále horko. Večerní Praha, 10. listopadu 1970, s. 2.

²⁴² Večerní Praha, 8. prosince 1970. s. 2.

²⁴³ Tamtéž.

Článek se uzavírá apelem, že boj za „bezpečnou ulici“ v Praze musí být veden nelítostně a intenzivně, protože „vřed z těla hlavního města republiky je potřeba nekompromisně vyříznout.“²⁴⁴

7.3. Volby 1971 a Spartakiáda 1975

Na plenárním zasedání ONV Prahy 3 dne 24. února 1972 bylo projednáváno plnění plánu za rok 1971 a mezi zprávami figuruje i hodnocení týkající se upevňování veřejného pořádku. V něm kromě jiného stojí, že úsilí všech příslušných orgánů na obvodu bylo zaměřeno na problematiku veřejného pořádku především na konci roku 1971. V dnech 26. – 27. listopadu totiž probíhaly mimořádně sledované první posrpnové volby do zastupitelských orgánů. Co nejkřídlejší podchycení voleb a co největší eliminace projevů nesouhlasu bylo pro normalizační komunistickou diktaturu důležitým „veřejným“ důkazem a zároveň i legitimizačním nástrojem úspěšné „konsolidace“ společnosti. V dalším průběhu sedmdesátých a osmdesátých let se oficiální idealizovaný průběh voleb stal jedním z nejcharakterističtějších znaků normalizačního období. Kromě úpravy veřejných ploch, ideologické výzdoby a uklízacích akcí, byla pro klidné zajištění průběhu voleb důležitá i nadprůměrná aktivita bezpečnostních orgánů.²⁴⁵

Zpráva ze schůze ONV Prahy 3 týkající se „bezpečnosti ulice“ během voleb v roce 1971 vypovídá, že „v době přípravy voleb i v samotném průběhu (byl) zvýšen konkrétní dohled na kriminálně závadové osoby a protispolečenské živly. Za dobré součinnosti orgánů VB, prokuratury a soudu došlo k podstatnému postihu těchto osob.“²⁴⁶ Pozitivně je zde hodnocena především „zvýšená ostražitost a kvalitní práce“ bezpečnostních orgánů. V přehledu o postihu osob se uvádí, že bylo v druhém pololetí vyšetřeno 13 případů prostituce, 1 kuplířství a celkem 72 příživnictví, a to právě v souvislosti se zásahy police kvůli klidnému zajištění voleb. Ve zdůvodnění k tomuto statistickému přehledu se vyzdvihuje, že „zvýšená realizace těchto osob rozhodně kladně ovlivnila

²⁴⁴ Tamtéž.

²⁴⁵ VILÍMEK, Tomáš. *„Všichni komunisté do ureň!“: volby v Československu v letech 1971-1989 jako společenský, politický a státně-bezpečnostní fenomén*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016.

²⁴⁶ ONV Praha 3, 8. února 1972.

klid a pořádek a další vývoj kriminality na našem obvodě, neboť většina těchto osob byla vyšetřována vazebně.“²⁴⁷

Další výjimečnou událostí, která znamenala i zvýšenou pohotovost bezpečnostních orgánů v potírání různých negativních jevů, byla IV. československá spartakiáda v roce 1975. Podle údajů zachycených ve Večerní Praze zadržely orgány VB v době spartakiády přes osmdesát různých „individuů“ a postaraly se tak o to, aby „spartakiádní Prahu neobtěžovali.“ Tento stručný přehled byl ještě doplněn o popis případu „příživníka“, který byl zadržen ve chvíli, kdy spal pod jedním ze stromů na pražském Zlíchově. Po tom, co muže příslušníci VB legitimovali, vyšlo najevo, že se jednalo o dvakrát trestaného recidivistu, který přijel do Prahy až z Brna, údajně proto, aby podle jeho slov „nezmeškal spartakiádu.“ Po prošetření jeho osoby se však záhy zjistilo, že po něm pátrají brněnští policisté pro trestné činy krádeže, „příživnictví“, včetně homosexuální prostituce.²⁴⁸

7.4. Výročí Srpna a kriminální razie

Výrazným podnětem pro „bdělost“ policejních složek bylo v průběhu celého období normalizace každoroční výročí srpnové sovětské okupace. Po tvrdém potlačení protestů v roce 1969 byl srpen o to víc „vykřičníkem“ pro aktivizaci bezpečnostních orgánů k „udržování“ veřejného pořádku. Žádné velké demonstrace či masový odpor se v Československu až do roku 1988 nekonaly, takže období srpna bylo spojeno spíše s preventivními raziiemi a akcemi proti „kriminálním živlům“ a „příživníkům“.

V srpnu 1970 se ve Večerní Praze popisuje společenská proměna za uplynulý rok. Zatímco, „v srpnových dnech devětašedesátého roku řinčela v pražských ulicích rozbitá okna výkladních skříní (a) rozvášněné skupinky lidí házely po příslušnících Veřejné bezpečnosti dlažební kostky, vykolejily vozy elektrické dráhy a stavěly barikády,“ o rok později, jak se v novinovém článku píše, se leccos změnilo a „normalizace poměrů postoupila.“ Obyvatelstvo totiž již prý dovede rozlišit „velkohubé štvání pravicových oportunistů a reakce šířící rozvrat, paniku a vybízející k násilí“ od cílevědomého úsilí

²⁴⁷ ONV Praha 3, 8. února 1972.

²⁴⁸ Večerní Praha, 20. června 1975, s. 3.

a snahu o docílení konsolidaci poměrů u nás. A aby byl v srpnových dnech dodržen všeobecný požadavek klidného života v pořádku a jistotě“, provedly pražské orgány VB opravdu rozsáhlou pátrací akci po celém Československu zaměřenou proti „kriminálním“ a „protispolečenským“ živlům. Podle statistického přehledu bylo v jejím průběhu na útvary Veřejné bezpečnosti předvedeno 6217 osob v celém Československu, z toho například i 513 pro trestný čin příživnictví.²⁴⁹

Podobně je líčena i situace o rok později. Rozsáhlá pátrací akce měla mít jen v samotné Praze na kontě 86 dopadených „nebezpečných recidivistů.“ V textu nazvaném Přísný pohled do brlohů se rozvádí okolnosti razie „proti lidské spodině“, kdy se příslušníci VB zaměřili na různé „podezřelé byty i na noční podniky“, kde se zdržují „zloději, lupiči, prostitutky či flákači.“²⁵⁰ Takovýmto obdobným sugestivním způsobem jsou vylíčeny i další razie související se srpnovým obdobím. V roce 1972 například v rámci akce "za bezpečnou ulici", byly podle dobového líčení nemilosrdně rozvířeny „kalné vody“ a na hladinu vyplavala „celá plejáda zlodějů, příživníků a dalších individuů.“ Potvrdilo se tak, že Praha je „pro deklasované živly silným magnetem“, a proto je prý třeba tvrdým přístupem nenechat těmto osobám, kteří „jakkoliv ohrožují každého řádného člověka, ani chvilku klidu!“²⁵¹

7.5. Zabezpečení květnových výročí proti „příživníkům“

Jedním z nejvýznamnějších svátečních období v éře státního socialismu byl začátek května, na který připadaly jednak prvomájové oslavy svátku práce, a zároveň krátce na to i výročí osvobození Československa Rudou armádou slavené 9. května. K roku 1970 je ve Večerní Praze zaznamenán případ z oslav 1. a 9. května, které sice proběhly poklidně a „důstojně, bez vážných rušivých jevů“, nicméně objevily se sporadické pokusy o narušení oslav „různými výtržnostmi ze strany některých občanů,“ avšak tyto náznaky byly údajně včas zaznamenány a zastaveny bezpečnostními orgány. Podle zprávy byla mezi stíhanými výtržníky kromě několika „deklasovaných elementů“ i menší část osob

²⁴⁹ Ostře na kriminální živly. In tamtéž. 24. srpna 1970, s. 2.

²⁵⁰ Tamtéž. 26. srpna 1971, s. 2.

²⁵¹ Tamtéž. 17. srpna 1972, s. 2.

mladistvých. Jak text na závěr uvádí, po vystřízlivění většina z nich litovala svého jednání a podávala žádosti o propuštění z vazby.

I v následujících letech se zajištění květnových svátků stalo prioritou pro bezpečnostní i správní obvodní orgány. Například na lednové schůzi ONV Prahy 3 byl projednáván Plán hlavních úkolů odboru pro vnitřní věci ONV Praha 3 na první pololetí roku. Na úseku ochrany veřejného pořádku kromě „dalšího upevňování socialistické zákonnosti“ figurovala v plánu například právě i nutnost bezpečnostních opatření k zajištění veřejného pořádku v rámci oslav 1. a 9. května a 50. výročí založení KSČ.²⁵² Podobně tomu bylo i na plenárním zasedání ONV Prahy 3 dne 24. února 1972, kde byl projednáván kromě jiného i plán a úkoly činnosti jednotlivých komisí na první pololetí roku, včetně komise pro ochranu veřejného pořádku. V jejích úkolech se rovněž zdůrazňuje nutnost „zajištění klidu a pořádku, ve dnech 1. a 9. května.“²⁵³

V květnu 1973 byla bezpečnostní opatření a „ostrážitost“ všech komunistických orgánů ještě vyšší než obvykle, protože vedle každoročních výročí ještě vrcholily stranické konference pražských obvodů. Výsledky rozsáhlých bezpečnostních akcí proti „příživnickým žvlům“ přinesla Večerní Praha v článku Pořádný úklid v pražském podsvětí: Na oddělení VB se dostalo přes tisíc podezřelých individuí. Hlavním záměrem bylo „mít naše město na Prvního máje jako ze škatulky.“ Proto bylo žádoucí, aby řadové občany při průběhu oslav „neotravovala různá individua, především příslušníci pražského podsvětí.“ Proto byla velká část orgánů městské správy a oddělení VB v Praze v uplynulém týdnu zapojena do „očisty města od zločineckých žvlů.“ Bezpečnostní orgány se detailně zaměřily na pražská nádraží, na pochybné byty, do restauračních podniků atd. A jak zpráva uvádí, vytáhly na světlo „přes tisíc podezřelých individuí“, která byla předvedena na příslušná oddělení i útvary Veřejné bezpečnosti v Praze. V sítích strážců zákona zůstalo podle přiloženého statistického údaje „368 kriminálních závadových osob,“ přičemž byla uvalena vazba na „91 příživníků, zlodějů a prostitutek.“²⁵⁴

²⁵² ONV Praha 3, 12. ledna 1971

²⁵³ ONV Praha 3, 24. února 1971

²⁵⁴ Večerní Praha, 2. května 1973, s. 3.

V listopadu 1974 se na schůzi ONV Prahy 3 zabývala komise pro ochranu veřejného pořádku návrhem na doplnění a konkretizaci plánu komplexních koordinovaných opatření na úseku boje proti kriminalitě a upevňování veřejného pořádku. Podle návrhu mělo jít o doplnění, či lépe řečeno o „rozšíření a hlubší konkretizaci některých úkolů a to směrem [...] k organizacím řízených ONV v Praze 3“, a to ve většině oblastí včetně „úsilí o zvýšení kázně, disciplíny, pořádku a čistoty.“ Týkalo se to především některých významných událostí, a to například i oslav 30. výročí osvobození Československa, v jejichž případě se mělo jednat o učinění rozhodujících "opatření ke zvýšení kázně občanů a organizací v zájmu čistoty a pořádku na veřejných prostranstvích".²⁵⁵

Specifickým obdobím policejních razíí ve zkoumaném období rané normalizace byly vánoční svátky. Například v prosinci 1971 se podle článku ve Večerní Praze uskutečnil „průvan pražskou galérou“, protože na základě zkušenosti z nedávných let se v předvánočním období do Prahy stahují „zloději, flákači, prostitutky, příživníci.“ Tentokrát si s nimi však pražská oddělení VB tvrdě poradila proto, aby obyvatelé Prahy mohli slavit svátky v klidu a pokoji. Na jednotlivá pražská oddělení VB bylo údajně předvedeno na 845 lidí, z nichž 202 zadržených příživníků už „dávno dalo vale práci a mezi touto sebrankou“ bylo i 35 řemeslných prostitutek.²⁵⁶

Podobně nekompromisně probíhaly policejní akce následujícího roku. Tzv. „předvánoční úklid pražské bezpečnosti“ měl za následek, že desítky „příživníků, zlodějů a flákačů“ skončilo ve vazbě. Důvodem takovýchto razíí měl být všeobecně sdílený požadavek, aby pražské občany neotravovali „příživníci, zloději i notoričtí flákači, spodina našeho města.“ Proto si orgány pražské VB na tuto "smetánku" velmi důkladně posvítily a podnikly prohlídky „různých hostinců, vináren, nočních podniků a sbíraly je i na ulici.“ Celkem bylo zadrženo 92 příživníků, zlodějů a flákačů.²⁵⁷

7.6. Příživníci a slovník symbolického vyloučení

Z některých výše uvedených popisů, textů či článků lze vyčíst, že dobový slovník využíval zejména v prostředí mediálního diskursu Večerní Prahy poměrně vyhrocených

²⁵⁵ ONV Praha 3, 19. listopadu 1974.

²⁵⁶ Večerní Praha, 10. prosince 1971, s. 2.

²⁵⁷ Večerní Praha, 19. prosince 1972, s. 3.

termínů k označení těch, kteří byli podle dobového pojetí „příživníky“. Takováto hypertrofie jazyka měla zřejmě sloužit k vymezení jednoznačně rozeznatelných hranic toho, kdo je slušný a řádný občan socialistické společnosti, kdo do ní patří a kdo ne.²⁵⁸ Zároveň souvisel tento trend zřejmě se snahou institucí komunistické diktatury vyvolat morálně panické reakce u většinové společnosti a tím legitimizovat jak represivní postupy bezpečnostních orgánů, tak i konstrukci symbolického obrazu „příživníků“ jako těch, kdo jsou jednou z překážek úspěšné „konsolidace“ společnosti.

Jedním z hojně užívaných pojmů v souvislosti s „příživníky“ byl pojem parazit. Například v článku Mat flákačům a parazitům jsou shrnuty výsledky policejní razie, při níž bylo zadrženo 33 příživníků na území Prahy, do věty, že „tito lidé parazitující na výsledcích práce v naší společnosti nemají místo mezi slušnými občany, kteří se ctí plnit své úkoly na všech úsecích národního hospodářství.“²⁵⁹ Podobně je vylíčena i celoměstská pátrací akce namířená „proti příživníkům a deklasovaným žvlům“. Při ní byli podle sugestivně laděného popisu zadrženi především ti, kdo se „příživují na úkor společnosti a neuznávají její zákony“. Tyto „parazitické živly“ se tak museli rozloučit se svými „nedobrovolnými hostiteli.“²⁶⁰

Jedním z častých postupů symbolického označení je i odosobnění objektů společenské exkluze. Jejich následné metaforické připodobnění k rostlinným či živočišným druhům pak má vzbuzovat odpor, znechucení a averzi. V kriminální zprávě z policejních razíí v listopadu 1970, při kterých byli stíháni „flákači, recidivisté, prostitutky“, se například vyskytuje věta, že pražská VB už několik týdnů „systematicky likviduje vředy na těle Prahy“, přičemž se setkává „s největšími sympatiemi všech slušných lidí.“²⁶¹ Další příkladem je třeba popis pátracích akcí příslušníků pražské Bezpečnosti z října 1975, které trvaly dva dny, a které se zaměřily na „podezřelé kouty, byty a místa schůzek deklasovaných žvlů.“ Kriminální zpráva komentuje výsledky akce, při které bylo

²⁵⁸ Jen pro srovnání, Milan Šimečka si všímá, že v průběhu prověrek a čistek v komunistickém Československu (sedmdesátá léta nevyjímaje) byla s oblibou využívána medicínská, či zahradnická terminologie. Viz ŠIMEČKA, Milan. Obnovení pořádku. Londýn: Rozmluvy, 1984. s. 36.

²⁵⁹ Večerní Praha, 14. srpna 1975. s. 3.

²⁶⁰ Defilé příživníků skončilo za mřížemi. In Tamtéž. 28. dubna 1975, s. 3.

²⁶¹ Tamtéž. 19. listopadu 1970, s. 2

zadrženo 449 lidí, v tom smyslu, že prověřovaná místa „profoukl čistný vítr“ a „vymetl plevel“, jímž je tato kriminální „sebranka“ špinící „pochvylivý štít lidské společnosti.“²⁶²

²⁶² Večerní Praha. 30. října 1975.

8. Příživníkem ve jménu republiky: Vybrané typy „příživnického“ způsobu života na pomezí mediálního diskursu a žité praxe

Při čtení skutkové podstaty trestného činu (a později přečinu) „příživnictví“ na první pohled zarazí jeho neurčitost. Jak již bylo uvedeno, kromě právních úprav a novelizací z první poloviny šedesátých let²⁶³, byl paragraf 203 po celou dobu trvání státního socialismu v Československu formulován velmi mnohoznačně. Vágnost a nejasnost takových formulací jako „poctivá práce“ nebo „nekalý způsob obživy“ měly ve výsledku značný potenciál využití proti celé škále společenských jevů, které se v proměnách času neslučovaly s danými společenskými hodnotami a morálkou.

Pokud půjdeme chronologicky od druhé poloviny padesátých let, „příživnictví“ se často připomíná zejména v souvislosti s hysterickými vlnami bezpečnostních orgánů a oficiálního tisku o nekonformní jednání ve spojitosti s životním stylem dospívající mládeže, jehož vzory a motivy proudily do komunistického Československa ze Západu.²⁶⁴ Ať už máme na mysli boom rokenrolových zábav v druhé půlce padesátých let, nebo fenomén tzv. vlasatců a mániček o necelé desetiletí později, tyto subkulturní „úklady“, spojené většinou s revoltou mladistvých vůči generaci svých rodičů, zdůrazňováním idejí svobody a nezávislosti, poslechem nových hudebních žánrů a vybočující svým neobvyklým zevnějškem (například dlouhými vlasy), vyvolaly panické a negativní reakce, které nejednou vedly i k policejnímu a soudnímu postihu jednotlivců i celých skupin.

Členové (a členky) těchto společenství byli na základě konzervativní a oficiálně proklamované etikety s odsudkem častováni jako „vlasatci“ či „máničky“ a mnohdy také (díky pohrdání oficiálně proklamovanou morálkou) zatýkáni a souzeni jako výtržníci či „příživnické živly“, které se vyhýbají práci, žijí zahálčivým a prostopášným životem.²⁶⁵

²⁶³ Viz podkapitola Příživnictví v socialistickém právu.

²⁶⁴ Např. na podzim 1957 byla bezpečnostními orgány vyvolána hysterická akce proti zábavě v pražském Mánesu, kde se hrál a tancoval rokenrol. Výsledkem bylo mediální pranýřování „západního“ a „buržoazního“ životního stylu a několik desítek zatčených a odsouzených mladých výtržníků a „příživníků“. VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956-1989*. Praha: Academia, 2010. s. 210, 311-313.

²⁶⁵ POSPÍŠIL, Filip a BLAŽEK, Petr. *"Vraťte nám vlasy!": první máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu*. Praha: Academia, 2010.

Tyto „obrazy“, které měly pohoršlivý ohlas ve většinové společnosti, pak byly znovuvzkříšeny i v období normalizace např. v souvislosti s propagandistickou kampaní, jež vyústila ve všeobecně známý soudní proces s několika příslušníky tzv. undergroundu okolo hudební skupiny Plastic People of the Universe.²⁶⁶

Jak již bylo rovněž zmíněno, znění skutkové podstaty trestného činu (i nově vzniklého přečinu) příživnictví zůstalo v éře normalizace (i přes kritiku) značně široké a neurčité a skýtalo možnost velmi mnohoznačného právního výkladu. Připočteme-li zvyšující se míru trestní a justiční represe a důslednosti spojenou s „konsolidačním“ období první poloviny sedmdesátých let, dostaly se do hledáčku paragrafu příživnictví nejrůznější druhy kriminálního a deviantního jednání. Mnohdy to byly i překročení společenských norem a hodnot, které by v jiných dějinných obdobích a historickém kontextu rozhodně nepatřily ke kriminálnímu jednání. Ostatně, Václav Havel v jednom svých textů popisuje případy lidí, kteří se jen na základě drobných prohřešků ocitli ve vězení. Ať už to byl případ důchodce, který umýval nádobí v jakémsi hostinci bez oficiálního potvrzení; dále třeba případ dělníka, který se ve sporu se svým podnikem o lepší pracovní podmínky rozhodne pro „soukromou stávkou“ a přestane chodit do práce; nebo třeba případy dalších lidí, kteří se ve vězeňské cele ocitli jen proto, že byli policejními příslušníky legitimováni v době, kdy si hledali nové zaměstnání a neměli tedy v občanském průkaze příslušné potvrzení.²⁶⁷

Stálíci v postihu „příživnictví“ po celou dobu trvání komunistické diktatury byla prostituce, hazard, žebrota či další fenomény spojené se statusem sociální marginality. O některých z nich bude ještě řeč. Na počátku normalizace se však vlivem různých faktorů (jako byly například tlak na pracovní morálku, státem prosazovaný návrat konzervativních hodnot i zvýšená míra represe deviance a kriminality) spektrum možného postihu příživnictví dále rozšířilo. Jestliže se předchozí kapitoly věnovaly popisu „příživníků“ na základě lokálně-politického a mediálního diskursu, tedy té roviny skutečnosti, která je v kriminologické literatuře nazývána „střední institucionální

²⁶⁶ Nejnovější a nejkomplexnější knihou k tomuto oblíbenému tématu je KUDRNA, Ladislav a STÁREK, František. *„Kapela“: pozadí akce, která stvořila Chartu 77*. Praha: Academia, 2017.

²⁶⁷ HAVEL, Václav. (ed.). *O lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969 - 1979*. London: Rozmluvy, 1989. s. 163-164.

úrovni“²⁶⁸, následující řádky a odstavce se naopak budou snažit popsat a zachytit sociální realitu těch, kdo jako „příživníci“ byli na začátku sedmdesátých let v Československu označováni a rovněž i pro samotný trestný čin souzení. Půjde zde o výběrové zobrazení typologie příživníků, která byla sestavena na základě dostupných a prostudovaných vyšetřovacích spisů²⁶⁹, které jsou zároveň doplněny o příslušné texty a statě z Večerní Prahy, případně i o další dochované materiály.

Vzhledem k velice širokému spektru postihovaných druhů „příživnického“ chování, jehož alespoň stručná charakteristika by vystačila přinejmenším na samostatnou diplomovou práci, bude předmětem následující kapitoly zobrazení pouze dvou vybraných typů „příživníků“, kteří mají co dočinění s velkoměstským prostředím Prahy první poloviny sedmdesátých let. Bude se jednat za prvé o ženskou prostituci, a za druhé o dlouhodobé příživnictví spojené s žebrotou, tzv. „somráctvím“ a jinými jevy, které dnes bývají spojené s tzv. bezdomovectvím. Tyto dva druhy „příživnického jednání“ byly vybrány, protože byly v dobovém diskursu pravděpodobně za největší nebezpečí ohrožení společenských norem a hodnot. Na vybraných případech „příživnického jednání“ bude na jedné straně ilustrován životní profil, kriminální trajektorie i subsistenční strategie dotyčných, na straně druhé pak i to jakými způsoby jsou dobovým mediálním diskursem nahlíženi a reprezentováni.

8.1. Ženská prostituce a tzv. tuzexové slečny

Nejtypičtějším a nejčastějším rysem, který se týká prostituce v Československu první poloviny sedmdesátých let, je poskytování pohlavního styku za úplatu cizím státním příslušníkům. Jak československá média té doby, včetně Večerní Prahy, ráda zdůrazňovala, jednalo se z drtivé většiny o muže ze západních zemí, kteří disponovali kýženými prostředky – hotovostí v zahraničních měnách, tedy valutami. Ženy, které tyto muže cíleně vyhledávaly a jimž byly prostředkem k získání zahraničních peněz i sexuální služby, se hovorově a s ironickým nádechem říkalo buď právě „tuzexové

²⁶⁸ MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace: Přehled sociologických teorií*. Praha: Karolinum, 2004. s. 86.

²⁶⁹ Viz příslušný popis v podkapitole Prameny a jejich charakteristika.

slečny“ nebo „dolarky“. ²⁷⁰ V dobovém diskursu je jejich způsob života spojován s promiskuitou.

Příkladem příživnice-prostitutky, která navazovala kontakty s cizinci a nechávala se od nich vydržovat, je případ jisté Nataši H. Ta byla bezpečnostními orgány zadržena v červenci 1970 a bylo proti ní zahájeno trestní stíhání, protože „ač práce schopná od 20. 2. 1970 do současné doby je bez pracovního poměru, soustavně se vyhýbá poctivé práci, v místě bydliště se nezdržuje, potuluje se v Praze, kde navazuje známosti s muži, většinou cizinci, od kterých se nechává po všech stránkách vydržovat.“ ²⁷¹ Nataša H. se narodila 7. 1. 1947 v Praze. Byla vychovávána adoptivními rodiči. Náhradní otec byl laborant a matka v domácnosti. Náhradní matka však zemřela, když bylo Nataše H. třináct let, tedy v roce 1960. Krátce ji vychovávali prarodiče, otec si ji později vzal zpět do péče. Jak vyplynulo ze zjištěných skutečností, „prakticky celé období jejího dospívání bylo poznamenáno neurovnanými rodinnými poměry, obviněná se tehdy s nastálou situací nedovedla vyrovnat a řešila ji záškoláctvím a útekem z domova“. ²⁷²

Nataša H. vychodila 9 tříd ZDŠ a tři roky chemické průmyslovky, kterou nedokončila, pracovala jako servírka či jako šatnářka na jedné z pražských plováren. Před posledním zadržením byla již dvakrát trestána, a to pro rozkrádání v socialistickém majetku a pro příživnictví. Z posledního trestu byla propuštěna v květnu 1969. Od té doby byla několikrát hospitalizována, jednou s podezřením na onemocnění blíže nespecifikovanou pohlavní chorobou a jednou se zánětem slepého střeva. Zřejmě již krátce po propuštění z výkonu trestu otěhotněla s jistým Jiřím D., který však v říjnu 1969 emigroval do NSR. Na konci ledna 1970 porodila syna, kterého zanechala v kojeneckém ústavu v Praze-Krči. I vzhledem k emigraci svého druha neměla žádné vlastní bydlení, takže zpočátku se zdržovala u svých známých. Později navazuje kontakty a nechává se vydržovat od nejrůznějších mužů (převážně cizinců), se kterými se buď seznamuje v nočních podnikách v centru Prahy či se s nimi zná již z dřívější doby. ²⁷³ Pobývá s nimi převážně v

²⁷⁰ DOČEKAL, Miloslav. Příznání policejního rady: příběhy ze záhrobí i zákulisí. Praha: ETC, 1998. s. 61-62.

²⁷¹ AHMP, f. OS Praha 1, 2T 120/1970, Usnesení o zahájení o trestním stíhání, s. 1.

²⁷² Tamtéž, Předložení spisů s návrhem na konečné opatření, s. 49.

²⁷³ Tamtéž, Zápis o výpovědi, s. 10.

pražských hotelích či v pronajatých apartmánech mimo Prahu. Otevřeně přiznává, že se jednalo většinou o „intimní známosti“, avšak popírá, že od dotyčných dostávala jídlo, ošacení nebo peníze oplátkou za sexuální služby.

Podle její výpovědi vše, co dostávala, bylo z osobní náklonosti a čistě „z pocitu přátelství“.²⁷⁴ I ve shrnujícím návrhu na obžalobu se přiznává, že se vzhledem k možným bližším vztahům se zmíněnými muži se v jejím případě nemusí jednat o „typickou prostituci“, avšak to, že se nechávala vydržovat je jedním z „typických forem příživnického způsobu života ve smyslu ustanovení paragrafu 203.“²⁷⁵ V drtivé většině případů se jednalo o peněžní částky v cizích měnách, ať už v západoněmeckých markách, francouzských francích, italských či amerických dolarech. Co se týče státní příslušnosti mužů, se kterými se scházela, podle její výpovědi se jednalo např. o Nora, Itala, Rakušana či Němce. Část prostředků k obživě jí údajně posílal sám Jiří D. (pravděpodobný otec dítěte) poté, co emigroval do NSR, a to jak v podobě peněžní, tak i formou balíků s ošacením atd.²⁷⁶

Nataša H. si sice byla vědoma svého příživnického způsobu jednání, avšak obhajovala se tím, že k tomuto chování byla přinucena neutěšenou životní situací, tj. tím, že byla bez bytu a dostatečných prostředků. I to byl podle ní hlavní z důvodů, proč odešla od svého syna. Obžaloba však tyto okolnosti nepřijala jako dostatečný argument k obhajobě, spíše naopak. Podle soudních instancí to byl jednoznačný důkaz její nezodpovědnosti. Kdyby totiž měla motivaci a disciplínu, mohla na základě většího zájmu o práci například u jakéhokoliv z pražských podniků dostat ubytování na příslušné podnikové „svobodárně“.²⁷⁷ Jak je také uvedeno v rozsudku, „obhajoba obžalované není vůbec podstatná, protože svou bytovou situaci zná dlouhou dobu [...]“²⁷⁸ Při konečném verdiktu pro ni byla přitěžující okolností rovněž její trestní minulost. Podle rozsudku z listopadu 1970 se v případě Nataši H. jednalo o nekalý „způsob obživy“, kdy dotyčná 5 měsíců nepracovala a práci si ani nehledala. Soud ji v celkovém součtu vyměřil podle

²⁷⁴ Viz Tamtéž, Protokol o výslechu obviněného, s. 4.

²⁷⁵ Tamtéž, Předložení spisů s návrhem na konečné opatření, s. 49-50.

²⁷⁶ Tamtéž, Protokol o výslechu podezřelého, s. 11-19.

²⁷⁷ Tamtéž, Obžaloba, nečíslováno.

²⁷⁸ Tamtéž, Rozsudek jménem republiky, nečíslováno.

paragrafu 203 příživnictví trest odnětí svobody v trvání 18 měsíců ve II. nápravně výchovné skupině. Rovněž jí byl uložen zákaz pobytu na území hl. města Prahy na dobu 4 let, protože podle argumentace soudu, „obžalovaná zde nebydlí, nepracuje, pouze využívá anonymity velkoměsta k nekalému způsobu života.“²⁷⁹

Právě vypichování čistě účelového styku s cizinci jako vcelku jednoduchého způsobu vydělku, který však měl naprosto amorální základ (v podobě zaprodávání vlastního těla), byl hlavním cílem kritiky na stránkách Večerní Prahy. Příkladem může být soudnička z roku 1969 s názvem Volání dalek: „V nezbytných minisukních, které zvýrazňovaly její štíhlé nohy, v pastelovém svetříku, vždy o jedno číslo menším proti její normální konfekční velikosti, byla Milena opravdovým »typem«. [...] Inu - blondýna k pohledání. Jiného názoru však byli vedoucí pracovníci v zaměstnání. Milena jich vystřídala opravdu hodně. Těch zaměstnání. Ale nikde se jí »ne-podařilo« uchytit se na delší dobu. Práce ji nevoněla. Prý by si pokazila svou jemnou pleť. A tak před půl rokem začala využívat svých fyzických předností.“

Tato dáma se jménem Milena začala krátce na to vyhledávat podniky v centru Prahy. Jak text připomíná, měla přísná kritéria, vybírala si muže „od třiceti let výše a ještě k tomu muselo být na první pohled patrné, že nejde o muže z českých luhů a hájů.“ [...] Jak však soudnička posměšně kontruje (jako ostatně v mnoha dalších případech), Mileně ani „nevadilo, že neuměla žádnou cizí řeč. S cizinci si ovšem přesto velmi dobře rozuměla.“ Cizinci, lépe řečeno zahraniční turisté, povětšinou ze západních zemí ji totiž „zvali k návštěvě svých dočasných domovů, pražských hotelových pokojů. Bez odměny se to neobešlo. Ve formě tuzexových poukázek.“ Kauzalita vyústění a byly však jednoznačné, „půvabná Milena ztratila poslední zbytek své schopnosti poctivě pracovat.“ A tak její „touha po cizině [...] měla překvapující závěr: osm měsíců bude Milena snít o cizích krajích ve výkonu trestu odnětí svobody.“²⁸⁰

V podobném stylu zobecňuje tzv. dolarky další text pojednávající tentokrát o modelové ženě jménem Marcelinda. Ta své zkušenosti ze sexuálními službami pro cizince vypravuje v jedné z malostranských restaurací. Na dotaz za jak dlouho si vydělala „na

²⁷⁹ Tamtéž.

²⁸⁰ Celé tamtéž, 18. 9. 1969, s. 3.

ten krásný kožíšek“, upřímně odpoví »Za tejdén [...] a nedalo to ani moc práce. Von ten Dán mě chtěl vždycky jen navečer do společnosti a pak mě odvezl domů.“ Další obligátní otázka fiktivních přítomných znamenala i obligátně typickou odpověď: „To, slečno, ovládáte nějaký cizí jazyk?“ [...] „Jo, trochu německy, ale mohu vám říct, že to není zrovna nejdůležitější. K nám do (a to kam, svým posluchačům diskrétně pošeptala) chodí holky, který neumějí ani žbleptnout a taky se užíví.“ Moralistní dotaz pro Marcelindu, zdali se jí to neprotiví, lakonicky odvětila: „Jo, někdy tady, zvlášť když je starej, ale tím zase lépe platí, a tak se to dá vydržet. [...] V životě je tolik protivnejch věcí a taky to musíme my feny vydržet a zadarmo. Tak co.“ Fiktivní pozorovatel přikládá i spravedlivou pointu: „Asi za měsíc jsem navštívil ten útulný podnik znovu. Marcelka tam nebyla. Něco prý měla s Bezpečností [...].“²⁸¹

Další případ popisuje dívku jménem Kamilka, která se při soudním přelíčení naivně snaží obhájit své jednání tím, že se pokaždé do cizinců zamilovala: „Když přece někoho miluji, jezdím za ním do Prahy a sem tam od něho přijmu pozornost, nějaký ten příspěvek na cestovné, tak to přece není žádné příživnictví. „Jak však dále soudnička vysvětluje celou situaci, „v době Kamilčina milostného opojení přijímala dívka v hlavním městě pozornosti i od jiného muže, neobvyklou shodou okolností opět cizince. A ten byl prý ještě štedřejší [...] a Kamilka zase něžnější.“ Dokonce začala Kamilka prý podle soudu přelétavou lásku praktikovat s další kolegyní. „A obě se snažily zdokonalit ve znalostech cizích jazyků. Snaha byla tak veliká, že přitom Kamilka jaksi pozapomněla na nějaké trvalé zaměstnání.“ Ani tentokrát dívku trest neminul: „Jsem poctivé děvče, špitla Kamilka a přijala spravedlivý trest: sedm měsíců nepodmíněně.“²⁸²

Ve značeném množství vylíčených případů (ať už byly založeny na realitě nebo fiktivní) figuruje zobrazení zhýralého života prostitutek, které byly díky přízni zahraničních „klientů“ zahrnuty nemalými peněžními částkami, hodnotnými dary a životem v luxusu obecně. Ilustrativní může být ironicky zpracovaná zpráva ze zadržení prostitutky s názvem „Živila se prý příležitostně“ s podtitulem „Z barové stoličky rovnou na tvrdou pryčnu“. Jedná se o příběh ženy jménem Dagmar původem z Děčína, která i přes dřívější

²⁸¹ Tamtéž, 12. 2. 1969. s. 3.

²⁸² *Večerní Praha*. 19. ledna 1972, s. 3.

zkušenost s postihem za příživnictví neustala ve svém způsobu života a vyhledávala ve vybraných podnicích v pražském centru náhodné cizince pro „krátkodobou“ známost. Text lakonicky shrnuje, že „město nad Vltavou pro ni vždy znamenalo velký svět.“ Stať dále rozvádí důvody její motivace, že „je jí teprve pětadvacet let a její půvaby se staly lákadlem zejména pro cizince, začala se v Praze žít podle jejích slov, příležitostně.“ Což podle autora textu ve slovníku paní Dagmar znamenalo, že se pohybovala „pouze v prostředí exkluzivních hotelů, kde na barových stoličkách vystavovala své přednosti“ a „za intimní „služby“ časem navykla říkat o dost vysoké částky, takže si opravdu mohla žít na vysoké noze.“ Spravedlnost dohnala i paní Dagmar, protože samozřejmě nebyla nikde zaměstnána a tak byla „nucena nakonec vyměnit koňaky honosných značek za čistou vodu a postele s baldachýny za docela obyčejnou pryčnu ve vězeňské cele.“ Odsouzena byla za trestný čin příživnictví.²⁸³

To, že vysoké částky a odměny od klientů nebyly pouze literární fikcí, může svědčit např. publikovaná stať o potírání kriminality v Praze s názvem „Podsvětí dostává zabrat“. Popisován je zde typický případ 23 leté ženy, která „zásadně vyhledávala cizince a uspokojovala jejich jakákoliv přání.“ Jak zpráva dále uvádí, žena si „vždy nechala dobře zaplatit. Dosud se zjistilo, že si tímto způsobem vydělala 20 tisíc.“²⁸⁴ Jiný případ pochází z rubriky Z deníku VB, kde pod názvem „Podporovala „cizinecký ruch“ je vylíčen příběh 29 leté příživnice-recidivistky, která „po propuštění z posledního trestu v prosinci minulého roku přenesla své působiště do Prahy, kde ve svém nekalém způsobu obživy znovu pokračovala. Vyhledávala styky hlavně s cizinci, kterým zcela nepokrytě nabízela své služby. Pšenice jí kvetla. Byli mezi nimi takoví, kteří jí za prožité kratochvíle věnovali až 3000 Kčs.“²⁸⁵ Namísto peněžních částek se mnohdy jednalo o hodnotné dárky a různé materiální ocenění jako například u 20 leté dívky z Prahy, které postačovaly „dárky a vybraná strava k tomu, aby dávala k dispozici svá tělesné půvaby cizincům v luxusních pražských hotelích.“²⁸⁶

²⁸³ Tamtéž. 9. září 1975, s. 3.

²⁸⁴ Tamtéž. 20. srpna 1970, s. 2.

²⁸⁵ *Večerní Praha*. 14. června 1971, s. 2.

²⁸⁶ Tamtéž. 5. července 1971, s. 2.

8.2. Tzv. somráci, bufetáci a jiní dlouhodobě žijící příživníci

Druhým vybraným typem jsou pak „příživníci“ - recidivisté. Jejich životní profil je charakteristický tím, že prakticky výhradně byli mužského pohlaví, dlouhodobě nepracovali a měli kriminální minulost. Jejich způsob života byl spojen ať už z jakýchkoliv důvodů s žebrotou, alkoholismem požíváním zbytků jídel v restauracích a automatech v centru Prahy a mnohdy i alkoholismem. Tento patologický životní stav se rovněž vyznačoval nestálým místem bydliště z důvodu mnohdy rozpadlého partnerského vztahu, dočasným přespáváním v parcích, na nádražích, a to i vzhledem k tomu, že byly zatíženi značnými dluhy, většinou z důvodu neplacení výživného na své potomky. V dobovém veřejném mínění byli tito lidé nazýváni „bufetáky“ (z důvodu jejich častému vyhledávání jednoho z typů dobového pohostinství, tedy bufetů), anebo starším lidovým označením jako „somráci“.²⁸⁷ V odborné literatuře po roce 1989 bývají tito lidé na základě uvedených rysů logicky připodobňováni současným bezdomovcům.²⁸⁸

Příkladem dlouhodobě žijícího „příživníka“ pohybujícího se v pražském městském centru, zejména v místních bufetech a automatech, přespávajícího na nádražích či v parcích a vykonávajícího různé drobné pracovní činnosti k menšímu obohacení, je případ Adolfa M. Ten byl zadržen na začátku prosince 1970. Policejní záznam k okolnostem zadržení dotyčného uvedl, že „při provádění perlustraci v automatu Metro v 19.00 hod bylo zjištěno, že u jednoho stolu se nachází muž ošumělého zevnějšku, který nemohl prokázat žádným způsobem svou totožnost.“²⁸⁹ Po předběžném zjištění základních faktů o zadrženém bylo zahájeno trestní stíhání, a to na základě skutečností, že již nejméně od podzimních měsíců roku 1969 až do zadržení byl bez osobního dokladu, jakéhokoliv bydliště a pracovního poměru, při čemž se o jejich

²⁸⁷ Viz např. KÁŇA, Vašek. *Somráci: reportáž ze života bezpřístřešných v Bratislavě a v Praze*. Praha: Karel Borecký, 1931.

²⁸⁸ Za mnohé publikace jmenujme HRADECKÝ, Ilja a HRADECKÁ, Vlastimila. *Bezdomovství - extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, občanské sdružení, 1996.

²⁸⁹ AHMP, f. OS Praha 1, 1T 19/1971, Úřední záznam, s. 24. I přes vizáž muže „ošumělého zevnějšku“ (jak se v záznamu uvádí), zřejmě měl dotyčný alespoň základní hygienické návyky. Při zadržení u něj bylo totiž nalezeny tyto předměty - zrcátko, 2 hřebeny, věci na holení, sponka na kravatu, atd. Viz Tamtéž, Protokol o zadržení, s. 7.

sehnání ani nezajímal. Samotné Usnesení o trestním stíhání dále uvádí, že „bez opodstatnění se zdržoval ve vnitřní Praze, kde si prostředky nutné k obživě obstarával neprověřitelným způsobem a jak z jeho výpovědi vyplývá, způsobem krajně pochybným, čemuž nasvědčuje celý jeho způsob života, včetně přespávání na nádražích.“²⁹⁰

Celý proces vyšetřování se postupně rozběhl, protože od ledna až do dubna 1971 byla dotyčnému prodlužována vazební lhůta kvůli zjištění bližších okolností k jeho případu, zejména způsobu jeho života, zdravotního stavu a souvislostem jeho pracovní způsobilosti.²⁹¹ Policejní orgány žádali různé instituce o potvrzení některých faktů, které o sobě Adolf M. uvedl při zadržení. Konkrétně Sběrné suroviny a Městský soud v Praze ve věci jeho údajného prodeje novin, případně Psychiatrickou léčebnu v Praze 8 a Ústav národního zdraví nápravné výchovy ohledně jeho zdravotního stavu.²⁹² Na začátku května je Obvodní prokuraturou pro Prahu 1 podána obžaloba a koncem měsíce, konkrétně 20. května 1971, se koná hlavní líčení. Adolf M. je obviněn z paragraf 203 na základě podkladů a znaleckého posudku, který u obžalovaného konstatoval „podstatné snížení jeho schopností se ovládat a rozpoznávat společenskou nebezpečnost svého jednání.“²⁹³ A to celé k nespojenosti prokurátora, který podává stížnost a odvolání na verdikt soudu a celá věc se tak vrací k opětovnému projednání. Na začátku června se koná veřejné zasedání, kde soud zamítl předchozí odvolání obvodní prokuratury a uznal Adolfa F. pro tentokrát nevinným z obvinění z trestného činu paragraf 203 příživnictví.

I přes nepotvrzení soudní žaloby lze případ Adolfa F. charakterizovat jako typus vybraného jedince žijícího na okraji společnosti a pohybujícího se na hraně (a mnohdy i za ní) z obvinění z příživnictví. Adolf M. se narodil 29. 12. 1914 v Klatovech v dělnické rodině, otec byl noční hlídač, matka v domácnosti. Vyučil se instalatérem. V letech 1933-35 absolvoval základní prezenční službu a poté pracoval jako pomocný dělník u různých závodů v Čechách a na Moravě, za protektorátu pracoval jako pomocný dělník v Praze. V roce 1948 odešel do NSR, vrátil se v roce 1955 na základě prezidentské amnestie. Ke

²⁹⁰ Tamtéž, Usnesení o trestním stíhání.

²⁹¹ Tamtéž, Usnesení o prodloužení vazby, s. 11-14.

²⁹² Tamtéž, různé dokumenty, s. 17-23.

²⁹³ Tamtéž. Rozsudek jménem republiky, Nesignováno.

svému odchodu do „Západního Německa“ uvedl, že se cítí více Němcem, a že jeho předkové pocházejí z Kašperských hor a byli sudetští Němci.²⁹⁴ Těžko však odhadovat zdali to byl skutečný důvod jeho odchodu, je možné, že svou roli hrála i jeho kriminální minulost a útěk před ní. Od doby návratu do posledního zadržení v prosinci 1970 byl přibližně 13krát trestán, z velké části za trestný čin příživnictví, dále třeba za krádeže a paragraf 132 rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví. Poprvé byl trestně obviněn za krádeže již v období protektorátu Čechy a Morava v roce 1942, naposledy byl ve výkonu trestu v Leopoldově, odkud ho pustili na konci prosince 1967.²⁹⁵ Od té doby byl několikrát zadržen, z vazby byl ale pokaždé propuštěn, protože jak sám ostatně uvádí, „mě všude znají, a nikde mě nechtějí.“²⁹⁶

Pokaždé po propuštění se Adolf M. vrátil ke svému dosavadnímu stylu života, bez bydliště i zaměstnání, přespával na nádražích („hlavně na Masaryčce a někdy na Těšnově“²⁹⁷) a různých místech Prahy. Prostředky k obživě si obstarával „prodejem novin konkrétně Večerní Prahy, kterou kupuji od kamelotů, jelikož oprávnění sám nemám a dále ještě sběrem starého papíru.“²⁹⁸ Noviny mu podle jeho slov dodávali někteří kameloti v centru Prahy, které při výslechu označil za své přátele. Od nich kupoval jeden kus za 50 haléřů, noviny pak prodával po restauracích a automatech, kde za ně dostal ve většině případů i více. Prostředky takto získané mu údajně stačily na obživu, protože žil a stravoval se podle jeho slov „skromně“. Na tuto „brigádu“ však neměl žádné potvrzení, i proto, že ztratil OP a o nový nezažádal. Ani rodný list nevlastnil, protože mu ho podle jeho slov sebrali na MO-VB v Benediktské ulici. Adolf M. dále tvrdil, že se živí sběrem a prodejem starého papíru, který získává obcházením domů v centru a areálů dvorů Sběrných surovin. Zásadním problémem podle vyšetřovatelů je, že Adolf M. nemůže dosvědčit jména kamelotů a ani sběrny, které od něj papír vykupují. Jako polehčující okolnost uvádí, že si údajně hledal zaměstnání po různých kotelnách jako pomocný topič, ale nikde ho nechtěli.²⁹⁹

²⁹⁴ Celé Tamtéž, Zápis o výpovědi, s. 27.

²⁹⁵ Tamtéž, Výpis – rejstřík trestů, s. 33-35.

²⁹⁶ Tamtéž, Zápis o výpovědi, s. 27.

²⁹⁷ Tamtéž.

²⁹⁸ Tamtéž, Protokol o výslechu obviněného, s. 25-26.

²⁹⁹ Celé viz Tamtéž, Zápis o výpovědi, s. 27.

Stěžejním důvodem zproštění obžaloby Adolfa M. pro paragraf 203 trestního zákona byl jeho neuspokojivý zdravotní stav. V rozsudku byl vzat v potaz zejména psychiatrický posudek, na jehož základě soud uznal případ obžalovaného, že „jde o podstatné snížení jeho schopností se ovládat a rozpoznávat společenskou nebezpečnost svého jednání.“³⁰⁰ Logicky proto nebyla naplněna skutková podstata trestného činu podle paragrafu 203. I přes stížnost a odvolání prokuratury soud napadnutí verdiktu zamítl. V odůvodnění zamítnutí odvolání prokuratury soud rozvádí okolnosti týkající se zdravotního stavu Adolfa M., kdy u něj byl podle několika posudků „totiž zjištěn stav po resekci žaludku pro vředovou chorobu, chronický zánět průdušek a snížení ostroty zrakové a sluchové, chronický alkoholismus s postupující deprivací osobnosti a demencí (úbytkem duševních schopností). [...] Podle posudku znalců lékařů z oboru psychiatrie [...] je schopnost obžalovaného rozpoznávat společenskou nebezpečnost svého jednání [...] nejméně o polovinu.“³⁰¹ Na zdravotní stav ostatně žehral a odvolával se od počátku vyšetřování i samotný Adolf M. Lékařské posudky odmítal se slovy, že „sám svůj zdravotní stav znám nejlépe a podle mého nejsem schopen jakéhokoliv zaměstnání trvalého charakteru [...]“³⁰² Rovněž uvedl, že kvůli jeho operaci žaludku by mohl mít nárok na invalidní důchod. Jenže s hořkým pocitem dodal, že nemá občanský průkaz a proto o něj nemůže ani žádat.³⁰³

Dalším případem dlouhodobě žijícího příživníka - recidivisty, který navštěvoval pražské automaty a bufety, přespával v parcích a na nádražích, menší finanční obnosy získával buď od svých známých či různými neoficiálními aktivitami (např. prodejem Večerní Prahy v restauracích v pražském centru) a za rozpadem jehož osobnosti i života stála silná závislost na alkoholu, byl jistý Josef Ch. Ten byl zadržen 20. května 1970 v pozdních nočních hodinách v pražské ulici na Na Příkopěch, „v silně podnapilém stavu, z kteréhožto důvodu byl převezen poté do záchytné stanice pro alkoholiky [...]. Při kontrole orgánů VB se později zjištěný Chmelík nemohl prokázat svým OP. Jeho totožnost na místě byla zjištěna jen dle vojenské knížky. Provedeným šetřením bylo

³⁰⁰ Tamtéž, Rozsudek jménem republiky, s. 46.

³⁰¹ Tamtéž, Odůvodnění, s. 59.

³⁰² Tamtéž, Protokol o výslechu obviněného, s. 25.

³⁰³ Tamtéž.

posléze zjištěno, že Chmelík byl v minulosti mimo jiné již odsouzen ve třech případech pro příživnictví.³⁰⁴ Sám zadržený přiblížil jeho zatčení i okolnosti, které tomu předcházely takto: „Včerejší den jsem se zdržoval převážně v automatech, kde jsem pil piva. Vypil jsem jich v průběhu dne asi 15, čímž jsem se přivedl do značně podnapilého stavu. Ve večerních hodinách jsem se pak zdržoval u prodeje párků v průchodu u Slovanského domu v Praze 1, protože tam bylo teplo. Měl jsem v úmyslu tam zdržet tak do 04.00 hod. Asi kolem půlnoci jsem se však rozhodl, že si ještě půjdu sednout na lavičku do Myslbekové proluky. Když jsem vyšel ven, a to v podnapilém stavu, [...] po ujití několika kroků však v mé blízkosti zastavilo vozidlo VB [...].“³⁰⁵ Později k událostem večera před zatčením přidal i okolnost, že ve Slovanském domě prohrál na herním automatu veškeré svoje peníze.³⁰⁶

Jak se záhy ukázalo, naposledy byl dotyčný propuštěn v únoru toho roku (tedy 1970) a od té doby byl až do zadržení bez „řádného pracovního poměru“. Byl tedy ponechán ve vazbě a později bylo proti němu zahájeno trestní stíhání, protože podle předběžných závěrů z výsledků a výpovědi vyplynulo, že se Josef Ch. několik posledních měsíců „potuluje po území ČSR, kde převážně v Praze přespává v parcích, na nádražích v odstavených vlakových soupravách a poctivé práci se úmyslně vyhýbá. Prostředky k obživě si obstarává způsobem, který je v příkrém rozporu s morálkou řádně pracujícího člověka.“³⁰⁷ Bezpečnostní orgány se tradičně rovněž zaměřily na vyhledání svědků či získání informací a zpráv z hlášeného místa bydliště a nápravných zařízení, kde byl v minulých výkonech trestu. V brzké době tak byly vyšetřovatelům známy podrobnější okolnosti k jeho „příživnickému“ způsobu života a obživy, jeho minulosti i osobnostnímu profilu.

Josef Ch. se narodil 31. května 1919 v Běleči u Kladna. Otec byl hutník na blízkém Kladně, matka pracovala v zemědělství. Podle jeho (pravděpodobně dosti příkrášlených) výpovědí vychodil jen tři třídy ZDŠ, protože se to tenkrát platilo (sic!) a na to rodiče neměli. Do školy však chodil 8 let (sic!) a ve 14 nastoupil do učení jako zámečník.

³⁰⁴ AHMP, f. OS Praha 1, 1T 55/1970, Návrh na vzetí do vazby, s. 3.

³⁰⁵ Tamtéž, Protokol o výsledku obviněného, s. 9.

³⁰⁶ Tamtéž, Protokol o výsledku obviněného, s. 12.

³⁰⁷ Tamtéž, Návrh na vzetí do vazby, s. 3.

V tomto oboru také v roce 1938 nastoupil do oceláren (SONP Kladno), v roce 1943 se oženil. V roce 1952 se údajně kvůli manželčině nevěře manželství rozpadlo, následoval rozvod a manželka se synem se odstěhovali. V té době pracoval v podniku Konstruktiva a poté v podniku Potrubí v Praze. A to až do r. 1953. Poté podle svých slov „následkem požívání alkoholických nápojů začal páchat trestnou činnost a byl jsem od této doby až do dnešního mnohokrát odsouzen [...], mezi jinými také třikrát pro příživnictví.“ Mezi tresty vždy nastoupil do zaměstnání, ale jen krátkodobě dokud mu podnik nezačal strhávat za placení výživného. Proto také tolik „fluktoval“. V době, kdy nepracoval, přebýval převážně v Praze. Několikrát byl na protialkoholní léčbě, a to v Horních Beřkovicích a Praze-Bohnicích. Celkem strávil v léčebnách asi rok. Rovněž se prý v roce 1950 pokusil o sebevraždu oběšením.³⁰⁸ Dohromady byl celkem 18krát trestán, ze čtyř posledních trestů to bylo třikrát za příživnictví, a to v roce 1961, 1967 a 1969. Poprvé to bylo již v roce 1935, několikrát rovněž v době protektorátu Čechy a Morava, většinou pro menší delikty typu krádeží či rvaček.³⁰⁹

Po svém posledním propuštění se potuloval po Praze, nejčastěji chodil do nádražní samoobsluhy nádraží Praha-Střed, dále chodil do bufetů a automatů (např. k Rozvařilům, nebo automatů Metro, Družba, Koruna). V těchto podnicích za něj platili útratu výhradně „známí“, a to především za pivo. Podle jeho slov měl jako základ obnos, který dostal po propuštění (500 Kč), později si prostředky k obživě obstarával také tak, že kupoval a za zvýšenou cenu prodával Večerní Prahu, což bylo tak dvakrát až třikrát do týdne. Také prý přenášel cestujícím za drobnou úplatu zavazadla z nádraží Praha-Střed na Hlavní nádraží a naopak (během tří měsíců vydělal údajně až 600-700 Kčs).³¹⁰ Přespával v nedalekých parcích, např. U Bulhara či v parku u Florence, občas dokonce v nočních příměstských vlacích (jezdil např. do Běchovic, Lovosic nebo až Českých Budějovic), dále také nocoval např. „ve vagoně vlakové soupravy na nádraží Praha-Střed, nebo na konečné tramvaje č. 11 v Liboci, za čekárnou na zemi, u nádraží Praha-

³⁰⁸ Celé viz Tamtéž, Protokol o výslechu obviněného, s. 9.

³⁰⁹ Viz Tamtéž, Výpis z rejstříku trestů, nečíslováno.

³¹⁰ Tamtéž, Protokol o výslechu obviněného, s. 10-11.

Střed pod pultem, kde se prodává zelenina, taktéž jsem jezdil vlakem většinou do Měcholup, kde jsme spolu s některými dalšími přespávali.“³¹¹

Výpovědi Josefa Ch. jsou plné nejrůznějších pokusů obhájit své jednání, opakovaně tvrdil, že měl v úmyslu hledat si zaměstnání, např. v libeňských loděnicích, avšak, jak sám přiznal „zapadl (jsem) do starých kolejí, mezi staré známé a již jsem se o žádnou práci neucházel.“³¹² Prakticky žádná polehčující okolnost v jeho případě nebyla shledána. V návrhu obžaloby je na něj pohlíženo „jako na zvlášť nebezpečného recidivistu. Politicky organisován nikde není. Protialkoholní léčení, kterému byl podroben, bylo naprosto bezvýsledné. U obviněného se jedná o sociální případ.“³¹³ Nekompromisně hovoří i samotná obžaloba, kde se prokazuje, že se „bezdůvodně vyhýbal poctivé práci“. Rovněž je jeho chování a jednání hodnoceno jako „vysoce společensky nebezpečné, neboť se jím provinil proti jedné ze základních zásad socialistického společenského řádu, v němž je povinností každého občana pracovat.“³¹⁴

V průběhu hlavního líčení (srpen 1970) však obhajoba poukazuje na špatný zdravotní stav obžalovaného (údajně špatně slyší a má chronické problémy s průduškami). Protože se údajně jedná o zcela novou okolnost, žádá, aby celá věc byla znovu prošetřena. Obvodní prokurátor však na napadení obžaloby podal stížnost k MS v Praze, doloženou argumenty o nepodloženosti obhajoby, např. i posudkem z Ústavu národního zdraví nápravné výchovy se sídlem v Praze. Ten sice konstatuje u dotyčného částečnou hluchotu, ale co se týče pracovní způsobilosti, byl obviněný podle posudku schopen v době posledního trestu středně těžké fyzické práce.³¹⁵ Stížnost prokurátora byla MS v Praze vyslyšena a na konci září 1970 se případ Josefa Ch. tak vrátil k ONV Prahy 1 ke konečnému posouzení. Ten na druhý pokus shledal Josefa Ch. vinným podle paragraf 203 příživnictví, a na základě jeho trestní minulosti i nedostatečných polehčujících okolností mu vyměřil trest odnětí svobody ve výši 3 let ve III. nápravně výchovné skupině. Jak se ostatně píše v rozsudku, „při ukládání trestu soud zvážil společenskou

³¹¹ Tamtéž, Zápis o výpovědi, s. 22, 28.

³¹² Tamtéž, Protokol o výslechu obviněného, s. 12.

³¹³ Tamtéž, Návrh obžaloby, nečíslováno.

³¹⁴ Tamtéž, Obžaloba, nečíslováno.

³¹⁵ Tamtéž, Lékařská zpráva, s. 61.

nebezpečnost jeho jednání, která je dána především tím, že obžalovaný v příživnickém způsobu života pokračuje již po řadu let, [...] nesnažil (se) o řádné zapojení do pracovního procesu, a že žije vyloženě parazitním způsobem života, který se neslučuje s morálními názory socialistické společnosti.“³¹⁶

Pojídání zbytků jídel jako jedna z důležitých charakteristik u dlouhodobých příživníků se objevuje rovněž v mediálním diskursu ve Večerní Praze. V únoru byl v rámci kriminální rubriky otištěn případ „notorického příživníka“, Antonína Votýpky. V článku s názvem Příslušník pražského podsvětí: Co s nenapravitelným recidivistou? Žebral a dělal jen ostudu se popisuje osud 52letého recidivisty, který byl již 21krát trestán a od posledního propuštění se „znovu jen a jen flákal.“ Podle textu byl rovněž „pochybnou ozdobou řady pražských restaurací a automatu, kde dojídal zbytky jídel, žebral a obtěžoval nechutným způsobem ostatní hosty.“ Votýpka neměl ani stálé bydliště, přespával jen „tam, kam ho nohy zrovna donesly, převážně pak na nádražích.“ Není tedy divu, že ho policejní orgány dostihly a on putoval znovu do vězení. Na závěr textu se připouští pochybnost, že se tento člověk už stěží dá kdy napravit. Jediným možným východiskem by bylo, že by mu snad „prospěla těžká, přetěžká práce, aby alespoň přišel na jiné myšlenky.“³¹⁷

Podobně je fiktivní formou vylíčen kriminální osud muže v jedné z dochovaných soudniček s příznačným názvem Jídlo v automatu. V textu je popisován životní příběh muže shodou okolností pojmenovaného Tonda, jehož hlavním neduhem je, že má negativní vztah k práci. Díky tomu mu chybějí základní prostředky k životu. Vydal se proto do Prahy a „kručení v žaludku ho přivedly do jednoho automatu“. Přistoupil proto ke stolku, rozhlédl se a když viděl, že není sledován, „dojedl zbytky na talíři“. Na takovýto způsob života si velmi snadno přivykl až nakonec přestal do svého původního bydliště dojíždět úplně, k přespávání mu postačil „buď odstavený vagón, nebo lavička v čekárně nádraží“. Brzy si našel v pražských restauracích náhodné známé, kteří za něj občas platili útratu. Jenže i na něj došlo, protože si ho při jedné z razií našla Veřejná bezpečnost. Při soudním přelíčení mu příliš neprospělo ani to, že zanedbával výchovu

³¹⁶ Tamtéž, Rozsudek jménem republiky, nečíslováno.

³¹⁷ 1. února 1973, s. 2.

„svých tří dětí, na které dlouhé měsíce neposlal ani korunu.“ Proto byl podle soudničky odsouzen „na osm měsíců do míst, kde je zajištěna nejen strava, ale i práce“.³¹⁸

Kromě pojídání zbytků jídel jsou u některých případů zmiňovány i další krajní způsoby obstarávání potravy. Podle zprávy v rubrice Z deníku VB byl v květnu 1972 zadržen při běžné kontrole na nádraží Praha-střed 42letý muž z Ústecka, který již od prosince roku 1971 nikde nepracoval. Kromě toho, že už osm let žil mimo své bydliště, toulal se, přespával na nádražích, v opuštěných objektech či v kanálech a mimo výjimečných krátkodobých zaměstnání se převážně „živil vybíráním odpadkových košů“ a nacházením zbytků jídel.³¹⁹

Dalším rozměr spojený s dlouhodobým příživnictvím, který byl pro mnohé příživníky až krajním řešením nedostatku životních prostředků, je žebrota. Jedním z mnoha takovýchto případů popsaných ve *Večerní Praze* se nachází v sugestivně vylíčeném textu s názvem *Co odhalila zákoutí: Žebral a peníze propíjel v hospodách*. V něm je vykreslen životní příběh 35letého Josefa Z. z Kladna, který byl několikrát trestaným příživníkem a žil takříkajíc „na smetišti“. Podle informací z výslechů a vyšetřování stál totiž „jako ubožák v různých zákoutích, na nádražích či v podloubích a otravoval chodce.“ Dělal ze sebe „chudáka, kterého je nutno litovat.“ A jak text uvádí, někteří „měkkosrdcatí“ občané, se nad ním slitovali, a to i přes to, že před sebou viděli muže, který „by mohl moc dobře pracovat“. Vyžebvané „peníze proléval krkem“ v pražských hospodách a restauracích a to až do té doby, než byl zadržen orgány VB, která s ním jako s „typickým příživníkem rázně skoncovala.“³²⁰ Podobně imperativní tón má i krátký text s názvem *Žebráci?*. V něm se otevřeně přiznává, že „čas od času je na ulicích vidět nataženou ruku žebrajících dětí i dospělých.“ Podle článku není podle všeobecně sdíleného dobového mínění rozhodně potřeba zdůrazňovat, že tito lidé tak „nečiní z hladu, ale z touhy po bezpracném příjmu.“ V této souvislosti se připomíná nedávný případ ze Staroměstského náměstí, kde byla zadržena jedna žena, která si vyžebřala 386 Kčs.³²¹

³¹⁸ *Večerní Praha*. 18. května 1971. s. 3.

³¹⁹ 11. května 1972. s. 2.

³²⁰ 6. června 1972, s. 2.

³²¹ 9. července 1970. s. 2.

Význačným rysem dlouhodobých příživníků, který lze považovat za jeden z jejich poznávacích rysů, byl na první pohled ošumělý a z pohledu dobové morálky zavrženíhodný vzhled.

V textu ze září 1974 jednoduše nazvaném Příživník, je líčen případ muže, který postával v průchodu na Václavském náměstí, žebrol a byl „zarostlý, otrhaný – na pohled odpudivý.“ Díky jeho vzhledu mu mnozí kolemjdoucí dávali ze slitování menší peněžní částky. Podle textu se našli takoví, především zahraniční turisté, kteří si ho „vyfotografovali, aby měli důkaz, že v tom socialistickém Československu jsou taky žebráci“. Pochopitelně proti tomuto „příživníkovi“ záhy zasáhli příslušníci VB, kteří ho na oddělení museli údajně dokonce „odvšivit a pořádně umýt“. Z dalšího vyšetřování jeho případu se ukázalo, že tento pouze 30letý muž kromě žebroty také spával v parcích na lavičkách a nechával si platit útratu v hospodách. Jak kriminální text na závěr připomíná, práce mu prostě „nevoněla a pečených holubů, kteří létají sami do pusy, se také nedočkal“. Místo tomu socialistické zřízení dalo možnost „naučit se pracovat v nápravném Ústavě. Snad v tom věku ještě přivykne“.³²²

Podle jiného kriminálního článku ze září 1971 se v pražském centru bohužel stále nacházejí lidé, kteří „v jeho ulicích dělají jediné ostudu.“ Je zde sarkasticky naráženo na to, že na některé osoby je až „nechutný pohled“, protože „vypadají jako loupežník Babinský“. Vzpomínán je případ muže, který byl hlídkou VB zadržen, když si „ustlal na jedné z laviček v Letenských sadech“, a který byl na první pohled „drban, zarostlý, špinavý“. Na základě dalšího vyšetřování se ukázalo, že zadržený Bohuslav Č. byl už 21krát trestán a od června 1971, kdy se vrátil z posledního výkonu trestu, na „pocitivou práci ani nemáknul“.³²³

³²² 9. září 1974, s. 3.

³²³ 7. září 1971, s. 2.

9. Závěrem

„Příživníci“, „kriminální“ a „práce štítící se živly“, „parazité“ a tak dále, a tak dále. Pomocí těchto označení, a velmi často jejich kombinací se zapojením ještě květnatějšího slovníku, byly v moderních (nejen) evropských dějinách častováni jednotlivci i celé společenské skupiny, které v konkrétních časoprostorových souřadnicích jaksí nezapadaly do hodnotových měřítek té které společnosti. Výjimkou nebylo ani komunistické Československo na počátku sedmdesátých let dvacátého století. Sociální exkluze (jak v její symbolické, tak i reálné podobě) kromě jiného i formou represivní politiky vůči „příživnictví“ zde sehrála nezastupitelnou úlohu při „konsolidaci“ komunistické diktatury po roce 1968.

Samotné „příživnictví“ byl od roku 1956 samostatným trestným činem, který postihoval ty, kdo „se vyhýbají práci“ či se živí „nekalými způsoby obživy“. Zavedení této kategorie do soudobého právního řádu bylo sice specifickým vkladem socialistického státu, ale jeho hodnotový základ tkvěl v předobrazu donucovacích pracoven, a následné kontinuální zkušenosti hospodářské krize a každodenního života v (po)válečných řízených ekonomikách. Zároveň měla kategorie mnohem hlubší kořeny, kdy jejím referenčním rámcem byl modernistický vztah k fenoménu práce.

V období československé normalizace problematika „příživnictví“ rezonovala v oficiálním diskursu i sociální praxi hned z několika důvodů. Z obecného hlediska souvisela její pozice s dlouhodobou proměnou samotné povahy komunistické diktatury v post-stalinském období, která započala již na konci padesátých let. Jak ukazují Pavel Kolář a Michal Pullmann, byl to posun od třídního teroru a explicitních či brachiálních forem násilí proti celým skupinám obyvatelstva ke skrytým, expertízou a byrokracií podloženým postupům a mechanismům represe a vyloučení. Proměna „obrazu nepřítele“ ze zrádců, špiónů a poražených tříd na „kriminální“ živly, „máničky“, „příživníky“ či později disidenty charakterizovala postupnou hodnotovou transformaci ve vztahu k násilí v každodenním životě československé společnosti v komunistické diktatuře od šedesátých do osmdesátých let.³²⁴

³²⁴ KOLÁŘ, Pavel a PULLMANN, Michal. Klid na práci, holé ruce a konec našeho komunismu In *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016. s. 60-71.

Bezprostřední důvody artikulace „příživnictví“ pak byly zakódovány v samotném politickém vývoji po roce 1968. Otřesená společenská pozice komunistického státu se Sovětským svazem v zádech vyžadovala nutnost formulace nového typu politického programu. Normalizační komunistická diktatura vsadila jak na populistická sociální opatření a podporu konzumního způsobu života, tak rovněž i na represivní politiku vůči některým, většinou sociálně okrajovým skupinám jako byli mimo jiné „příživníci“.

Představená diplomová práce je výzkumnou sondou do problematiky „příživnictví“ v pražském prostředí v na počátku československé normalizace v letech 1969 – 1975. Na příkladu analýzy vybraných segmentů společenské reality (lokální institucionální agendy, mediálního diskursu i každodenní praxe sociálního okraje společnosti) se pokusila vysvětlit fenomén represe příživnictví jako důležitý komponenta v procesu konsolidace komunistické diktatury na počátku normalizačního období.

Bylo to především zahrnutí pojmu „příživnictví“ do diskursu „udržování veřejného pořádku“ a „boje proti kriminalitě“, jež se v tomto dynamickém období společenské změny spojené s traumatem sovětské okupace, stranických čistek v rámci „obnovování pořádku“ (řeceno ironicko-eufemistickým výrazem Milana Šimečky)³²⁵ stal jednou z legitimizačních pomůcek nové politické garnitury. Sázka mocenských institucí „normalizující“ se komunistické diktatury na nový typ represivní politiky geneticky souvisela s tvrdou pacifikací lidových a občanských nepokojů v roce 1969, které propukly v srpnu tohoto roku v souvislosti s prvním výročím sovětské „intervence“.

V následném vývoji se represivní strategie státu proměnila do požadavku potírání kriminality a deviace okrajových společenských jevů, včetně „příživnických“ forem jednání (jako byla například prostituce nebo tzv. somráctví), jež v tehdejší většinové společnosti opírající se o konzervativní hodnoty vyvolávaly morální pohoršení. Právě vlna morální paniky proti „příživnictví“ a „příživníkům“ na počátku sedmdesátých let vedená jak bezpečnostními a justičními orgány, tak například i na poli mediálního diskursu z pozice konvenčních hodnotových vzorců a étosu „poctivé práce“, měla výraznou disciplinární a normativní funkci a zapůsobila jako jeden z významných legitimizačních faktorů „konsolidace“ a „normalizace poměrů“. A tím i přispěla svým

³²⁵ ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Londýn: Rozmluvy, 1984.

dílem k vytvoření nové „společenské smlouvy“ mezi komunistickým režimem a společností po roce 1968.

10. Seznam použitých pramenů a literatury

Literatura, odborné články, závěrečné práce, kompendia

- BÁRTA, Milan, BŘEČKA, Jan a KALOUS, Jan. (kol.). *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012.
- BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan a KÖPPLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011.
- BLAŽEK, Petr a kol. *Jan Palach '69*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2009.
- BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezprávi*. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova universita: Brno, 2009
- BOLTON, Jonathan. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*.
- BORÁK, Mečislav, JANÁK, Dušan. *Tábory nucené práce v ČSR 1948 – 1954*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1996.
- BRENNER, Christiane. Život na úkor společnosti: "Příživnictví" jako nástroj disciplinace mládeže v socialistickém Československu sedmdesátých a osmdesátých letech. In: *Marginalia Historica: Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury*, Roč. 3, č. 2, 2012. s. 96-104.
- BURIÁNOVÁ, Jana. *Příběh torza: životopisná zповěď spisovatele Alexandra Klimenta*. Praha: Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova. Bakalářská práce, 2009.
- COHEN, Stanley. *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. London: MacGibbon & Kee, 1972.
- COHEN, Stanley. *Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification*. Glasgow: Polity Press, 1985.
- COURTOIS, Stéphane. WERTH, Nicolas. (Et al.). *Černá kniha komunismu: Zločiny, teror, represe*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2009.
- DOČEKAL, Miloslav. *Přiznání policejního rady: příběhy ze záhrobí i zákulisí*. Praha: ETC, 1998.
- DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno: Doplněk, 2006.
- DRDA, Adam, MLEJNEK, Josef a ŠKODA, Stanislav. *Mýty o socialistických časech: Jeden svět na školách*. Praha: Člověk v tísni, 2010.

- EDELE, Mark. (rec.). Zubkova, E; Žukova. T (ed.). *Na "kraju" sovětského občestva. Socialnye marginaly kak ob"ekt gosudarstvennoj politiki 1945–1960-e gg.* Sost. Moskva: Rosspen, 2010. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Num. 4, 2014.
- EMSLEY, Clive – JOHNSON, Eric – SPIERENBURG, Pieter. (Et al.). *Social Control in Europe: Volume 2, 1800-2000*. Columbus: The Ohio State University Press, 2004.
- ENGERMAN, David C. *Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- FITZPATRICK, Sheila. (Ed.). *Stalinism: New Directions*. London/New York: Routledge, 2000.
- FITZPATRICK, Sheila. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. New York: Oxford University Press, 1999.
- FITZPATRICK, Sheila. Revisionism in Soviet history. In: *History and Theory*, Theme Issue 46, December 2007, s. 77-91.
- FITZPATRICK, Sheila. Social Parasites: How Tramps, Idle Youth, and Busy Entrepreneurs Impeded the Soviet March to Communism. In: *Cahiers du monde russe et soviétique*. Vol. 47, No. 1-2, 2006. s. 377-408.
- FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000.
- FOUCAULT, Michel. *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978-1979)*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009.
- GEREMEK, Bronisław. *Slitování a šibenice: dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha: Argo, 1999.
- GERLACH, Christian – WERTH, Nicolas. Násilí v rukou státu – společnosti násilí. In: GEYER, Michael – FITZPATRICK, Sheila. (Et al.). *Za obzor totalitarismu: Srovnávání stalinismu a nacismu*. Praha: Academia, 2012.
- GEUSS, Hana. *Trestněprávní postih příživnictví v Československu v letech 1957–1990*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2018. s. 33.
- HAGENLOH, Paul. *Stalin's Police: Public Order and Mass Repression in the USSR, 1926-1941*. Washington: Woodrow Wilson Center Press, 2009.
- HALL, Stuart. CRITCHER, Chas. (Et al.) *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. New York: Holmes & Meier, 1978.
- HAVEL, Václav. (ed.). *O lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969 - 1979*. London: Rozmluvy, 1989.
- HOPPE, Jiří. *Opozice '68: sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*. Praha: Prostor, 2009.
- HRADECKÝ, Ilja a HRADECKÁ, Vlastimila. (kol.). *Bezdomovství - extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, občanské sdružení, 1996.

- JOHANSEN, Anja - KNEPPER, Paul. (Et al.). *The Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- KÁŇA, Vašek. *Somráci: reportáž ze života bezpřístřešných v Bratislavě a v Praze*. Praha: Karel Borecký, 1931
- KARABEC, Zdeněk a ZAPLETAL, Josef. *Struktura pachatelů trestných činů a přečinů v ČSSR podle pohlaví a věku*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1977.
- KARABEC, Zdeněk. *Vývoj kriminality v ČSSR*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1973.
- KOCKA, Jürgen. (Ed.). *Work in a Modern Society: The German Historical Experience in Comparative Perspective*. New York, Oxford: Berghahn Books, 2010.
- Kol. autorů. *Dějiny Prahy II.: Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*. Praha: Paseka, 1997.
- KOLÁŘ, Pavel a PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016.
- KORZILIUS, Sven. „Asoziale“ und „Parasiten“ im Recht der SBZ/DDR: Randgruppen im Sozialismus zwischen Ausgrenzung und Repression. Köln: Böhlau, 2005.
- BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: České politické rozpravy 1945 - 1948*. Praha: Argo, 2015.
- KORZILIUS, Sven. The Repressive Side of Social Politics in the GDR: Penal Laws against "Asocials" and "Parasites". In: HERING, Sabine (Ed.). *Social Care under State Socialism (1945-1989): Ambitions, Ambiguities, and Mismanagement*. Opladen: Barbara Budrich Publishers, 2009.
- KOTT, František Štěpán. *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*. Praha: J. Kolář/František Šimáček, 2. sv. 1880.
- KOZLOV, Vladimir A. *Mass Uprisings in the USSR: Protest and Rebellion in the Post-Stalin Years*. London: M.E. Sharpe, 2002.
- Kriminalistický sborník, ročník XV,XVI/1971,1972*
- KUDRNA, Ladislav a STÁREK, František. *"Kapela": pozadí akce, která stvořila Chartu 77*. Praha: Academia, 2017.
- KUDRNA, Ladislav. (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016.
- LINDENBERGER, Thomas. „Asociality“ and Modernity. The GDR as a Welfare Dictatorship. In: BETTS, Paul – PENCE, Katherine. *Socialist Modern: East German Everyday Culture and Politics*. University of Michigan: The University of Michigan Press, 2008. s. 211-233.

- LINDENBERGER, Thomas. „Asoziale Lebensweise“. Herrschaftslegitimation, Sozialdisziplinierung und die Konstruktion eines "negativen Milieus" in der SED-Diktatur. In: *Geschichte und Gesellschaft*, Vol. 32, No. 2, 2005. s. 227-254.
- MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017.
- MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1971.
- MAŇÁK, Jiří. *Čistky v Komunistické straně Československa v letech 1969-1970*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997.
- MATLAS, Pavel. Modernizační disciplinační teorie a historická kriminologie. In: *Časopis Matice moravské*, roč. 128, č. 2, 2009. s. 381-412.
- MÍKA, Zdeněk. *Dějiny Prahy v datech*. Praha: Mladá Fronta, 1999.
- MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef. (eds.). *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004.
- MONOD, Sarah Wright. *Making Sense of Moral Panics: A Framework for Research*. London: Palgrave Macmillan, 2017.
- MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace: Přehled sociologických teorií*. Praha: Karolinum, 2004.
- NĚMEC, Igor a kol. *Slova a dějiny*. Praha: Academia, 1980.
- OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969–1989: příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha: Maxdorf, 1994.
- PETRUSEK, Miloslav, MAŘÍKOVÁ, Hana a VODÁKOVÁ, Alena. (kol.). *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996.
- POSPÍŠIL, Filip a BLAŽEK, Petr. *"Vraťte nám vlasy!": první máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu*. Praha: Academia, 2010.
- Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po 13. sjezdu KSČ: Rezoluce k aktuálním otázkám jednoty strany, schváleno na plenárním zasedání ÚV KSČ v prosinci 1970*. Praha: Svoboda, 1976.
- PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1945-1992. 2. díl*. Brno: Doplněk, 2009.
- RÁKOSNÍK, Jakub. (kol.). *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*. Praha: Auditorium, 2012.
- SHEARER, David. *Policing Stalin's Socialism: Social Order and Mass Repression in the Soviet Union, 1924-1953*. New Haven: Yale University Press, 2009.
- SCHWERHOFF, Gerd. *Historische Kriminalitätsforschung*. Frankfurt am Main: Campus, 2011.
- Soudobé dějiny*. č. 2, 2012. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

STEARNS, Peter N. (Ed.). *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000: Volume 4*. New York: Scribner, 2001.

ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Londýn: Rozmluvy, 1984.

TAUCHEN, Jaromír. Zavedení pracovní povinnosti a systému nucené práce v Protektorátu Čechy a Morava. In VOJÁČEK, L., TAUCHEN, J., SCHELLER, K. (eds.). *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB*. Brno: Masarykova Univerzita, 2011

TŮMA, Oldřich. (kol.). *Srpen '69: edice dokumentů*. Praha: Maxdorf, 1996.

VANĚK, Miroslav a KRÁTKÁ, Lenka. (ed.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014.

VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956-1989*. Praha: Academia, 2010.

VILÍMEK, Tomáš. "Všichni komunisté do ureň!": volby v Československu v letech 1971-1989 jako společenský, politický a státněbezpečnostní fenomén. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016.

VLČEK, Martin. *Příživnictví v československém trestním právu*. Praha: Academia, 1985.

VOLEK, Jaromír. Konstrukce morální paniky a sociální exkluze. In: *Sociální studia*, Fakulta sociálních studií MU Brno, 2000, č. 5, s. 97-113.

WERTH, Nicolas. Forms of Autonomy in „Socialist society“. In: ROUSSO, Henry. (Eds.). *Stalinism and Nazism: History and Memory Compared*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1999. 111-141.

ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Praha: Torst, 2001.

ZUBKOVA, Jelena. Marginal Population Groups and State Policy. 1940s-1960s. In: *Social Sciences: A Quarterly Journal of the Russian Academy of Sciences*, No. 2, 2014. s. 13-34.

ZUBKOVA, Jelena. The Excluded: Begging in the Postwar Soviet Union. In: *Annales. Histoire, Sciences Sociales* (English Ed.). Volume 68, No. 2, 2013. s. 259-288.

Archivní prameny

Archiv hlavního města Prahy (AHMP)

- f. Obvodní soud Praha 1 a Praha 3, spisová agenda T a Ta
- f. Večerní Praha, (1969-1975)
- f. ONV Praha 1 a Praha 3 (1969-1975)

Internetové zdroje

Trestání příživnictví není návratem do minulosti, tvrdí předseda. iROZHLAS - spolehlivé a rychlé zprávy [online]. Copyright © 2009 [cit. 02.08.2019]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/trestani-prizivnictvi-neni-navratem-do-minulosti-tvrdi-predseda-kscm_201702140600_pjadrny

Sbírka zákonů Československé socialistické republiky, Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw>, nebo také: <https://www.zakonyprolidi.cz/>

Informace o Chartě 77 - VONS.cz. Aktuálně - VONS.cz [online]. Copyright © 2007 [cit. 06.06.2019]. Dostupné z: <https://www.vons.cz/informace-o-charte-77>

CAUSA KAREL MAŠITA kontra ČESKÁ REPUBLIKA u ÚSTAVNÍHO SOUDU ČR [online]. [cit. 05.07.2019].<http://www.cibulka.com/vons/1.htm>